

61798

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

TÜRKİYE'NİN DIŞA AÇIK BÜYÜME DENEYİMİ:
ANALİZ-DEĞERLENDİRME (1980-1995)

DOKTORA TEZİ

Meliha (ALTINIŞIK) ENER

TezDanışmanı: Prof.Dr. Tamer İŞGÜDEN

İSTANBUL-1997

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	
1. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ	3
1.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi	4
1.1.1. Tanım	4
1.1.2. Politika Uygulamaları	5
1.1.3. Eleştiriler ve Yorumlar	6
1.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi	8
1.2.1. Tanım	8
1.2.2. Uygulanan Politikalar	9
1.2.3. Eleştiriler ve Yorumlar	10
2. YENİ GELİŞEN ÜLKELER (YGÜ) ve SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ	11
2.1. YGÜ'ler ve İthal İkameci Sanayileşme	14

2.2. Doğu Asya Ülkelerinden Örneklele YGÜ'ler ve İhracata Yönelik Sanayileşme	17
3. TÜRKİYE'DE UYGULANAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ	24
3.1. 1923-1929 Döneminde Sanayileşme	24
3.2. İçe Dönük Devletçi Sanayileşme (1930-1939)	25
3.3. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1940-1945)	28
3.4. Ekonominin Yeniden Dışa Açılması (1946-1961)	28
3.5. Yeniden İçe Dönük Yapılanma ve Planlama Deneyimi (1962-1979)	31
BÖLÜM II	
1. TÜRKİYE'NİN DİŞA AÇIK BÜYÜME DENEYİMİ	36
1.1. Ekonomik Bunalım ve Politika Arayışları (1980-1995)	36
1.2. 24 Ocak İstikrar Politikasının Temel Çizgileri	39
1.2.1. Serbest Piyasa Ekonomisinin Egemen Kılınması	39
1.2.2. Ücretler ve Faiz Oranları	42
1.2.3. Enflasyonu Önlemeye Yönelik Çalışmalar	44
1.2.4. Kamu Kesiminin Sınırlandırılması	45

1.2.5. Yabancı Sermaye Yatırımları	46
1.2.6. Döviz Kuru Politikası	48
1.2.7. Dış Ticaret Politikaları	51
2. 24 OCAK KARARLARININ UYGULANMASININ SONUÇLARI	57
2.1. GSMH İçersinde Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin Dağılımı	57
2.2. Kamu Kesimi ve Özel Kesimde Tasarruf ve Tüketim	61
2.2.1. KİT'lerin Özelleştirilmesi	68
2.3. Enflasyon, Gelir Bölüşümü ve İşsizlik	71
2.4. Yatırımlar ve Sektörlere Göre Gelişimi	77
2.4.1. Sosyal Amaçlı Yatırımlar	83
2.5. Faiz Oranlarındaki Gelişmeler	84
2.6. İç ve Dış Borçlanma	86
2.7. Döviz Kuru Politikasındaki Gelişmeler	92
2.8. İhracata Yönelik Politika Uygulamalarının Sonuçları	95
2.9. İşçi Dövizleri ve Turizm Gelirleri	101
2.10. İhracatın Sektörel Dağılımı	103
2.10.1. Tarım	104

2.10.2. Madencilik ve Taş Ocakçılığı Sektörü	106
2.10.3. Sanayi	107
2.11. İthalat	111

BÖLÜM III

1. BÖLGESEL ANLAŞMALARLA TÜRKİYE'NİN DIŞA AÇILMASI	114
1.1. Türkiye OECD Ticareti	114
1.1.1. Türkiye EFTA Ticareti	115
1.1.2. AB Ülkeleriyle İlişkiler	116
1.2. İslam Ülkeleriyle Ticaret	121
1.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Türk Cumhuriyetleri ve Diğer Ülkelerle İlişkiler	121

BÖLÜM IV

1. ÖZET ve SONUÇ	125
1.1. Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Kriz ve 5 Nisan Kararları	125
1.1.1. Kriz Öncesi Gelişmelere Kısaca Bakış	125
1.1.2. 5 Nisan İstikrar Önlemlerinin Alınmasıyla Ortaya Çıkan Gelişmeler	128

2. SONUÇ	130
TABLolar	139
KAYNAKÇA	166

GİRİŞ

Bu tezin amacı, Türkiye'nin 1980-1995 döneminde uyguladığı politikaları, ulaşılan sonuçları analiz etmek ve değerlendirmektir. Bu amaca yönelik olarak gelişme literatüründe genellikle kabul edilen sanayileşme-büyüme ilişkisinden hareketle, birinci bölümde sanayileşme stratejileri temel çizgileriyle verilmiş, Doğu Asya ülkelerinin son zamanlardaki gelişmeleri yine bu çerçevede ele alınmıştır. Birinci bölümde son olarak Türkiye'de uygulanan sanayileşme stratejileri dönemsel olarak açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise, 1980-1995 döneminde, Türkiye'nin dışa açık büyüme deneyimi 24 Ocak 1980 İstikrar Politikasının temel çerçevesi içinde verilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla önce sözkonusu istikrar politikası özetlenmiş, daha sonra da uygulama sonuçları ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde, Türkiye'nin dışa açılmasının somut gösterimi olan bölgesel anlaşmalara dayalı ekonomik ilişkilere yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise, 1994 krizi ve 5 Nisan kararları, bu kararlar sonrası ortaya çıkan gelişmeler verildikten sonra tezde ulaşılan sonuçlar topluca bir değerlendirilmeye bağlı tutulmuştur.

BÖLÜM I

1. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Türkiye'de 1980 sonrası sanayileşme stratejisi genelde, dışa açık bir çerçevede sanayileşme olarak ortaya konulmuştur. Bu açıdan, çalışmada öncelikle sanayileşme stratejilerine yer verilmiştir. Nitekim incelenen süreçte devamlı vurgulanan söylem; ihracata yönelik sanayileşme olmuştur.

Bu bölümde ilk olarak içe dönük sanayileşme (ithal ikameci sanayileşme) ele alınacaktır. İthal ikameci sanayileşmenin genel özellikleri verildikten sonra, Türkiye'nin ve YGÜ'lerin (Yeni Gelişen Ülkelerin) bu sanayileşme sürecinde geçirdikleri deneyler kısaca değerlendirilecektir.

Sanayileşerek büyüme stratejilerinde genel kabul görmüş iki yaklaşım vardır. Gerçekte, ileride de değinileceği gibi söz konusu iki yaklaşım birbirini tamamlar nitelikte de kullanılabilir. Bu özellik saklı kalmak koşuluyla sanayileşme stratejileri:

- İçe dönük sanayileşme stratejisi (ithal ikameci sanayileşme stratejisi)

- Dışa dönük sanayileşme stratejisi (ihracata yönelik sanayileşme stratejisi) olarak belirtilebilir.

1.1. İçe Dönük Sanayileşme Stratejisi (İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi)

1.1.1. Tanım

Koruyucu bir önlemler setiyle ülke ekonomisini değişik derecelerde de olsa dış dinamiklerin etkisine kapatarak, daha önceleri ithal edilmekte olan malların yurt içinde üretilmesini amaçlayan bir sanayileşme stratejisidir. Koruyucu önlemler ithal ikameci sanayileşmenin temel özelliklerinden birisidir. Yurt içindeki sanayiler, kambiyo ve ticaret önlemleriyle yurt dışındaki rakiplerinin etkisinden korunmaya çalışılır.

İthal ikameci sanayileşme stratejisini dönemlere ayırabiliriz. İlk dönemde daha önce ithal edilmekte olan tüketim mallarının üretilmesi söz konusudur. İkinci dönem de üretimin daha yüksek aşamalarına geçilmektedir. Bu aşamada, sermaye yoğun, teknik ve emek becerisi gerektiren mamüllerinin üretilmesine başlanır. Ne var ki bu ürünler genellikle büyük ölçek, yoğun sermaye ve nitelikli emek gerektirdiğinden, en azından başlangıç sürecinde, yüksek üretim maliyetlerine katlanılması kaçınılmaz olmaktadır. İthal

ikameci sanayileşmenin üçüncü aşamasında ise ileri teknolojik özelliğe sahip malların üretilmesine başlanmaktadır.¹

1.1.2. Politika Uygulamaları

İthal ikameci sanayileşmeyi amaçlayan politikalar şunlardır:²

- İç pazarın dış rekabete karşı korunması
- Sanayi mallarının yatırımının teşvik edilmesi
- Yurt içindeki talebin gelir ve ücret politikalarıyla güçlendirilmesi
- Aşırı değerli kur politikası.

İthal ikameci sanayileşme stratejisinde uygulanan politikaların, başarılı olması için gerekli koşullardan biri de, kurulacak sanayinin dış dünyanın rekabetinden ne kadar süreyle korunması gerektiğinin saptanmasıdır. Gümrük duvarları ya da miktar kısıtlamalarıyla, belli bir süre için yurt içindeki sanayiler korunmaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu sanayi ürünleri, ithal malları ile rekabet edecek düzeye gelmelidir.

¹ HIRSCHMAN, Albert O, "An Appraisal of Import-Substituting Industrialization", Quarterly Journal of Economics, February, 1968, s.7.

² KEPENEK, Yakup - YENTÜRK, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Renzi Kitabevi, 1994. s.319.

Aşırı değerli kur politikasının uygulanmasıyla da, döviz kurları denge değerinin altında tutularak, ülkenin parası aşırı değerlendirilir. Bu politika, ülkenin dış dünyadan soyutlanmasına ve yurt içindeki fiyatlarla yurt dışındaki fiyatların ilişkisinin ortadan kalkmasına neden olur. Dış rekabetin eksikliğinin etkileri ise, devletin yurt içindeki fiyatlara müdahalesini ortaya çıkarabilir. Böylece piyasada oluşan fiyatlar arz ve talebin etkileşimi sonucunda belirlenmeyebilir.³

1.1.3. Eleştiriler ve Yorumlar

İthal ikameci sanayileşme politikasını eleştirenlere göre, uygulanan politikalar amaçlananın tersine ekonominin dışa bağımlılığının artmasına neden olabilir. Kurulacak sanayiler için gerekli olan yatırım ve ara malının yurt dışından alınması ülkeyi dışa bağımlı duruma getirebilmektedir. İthalatın düzenli olarak yapılamaması söz konusu olduğunda ise yurt içindeki üretimin aksaması problemiyle karşılaşılabilir.

Üretimde bulunan sanayi kuruluşları açısından bu stratejiye baktığımızda, devlet tarafından korumacılığın devam edeceğini bekleyen firmaların, ürettikleri malın kalitesini ya da, verimliliğini arttırmaya çok fazla önem vermeyecekleri beklenebilir.⁴

³ SEYİDOĞLU, Halil, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, İstanbul, Güzem Yayınları, 1994, s.499.

⁴ KEPENEK - YENTÜRK, a.g.e., s.319.

Yukarıda özetlenen görüşlere karşı eleştiri getirenlerin ileri sürdüğü noktalar ise şöyle belirtilebilir. Türkiye'de ve daha pekçok ülkede sanayileşme ancak ithal ikamesi yoluyla gerçekleşebilir. Yeni kurulacak sanayileri belirli bir süre dış rekabetten korumak zorunludur. Çözüm dışa açılmak değil, tersine ithal ikamesini daha yüksek üretim aşamalarına taşımaktır.⁵

Devlet müdahalesinin kaldırılmasının çözüm olmayacağı, tam tersine piyasada oluşan rantların devlete mal edilmesi için müdahaleciliğin yaygınlaştırılması görüşü de ithal ikamesi yandaşlarınca belirtilmektedir.⁶

Bu görüşlerin yanında, ithal ikamesinin ülkelerarası gruplaşmalar içerisinde uygulanması durumunda rekabetin, uzmanlaşmanın ve büyük ölçekli üretimin yararlarının sözkonusu olacağı ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkelerle kurulan dış ilişkilerin kalkınmayı geriletici etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla "İthal İkamesine Dayalı" sanayileşme politikası izlenmesi önerilmektedir. Bu politikanın doğal sonucu da "koruyucu" bir sanayileşme politikası olacaktır.⁷

⁵ GÜLALP, Haldun, "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", ODTÜ Gelişme Dergisi, 7. (1.2). 1980, s.38.

⁶ GÜLALP, a.g.c., s.39.

⁷ İŞGÜDEN, Tamer ve Diğerleri, Gelişme İktisadı, Kuram, Eleştiri-Yorum, İstanbul, 1995, s.158-159.

1.2.Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisi (İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi)

1.2.1. Tanım

En genel tanımıyla ihracata yönelik sanayileşme; ülke kaynaklarını önemli ölçüde ihracat için üretim yapan sektörlerle kaydırarak, yurt içinde üretilecek malların ihracatının artırılmasının amaçlanmasıdır.⁸

Dışa açılma veya dışa dönük sanayileşme iktisat literatüründe, bir ülkenin uluslararası pazarla bütünleşmesi anlamında kullanılan geniş kapsamlı bir terimdir. "İçe dönük" ekonominin tersine, iç yapının dünya ekonomisinden gelecek etkilere açılması ve bu etkileşim sonucu şekillenmesi amaçlanmaktadır. Ancak bir ülkenin dışa kapalı ya da dışa açık olarak kesin bir biçimde sınıflandırılması da sözkonusu değildir. Çünkü ülkeler tarihlerinin belli bir döneminde dışa çok açıkken belli bir dönemde, görece olarak dışa kapanabilirler. Sözkonusu olan terim, belirli bir tarih ve zaman içindeki görece değişmeye bağlı olarak, dünya ekonomisiyle bütünleşmenin derecesinde artış ya da azalış göstermektedir.⁹

⁸ YILMAZ, Tomris, Teoride ve Uygulamada Ekonomik Entegrasyon. İstanbul, Can Matbaası, 1985, s.72.

⁹ KAZGAN, Gülten, Ekonomide Dışa Açık Büyüme. İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, s.32.

İhracata dönük sanayileşme stratejisinin temel ögesi, sanayileşme için gereken itici gücün iç talep yerine dış talepten, yani mal ve hizmet ihracatından bekleniyor olmasıdır.¹⁰

1.2.2. Uygulanan Politikalar

Dışa dönük sanayileşmeyi benimseyen ülkelerin, ihracatlarını arttırabilmek amacıyla uygulamaları gereken bazı politikalar söz konusudur. Bu politikaların başlıcaları şunlardır:¹¹

- Gerçekçi döviz kuru uygulaması
- Yurt içindeki piyasaların, yurt dışındakilerle rekabet edebileceği düzeye getirilmesiyle, rekabete açık bir ortamın yaratılması
- Serbest piyasa ekonomisine geçilmesi ve kamunun üretmiş olduğu mallara da gerçekçi fiyat uygulaması
- Üretimde verimi arttırıcı önlemlerin alınması
- Dış ticaretin serbesleştirilmesiyle, üretimin yurt içinden çok yurt dışına yönelik yapılması

Bu doğrultuda uygulanan politikalarla ülkenin uluslararası ticaretten sağladığı payın arttırılmasına çalışılır.

¹⁰ KAZGAN, a.g.e., s.85.

¹¹ MEIER, George, International Economics, Oxford, Oxford University Press, 1980, s.319.

1.2.3. Eleştiriler ve Yorumlar

İhracata yönelik büyüme stratejisinin temelinde sanayileşme ve büyüme için gereksinim duyulan itici güç iç talep yerine dış talepten sağlanmaktadır. Dışa açık büyüme stratejisi ile birlikte ihracatın artış hızının GSMH artış hızını aşması gerekmektedir. Ancak bu durumda uygulanan politikaların olumlu gelişmelere yol açtığı söylenebilir. Nitekim dışa açık büyüme stratejisini uygulayan ülkelerin çoğunda bu artış hızı gerçekleşmektedir.¹²

Bu stratejiyi uygulayan ülkelerin bir diğer özelliği de kişi başına gelir artış hızlarının diğer ülkelere göre fazla olmasıdır. Gelir bölüşümü açısından da diğerleriyle karşılaştırıldıklarında daha adil koşulların geçerli olduğu görülür. Bunun yanında bu ülkelerin ihracatlarının içerisindeki mamül sanayi mallarının oranı da gittikçe artan bir pay almaktadır.¹³

¹² BELASSA, Bela. "The Policy Experience of Newly Industrializing Economies After 1973 and the Case of Turkey", The Role of Exchange Rate Policy in Achieving The Outward Orientation of the Economy, SPAM, MEBAN, İstanbul, 1982, s.7.

¹³ KAZGAN, a.g.e., s.86.

2. YENİ GELİŞEN ÜLKELER (YGÜ) VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Sanayilerindeki gelişme, dünya ekonomisine katılmalarındaki artış ve ihracatlarındaki büyüme gibi faktörler göz önüne alındığında gelişmekte olan ülkeler arasında yeni bir sınıflamaya gidilebilir. Bu ölçülerden hareketle diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha olumlu bir görünüm ortaya koyan ülkeler için "Yeni Gelişen Ülke" ifadesi kullanılabilir.¹⁴

Bu çalışmada yeni gelişen ülkelerin (YGÜ) ayrıca ele alınmasının nedeni, bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapılarında hızlı bir dönüşümü başaracak diğer gelişmekte olan ülkeler arasından sıyrılmış olmalarıdır. Gerçekte yeni gelişmekte olan ülkelerin kalkınması yalnızca sanayileşme ile sınırlandırılmayacak kadar çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir. Kalkınma süreci bilindiği gibi bu ülkelerde kişi başına düşen milli gelir ve üretimin artmasının yanında, halkın değer yargılarında, kurumlarda, dünya görüşünde ve davranış kalıplarındaki değişiklikleri de içine alır.¹⁵

Günümüzün pekçok YGÜ'sinin İkinci Dünya Savaşından sonra sanayileşme stratejilerini dışa kapalı bir ortamda uygulamaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu ülkeler koruyucu önlemlerin şemsiyesi altında ithal ikameci uygulamalarla dış ödeme açıklarına

¹⁴ WEISS, John, *Industry In Developing Countries*, London, Routledge, 1988, s.123.

¹⁵ İNSEL, Ahmet, "Siyasi Süreç Olarak İktisadi Kalkınma II", *Birikim*, Sayı 21, Ocak 1991, s.17.

çözüm bulmaya çalışıyorlardı.¹⁶ Dünya ekonomisinde İkinci Dünya Savaşından sonra ivme kazanan bu eğilim 1970'li yıllara kadar devam etmiştir.¹⁷

1970'li yıllar YGÜ'lerin kalkınması açısından olumsuzluklarla doludur. 1971'de Bretton Woods sisteminin çöküşü, bunun yanında petrol fiyatlarında ve hammadde fiyatlarındaki hızlı artışlar bu ülkelerin gelişmelerini olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁸ Yaşanan bu olumsuzluklar YGÜ'lerin büyüme hızlarında da yavaşlamaya neden olmuştur. Krizin genişleyerek daha fazla ülkeyi etkisi altına almasıyla, içinde bulunulan durumdan ancak yeni bir ekonomik düzenin kurulması ile çıkılabileceği görüşü gündeme gelmiştir.¹⁹

1970'li yıllarda dünya ekonomisinde yaşanan bunalım yalnızca YGÜ'leri değil, sanayileşmiş merkez ülkeleri de durgunluğa sokmuştur. Merkezde düşen kar hadleri, sermayeyi dünyada kar hadlerinin daha yüksek olduğu alanları bulmaya itmiştir. Bunun için dünya ekonomik düzeninin yeniden şekillenmesi gerekiyordu. İşte 1980'li yılların

¹⁶ BELASSA, Bella, Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayinin Korunması, Çev: Oktay Kozluca, İKV Yayını, 1977, İstanbul, s.34.

¹⁷ BERKSOY, Taner, Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, İstanbul, Belge Yayınları, 1982, s.237.

¹⁸ TÜREL, Oktar, "Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım", Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış içinde, Ankara, Yurt Yayınları, 1984, s.202.

¹⁹ KEYDER, Çağlar, "Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım", Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış içinde, Ankara, Yurt Yayınları, 1984, s.50.

başından itibaren devreye giren serbest piyasa ekonomisi ile küreselleşme hareketi yeni ekonomik düzenin temel öğretisi olmuştur.

Evrensel düzeyde, serbest piyasa ekonomisine geçişle, bütün ülkelerin dünya pazarıyla bütünleşmesi ve mal-hizmet-sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle de küreselleşmenin gerçekleştirilmesi amaçlanıyordu. Bu doğrultuda, ithalat-ihracatın dış ticaret koruma politikalarının etkisinden arındırılması, fiyat sübvansiyonlarının kalkması, konvertibilitenin sağlanması, devlet tekellerinin kaldırılması, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi v.b. sağlanmalıydı.²⁰

Dünya ekonomisinde bu yeni düzen uygulanmaya çalışılırken, Uzak Doğu'da Japonya bir güç merkezi haline gelmekteydi. Asya Kaplanları olarak tanımlanan Güney Kore, Tayvan, Hong-Kong ve Singapur gibi günümüzün YGÜ'leri ise başlangıçta ana hatları verilen modele pek de uygun bir yapı sergilememekteydi. Bu ülkeler her türlü devlet desteğinde, ithalat ve ihracatta korumacı önlemlerle büyümeye ve ihracata hız veriyorlardı. Bu politikalar sonucunda, başta ABD pazarı olmak üzere dünya pazarlarına girmeyi önemli ölçüde başarmışlardır.²¹

²⁰ KAZGAN, Gülten. Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri. İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s.43.

²¹ KAZGAN, Yeni Ekonomik Düzendeki....., s.5.

Aşağıda, daha sonra Türkiye'ye ilişkin çözümlerinde yararlı olacağı görüşünden hareketle YGÜ'lerin ithal ikamesi ve ihracata yönelik sanayileşme yolunda geçirmiş oldukları aşamalar ve dünya ekonomisindeki yerleri temel çizgileriyle verilecektir.

2.1. YGÜ'ler ve İthal İkameci Sanayileşme

YGÜ'ler öncede belirtildiği gibi özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulamışlardır. Bu dönemde, ithalatlarının finansmanını sağlamak için gerekli olan döviz yabancı sermaye, dış borçlanma ya da bazı hammadde ve madenlerin ihracatı yoluyla elde ediyorlardı. Böylece gereksinme duydukları ara ve yatırım malları ile tüketim mallarını ithal etme olanağına ulaşıyorlardı. YGÜ'ler uzun bir süre uluslararası ticarete, sanayi ürünleri ithal eden buna karşılık hammadde ihraç eden ülkeler olarak katılmışlardır. 1960'lı yıllara kadar da bu özelliklerini devam ettirmişlerdir.²²

Ne var ki, iktisat literatüründe de sıkça vurgulandığı gibi ithal ikameci politikalar pekçok Latin Amerika ve Doğu Asya'da bulunan YGÜ'lerde yüksek gümrük duvarlarının korumacılığı arkasında uluslararası rekabetten ve verimlilikten uzak bir sanayi yapısının oluşmasına neden oldu. Uygulanan politikalar sonucu döviz kurunun aşırı değerli duruma gelmesi de bu ülkelerin karşılaştırmalı üslünlüğe sahip oldukları ilksel mallar hariç,

²² BERKSOY, Tancr, Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, İstanbul, Belge Yayınları, 1982, s.44-45.

üretimini yaptıkları diğer malların ihracatını olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu aşamada, YGÜ'lerin karşısında ikili bir yol kavşağı vardı. Bunlardan birincisi ithal ikamesinin ikinci aşamasına geçmek (bunun için dış yardım da alınabilirdi) ve bu yolla teknolojisi daha yoğun sermaye malları üretimine başlamaktı. İkincisi ise ihracatı teşvik için devalüasyon yapılmasıydı. İşte bu ülkeler arasındaki yol ayrımı burada ortaya çıktı. Bir kısmı (özellikle Brezilya ve Arjantin gibi Latin Amerika ülkeleri) birinci yolu seçerek dış borçlanma yoluyla ithal ikamesi politikasına devam ettiler.²³ Sonuçta 1980'li yılların başında büyük bir dış borç çıkmazı içine girdiler. Bu ülkelerin dış ödemeler dengesinde ve kamu kesiminde büyük açıklar ortaya çıktı, büyüme hızları düştü. 1980'lerin ikinci yarısından başlayarak Latin Amerika ülkeleri krizden kurtulmayı ekonomik serbestleşmede aramaya başladılar. Bu süreçte IMF ve Dünya Bankası'nın da rollerinin görüldüğü söylenebilir.²⁴ İkinci yolu seçen ve ihracatı teşvik politikalarını uygulayan ülkelerin ise, (özellikle Doğu Asya ülkeleri) uluslararası ticaretinde milli gelirinde ve büyüme oranlarında diğer ülkelere göre büyük artışlar görüldü.

²³ R.S Eckaus, P.N Rosentem-Rodan, *Analysis of Development Problems*, North-Holland/American Elsevier, North-Holland Publishing Company, 1973, s.168-169.

²⁴ TOPRAK, Metin, *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1996, s.132.

Aşağıdaki bölümlerde örnekleriyle de açıklanmakta olan bu ülkeler içe dönük büyüme stratejisini benimseyen ülkelere oranla daha fazla ekonomik performans göstermişlerdi. Ancak uygulanan stratejinin, bu ülkeler üzerinde bazı sosyal maliyetlerinin de olduğu göz ardı edilmemelidir.

Latin Amerika ülkelerinin içe dönük-ithal ikamesi ile sanayileşme stratejisi uygulaması ve Doğu Asya ülkelerinin dışa dönük ihracatı teşvik politikası ile ekonomilerini yönlendirmeleri bazı iktisatçıları iki farklı kutuba ayırmıştır. Oysa iki strateji birbirini destekleyici özelliğe sahiptir. Nitekim 1980'li yıllara gelindiğinde bu iki strateji Latin Amerika ülkeleri ile Doğu Asya ülkelerini birbirine yaklaştırmış bir anlamda ihracata ağırlık veren ama gerektiğinde devlet müdahalesinin de sözkonusu olduğu karma bir model benimsenmiştir.²⁵

Özellikle Doğu Asya'daki YGÜ'ler üzerinde yapılan araştırmalar bu ülkelerin başarısında, piyasa mekanizmasının ve hükümet politikalarının uyumlu bir bileşimini göstermektedir. Gelişmelerindeki başarının temelinde ithal ikameci politikalar ile ihracata yönelik politikaların uyumlu beraberliği bulunmaktadır.²⁶

²⁵ KILIÇBAY, a.g.e., s.24.

²⁶ SAAK, Robert, International Political Economy, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ 07632, 1991, s.220.

2.2. Doğu Asya Ülkelerinden Örneklerle YGÜ'ler ve İhracata Yönelik

Sanayileşme

1950'li yıllar boyunca Latin Amerika ülkeleriyle birlikte, Güney Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya ülkelerinde de ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. Her iki kıtadaki ülkelerde de, ithal ikameci politikalar geniş şekilde uygulanan sübvansiyonlar, aşırı değerli döviz kurları, koruyucu gümrük oranları, düşük faizli kredi sağlanması şeklinde olmuştur. Bu yıllarda ithalat da büyük ölçüde ABD yardımlarına bağımlı olarak yürütülmekteydi. Ne var ki 1960'lı yıllarda Güney Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya ülkelerinin endüstriyel ürün ihracatına ağırlık veren bir politika benimsediği görülmektedir. Bu ülkelerde ucuz işgücünün bulunması da ihracat için önemli bir avantaj sağlamaktaydı.²⁷

Uzak Doğu ve bazı Latin Amerika ülkelerinde önceleri ithal ikamesi yoluyla başlayan gelişmeler, yalnızca iç pazara yönelik olmakla kalmadı. İhracata dönük ve değişen koşullara uyum gücü büyük sanayi kollarının gelişmesine yol açmıştır. Uzak Doğu ülkeleri tekstil ve ayakkabı sanayi gibi emek yoğun üretim dallarına ağırlık vererek ihracata başlamışlardır. Daha sonra, ihtisaslaşmış emeği kullanan sanayi dallarını geliştirip bu yolla ihracatlarını arttırmışlardır. Tayvan, Güney Kore ve Hong-Kong gibi ülkeler

²⁷ SAĞLAM, Dündar, "Endüstrileşme Stratejileri Latin Amerika ve Güneydoğu Asya Arasında Bir Kıyaslama", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Şubat 1995, s.8.

başlangıçta, niteliksiz emek istihdam ederek başladıkları üretimlerini, kısa zamanda modern sanayiye ve ihtisaslaşmış emeğe dayandırarak geliştirmişlerdir.²⁸

Bu politikayı uygulayan ülkelerden, örneğin: Güney Kore 1960'larda ihracatını yapacağı ürünün seçiminde fazla seçici davranmamıştır. Bu dönemde tekstil, konfeksiyon, ayakkabı sektörlerinde ihracatlarını arttırmışlardır. 1960'lı yılların sonunda ise daha seçici davranarak ağır sanayi ürünleri (makina parçası, taşıma araçları v.b.) ihracatına yönelik politikalar izlemiştir. 1980 sonrasında ise teknolojik gelişmeye ağırlık verilmiş ve teknolojileri ileri olan ürünlerin ihracatına başlanmıştır.²⁹

Doğu Asya ülkeleri içersinde hızla gelişmeye devam eden ülkelerden biri olan Singapur'a baktığımızda ise; Singapur'un gelişmesinde devletin ve özel teşebbüsün birlikte çalışmasının olumlu etkilerini görmekteyiz. Singapurlu girişimciler için, devletin sağladığı en önemli katkılardan biri, belirlenmiş öncü kabul edilmiş sanayiler için vergi bağışıklığı (5 ile 10 yıl için) sağlanmasıdır. Yeni sabit sermaye yatırımları makineler ve fabrika binaları için (% 50'nin üzerinde) vergi indirimi yoluyla teşvikler getirilmiş olması, sanayi

²⁸ KILIÇBAY, a.g.e., s.66.

²⁹ GÜREL, Nalan, "Doğu Asya Ülkelerinin Hızlı Büyümleri ve Batıdaki Etkileri", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Kasım 1993, s.6.

sektöründeki gelişme ve araştırmalar için düşük faizli borçlar verilmesi de bu katkıların içersindedir.³⁰

Dışa açılarak büyüme politikalarının uygulanmasında özellikle Japonya büyük aşama kaydetmiştir. Kollektif çalışmada göstermiş oldukları başarı ve güçlü geleneksel kültür yapısı da Japonya'nın gelişmesini hızlandırmıştır.

Birçok Japon firmasının çalışanlarına yaşam boyu çalışma olanağı sağlaması nedeniyle de, çalışanlar ve firma arasında büyük bir bağlılık oluşmakta, firmalarda verimlilik artışı sağlanmaktadır.³¹ Japonya 1970'li yıllarda ihracat kökenli gelişme için bir model bir ilham kaynağı olmuştur. Japonya'nın ve Doğu Asya'nın Yeni Gelişen Ülkelerindeki bu başarı, devletin ve özel teşebbüsün elbirliği ile gerçekleşmiştir.³²

Dünya ihracatından % 20'den fazla pay alan Japonya Hong-Kong, Güney Kore, Singapur, Tayvan, Endonezya, Malezya, Tayland'ın ihracata dayalı sanayileşme modelini başarılı bir şekilde sürdürmelerinin nedenlerini şu şekilde özetleyebiliriz.

³⁰ ISAAK, a.g.e., s.221.

³¹ WONNACOTT, Paul - WONNACOTT, Ronald, Economics. Singapore, Mc Graw-Hill International Editions, 1986, s.371.

³² ISAAK, a.g.e., s.221.

- Uygulanan teşvik politikalarının bilgi düzeyi yüksek ve politik baskılardan arınmış kamu elemanları tarafından düzenlenmesi

- İhracata yönelik yabancı sermaye yatırımlarına ve teknoloji transferine özen gösterilmesi

- Sermaye ve teknolojinin yoğun olduğu sektörlerin desteklenmesi

- Eğitime özel önem verilmesiyle, eğitilmiş işgücünün verimliliği artırması

- Aktif bir girişimci sınıfa sahip olmaları ve çoğunlukla tek bir parti tarafından yıllarca kontrol edilen (çoklukla otoriter) hükümetlerce yönetilmeleri³³

- Yerli ve yabancı yatırımcılar için özel vergi indirimleri sağlamak (özellikle ihraç mallarının gümrüksüz girişini yapmak (hammadde, ara malları, makineler v.b.), dünya pazarlarında ulusal ürünün rekabetçi pozisyonunu devam ettirebilmek için vergileri düşük tutmak olmuştur.³⁴

Doğu Asya ülkelerinin başarı öykülerinin ayırteci bir özelliği de ilerlemek için yeni koşullara uyum sağlamaları ve eski alışkanlıklarını bir kenara bırakmalarıdır. Bunların başında önem kazanan bir unsur da, dışarıya karşı ulusal duyarlılıktır. Bundan 30 yıl önce Doğu Asya gözlemcileri bölgenin geleceği konusunda pek umutlu değillerdi. Ancak bu

³³ BLAKE, David - WALTERS Robert. The Politics of Global Economic Relations, New Jersey, Prentice Hall, Inc Englewood Cliffs, 1987, s.172.

³⁴ BLAKE, a.g.e., s.173.

görüşlere karşın Doğu Asya'da hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Gözlemciler önce Japonya'nın yükselişini sonra Hong-Kong, Singapur, Tayvan ve Güney Kore gibi yeni sanayileşen ülkelerin bunu izlemesini, şimdi de Malezya ve Tayland'ın bu gruba katılmasını izlemektedir.³⁵

Yukarıda belirtilen yeni gelişmekte olan ülkeler uyguladıkları politikalarla geçen 20 yıl boyunca ekonomik başarı sağlamışlardır. İleri endistriyel ülkeler ve diğer azgelişmiş ülkelerden daha yüksek oranda ekonomik büyüme elde etmişlerdir. Bu ülkeler pekçok gelişmiş ürünün, güçlü birer ihracatçısı olmuşlardır. 1980'lerde azgelişmiş ülkelerde üretilip ihraç edilen ürünlerin % 74'ünü karşılamışlardır.³⁶

Doğu Asya ülkelerinin gelişmesinde etken olan unsurlardan biri de bu ülkelerin yeni fikirlere, teknolojiye ve ihracat rekabetine açık olmasıdır. Bölge ülkeleri tasarruf ve yatırımın önemini kavradıkları gibi, insana yapılacak yatırımın da değerini anlamışlardır. Eğitim ve sağlık düzeyleri pekçok ülkenin üzerindedir. Ancak Doğu Asya deneyiminden gözlemlenen bir sonuçta, evrensel ve genel geçer reçetelerin olmadığını saptanmasıdır. Yine de tüm kanıtlar istikrarlı ve rekabetçi ekonomik politikaların, özel girişimciliğin

³⁵ THOMAS, Vinad. "Doğu Asya Efsanesi", Ekonomik Forum, 10/1994, s.50-51.

³⁶ J.Sewell, U.S.Foreign Policy and The Third World, Nev Brunswick: Transaction Books, 1985, s.194.

serbest bırakılmasının yaptığı katkılara işaret etmektedir. Devletin uyguladığı teşvik politikalarının da ihracatı arttırmada önemli olduğu unutulmamalıdır.³⁷

İhracata yönelik politikaların uygulanması bu ülkelerin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Ancak avantajlarının yanında bazı sakıncalı yönlerinin de olduğu görülmektedir. Avantajlı yönlerinin içersinde, ülkelerin modern teknolojiyi tanıma ve uygulaması sayılabilir. Ayrıca dış pazarlarda rekabeti zorunlu kılması da tüm ekonomi açısından itici, özendirici bir güç olabilir.³⁸

Bunların yanında bazı sakıncalı yönleri de söz konusudur. Şöyle ki dış pazara yönelik ürünlere rekabet gücü kazandırabilmek için maliyet unsuru olarak görülen ücretlerin düşük tutulması resmi ve genel kabul görmüş bir politika olarak benimsenebilir. Bu amaca dönük olarak işçi sendikalarının grev ve toplu pazarlık hakları sınırlandırılabilir. Ayrıca dışa açık politikalar çalışan kesimlerin yanısıra iç pazara dönük üretim yapan sanayici kesimin de aleyhine işleyebilir. Çünkü kaynaklar genellikle özendirilen ihracat kesimlerine aktarılmaktadır.³⁹

³⁷ THOMAS, a.g.e. s.50-51.

³⁸ KILIÇBAY, a.g.c. s.66.

³⁹ BALANCE Robert, ANSARI Javed, SINGER Hans, Uluslararası Ekonomik ve Sınai Kalkınma. Çev: Canan Balkır, Arif Ersoy, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1985, s.42.

Hızla gelişen bu ülkelerin uyguladığı politikaların, pekçok azgelişmiş ülkede uygulanmasını imkansız hale getiren bazı maliyetleri de söz konusudur. Bunlardan biri, ekonominin uluslararası rekabet gücünü ve yabancı yatırımcılara çekiciliğini arttırmak için ülkenin özgürlükleri kullanma açısından politik baskı altında tutulmasıdır. Direkt yabancı yatırımları çekmek için yapılan çabalar, yurtiçi ekonominin aşırı yabancı kontrolü altında kalmasına da yol açabilmektedir. Ekonominin gelişmesi için kullanılan dış boğların aşırı hale gelmesi ise, ülkenin yabancı alacaklılar karşısında zayıf bir konumda kalmasına neden olabilmektedir.⁴⁰

Diğer azgelişmiş ülkelerin büyüme ve sanayileşme stratejisi olarak bu politikaları etkin şekilde kullanabilme olanağı da bir bakıma gelişmiş ülkelerin davranışına bağlıdır. Eğer sanayileşmiş ülkeler azgelişmiş ülkelerin artan uluslararası rekabeti ile karşılaştıklarında korumacılık yöntemleriyle iç piyasaları AGÜ'lerin ürünlerine kapatırlarsa, uygulanacak ihracata yönelik sanayileşme politikasının etkinliği de azalacaktır.⁴¹

⁴⁰ BLAKE, Walters, a.g.c., s.173.

⁴¹ BLAKE, Walters, a.g.c., s.172

3. TÜRKİYE'DE UYGULANAN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

3.1. 1923-1929 Döneminde Sanayileşme

Cumhuriyet sonrası iktisat politikalarına damgasını vuran yaklaşım, kalkınmanın ve modernleşmenin gerçekleştirilmesi için, devletin de desteği ile yurt içinde girişimci bir sınıfın meydana getirilmesi olmuştur. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi, dönemin önemli özelliklerini ortaya koyan gelişmelerden birisidir. Kongrede, genel olarak kalkınmaya öncelik veren, yerli ve yabancı sermayeyi özendirilen ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Kongrede verilen kararlar, Lozan Anlaşması ile gümrük politikalarına getirilen zorunlu sınırlamalar dışında yedi yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikalarına egemen olmuştur.⁴²

Sanayiye yönelik politikaların temelinde özel sanayi yatırımlarına sağlanan özendirici uygulamalar dikkati çekmektedir. Dönemin sanayi sermayesini ilgilendiren önemli bir uygulama da 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabul edilmiş olmasıdır. Böylece sanayi sektöründeki yatırımcılara bazı haklar ve teşvikler getirilmiştir. Yine bu yıllarda bazı madenlerin üretiminin, ticaretinin ve tütün tekelinin devlete verilmesi ve devlet işletmelerinin oluşumu başlatılmıştır.⁴³

⁴² BORATAV, Korkut. Türk İktisat Tarihi (1908-1985). İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989. s.33-34.

⁴³ CİLLOV, Haluk. Türkiye Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1972. s.136.

İlimli bir korumacılığı öngören görüşler çerçevesinde, ekonomide belli işlerin devlete bırakılmasıyla birlikte, itici güç olarak özel sektör belirlenmiştir. Devletin yapacağı işler daha çok altyapı yatırımları ile sınırlanmaktadır. Genel olarak, belirtildiği gibi yerli ve yabancı sermayeyi özendirici bir anlayış söz konusudur.

Bu dönemde Türkiye'de varolan sanayinin yapısını incelediğimizde ise, üretimin daha çok küçük sanayi işletmelerinde ve tezgahlarda yapıldığı görülmektedir. Sanayinin tarım ürünlerini işleme, madencilik ve dokuma alanında yoğunlaştığı söylenebilir. Sanayi, üretim ve temel tüketim gereksinmelerini karşılamaktan uzaktır. Temel tüketim gereksinmelerinin büyük çoğunluğu ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu durum, ithalat yerine, yurt içinde üretim (ithal ikameci sanayileşme) doğrultusundaki görüşlerin oluşmasına yol açmıştır. Ne var ki, uygulama sonuçlarına bakıldığında bu dönemde, özendirme ve ilimli korumacılık yoluyla özel sanayinin geliştirilmesinde önemli bir başarı sağlanamadığı görülmektedir.⁴⁴

3.2. İçe Dönük ve Devletçi Sanayileşme (1930-1939)

Özellikle 1930'lu yıllar, Türkiye'de gerçek anlamda ilk sanayileşme yılları olarak belirtilebilir. Bu dönemde devletçilik uygulaması ile birlikte ithal ikameci sanayileşme

⁴⁴ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.38-39.

politikasına öncelik verilmiştir. İthal ikamesinin ilk aşaması olan temel tüketim mallarının üretimine başlanmıştır.

Devletçilikten bir politika çizgisi olarak söz edilmeye başlandığı 1930'lu yıllarda Atatürk'ün devletçilikle ilgili görüşleri şu şekildedir:

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının (kuramcılarının) ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş (çevirisi yapılmış) sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini (bireylerin özel girişimlerini) esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını (ekonomisini) devletin eline alması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri kendi teşebbüsüyle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zaman da yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol liberalizmden başka bir sistemdir".⁴⁵

⁴⁵ KURUÇ, Bilsay, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s.136

Dünya ekonomisinde büyük bir kriz yaşanırken Türkiye dışa kapalı bir ekonomi ve devletçi politikalarla sanayileşme girişimini sürdürmüştür.⁴⁶

Devletçilik politikasının ve ithal ikameci uygulamaların somut olarak başlangıcı, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın (BBYSP) benimsendiği tarihtir. Planın başlıca amacı, tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı bir sanayinin kurulması olmuştur. Özellikle de ithalata konu olan temel tüketim mallarının yurt içinde üretimine öncelik verilmektedir. BBYSP ile kurulması tasarlanan sanayi dalları şunlar olmuştur.⁴⁷

- Dokuma (pamuk, kendir, yün)
- Maden Sanayi (demir, çelik, bakır, kükürt)
- Selüloz Sanayi (kağıt, karbon, suni ipek)
- Kimya Sanayi (klor, sudkostik, süperfosfat).

BBYSP'nin uygulanmasına 1934 yılında başlanmıştır. Uygulamanın başarı ile yürütülmesi üzerine ikinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (İBYSP) hazırlıklarına girilmiştir. İBYSP'da birinci plandan farklı olarak ara ve yatırım mallarının

⁴⁶ BORATAV, a.g.c., s.45.

⁴⁷ KURUÇ, a.g.c., s.115.

üretilmesine öncelik verilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uygulanamamıştır.⁴⁸

3.3. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1940-1945).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmedi. Ancak savaş ekonomisinin ağır koşullarını yaşadı. Savaş öncesi başlayan sanayileşme programları, savunma harcamalarının bütçedeki ağırlığının artması nedeniyle ertelendi. Tarımsal üretimde gerilemeler görüldü. İthalatın kısıtlanması ise ithalata bağlı yurt içi üretimin gerilemesine yol açtı. Savunma harcamalarını karşılayabilmek için iç borçlanma yoluna gidildi, vergiler arttırıldı. Oluşan borçların ödenmesinde güçlükler çekildi. Bu anlamda 1940-45 yılları arası iktisadi gelişme sürecinde "kesinti yılları" olarak değerlendirilebilir.⁴⁹

3.4. Ekonominin Yeniden Dışa Açılması (1946-1961)

1946 yılı Türkiye için iktisadi ve siyasi bakımdan yeni bir dönüm noktası oldu. Siyasi anlamda tek partili rejimden çok partili rejime geçişin başlangıç yılıydı. İktisadi anlamda ise 1946-53 yılları arasında izlenen politikalarla kapalı, korumacı dış dengeye dayalı içe dönük iktisat politikaları adım adım gevşetildi. İthalat, serbestleşme sonucu

⁴⁸ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.62.

⁴⁹ BORATAV, a.g.e., s.54.

büyük oranda artış gösterdi. Dış açıklar süreklilik kazandı bu nedenle de dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapı yerleşmeye başladı.

Bu dönemde serbestleşmeye yönelen dış ticaret rejiminin sonucu olarak, dış pazara dönük tarım madencilik alt yapı yatırımları ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gündeme geldi. Devamlı dış açıklar kanalıyla dışa bağımlı hale gelen ekonomik yapı bu dönemin "armağanı" olarak Türk ekonomisinde kalıcı bir özellik oldu.⁵⁰

1957 yılına kadar sanayileşme hedefine yönelik bilinçli bir programın uygulandığı söylenemez. Ancak 1947-53 yılları arasında tarıma ve dış ticarete yönelik olarak uygulanan sanayileşme stratejisinin tıkanmasıyla iç pazara yönelik sanayileşme stratejisinin tek alternatif olduğu görüldü.

İç pazara yönelik tüketim malları üretiminin ön plana çıktığı ithal ikameci sanayileşme modeli, bilinçli bir iktisadi program doğrultusunda uygulanmamış olsa da, 1953 yılından başlayarak yeniden ülkenin gündemine geldi.

⁵⁰ BORATAV, Korkut, "İktisat Tarihi, Çağdaş Türkiye 4 (1908-1980) İçinde, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s.311.

1954 yılından 1961 yılına kadar geçen süre "yeniden uyum dönemi" olarak adlandırılabilir. Bu dönemde ekonomideki dalgalanmalar ile büyüyen kamu açıkları karşısında ithalat ve kambiyo kontrolleri arttırılmıştır. Sanayi üretimi, kamu sektörü öncülüğünde geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu yıllarda uzun dönemli bir iktisat politikası modeli belirlenmemiş olmasına rağmen, özel sektör önceliğinde kalkınmanın hedeflendiği söylenebilir.⁵¹

Özetle, 1954-61 döneminde liberal bir dış ticaret politikasının dış dengeyi sağlayamayacağı ve sürekli dış açıkların yerleşeceği görülmüştür. Ayrıca 1954-61 döneminde kamu kesiminin destekleyici özelliğinin ön plana çıktığı ve özel sektör ile bütünlük içerisinde çalışmasına özen gösterildiği bir dönemdir. Bu özellik 1961 sonrasında da ekonomik yapıya ve iktisat politikalarına egemen olmaya devam edecektir. Ne var ki ilerideki dönemlerden farkı, durgun bir konjonktürde ve plansız-programsız günü gününe uygulamaların sözkonusu olmasıdır.⁵²

⁵¹ BERKSOY, Taner, "Türkiye'de İstikrar Arayışları" IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye İçinde, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.149.

⁵² BORATAV, Çağdaş Tür..., s.320.

3.5. Yeniden İe Dönük Yapılanma ve Planlama Deneyimi (1962-1979).

İthal ikameci görüntüsüyle 1930'lu yıllara benzemekle beraber, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından tamamen farklı özellikler gösteren bir dönemdir.

1930'lu yıllarda başlatılan "tüketim mallarına" yönelik ithal ikameci sanayileşme, 1950'li yıllardaki dış tıkanma koşullarına karşın büyük ölçüde tamamlanmıştır. 1960'larda Birinci Beş Yıllık Plan (BBYP) ile uygulanan ithal ikameci sanayileşme ise temelde dayanıklı tüketim mallarına yönelik olmuştur. Bu gelişmeyi tamamlayan bir ithal ikamesi süreci, kamu kesiminin de katkısıyla demir-elik, bakır, alüminyum, petro-kimya, kimya, inşaat malzemeleri gibi ara mallarında görülmektedir.⁵³

1963 yılından başlayarak 5 yıllık planlar yatırım politikaları üzerinde etkileyici olmuştur. Söz konusu planlar, ekonomik ve toplumsal yapının belirli bir sürede gerçekleştirmeyi amaçladığı hedefleri göstermekteydi. Planların ortak özellikleri incelendiğinde, sanayileşmeyi amaç olarak alıp bu alana öncelik verdikleri görülmektedir. Her yıl belli bir hızla büyümenin planlanması da bu amaçların arasındadır.

⁵³ BORATAV, Türk İktisat Ta..., s.96-97.

Bu döneme ilişkin değerlendirmeler bir sonraki döneme temel oluşturacağı düşüncesiyle genel kabul, görmüş yorumlardan hareketle verilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Plan (1963-1967) uzun dönemli gelişme yaklaşımının ilk basamağıdır. Bu dönemde ithal ikameci sanayileşmenin ilk bakışta büyümeye katkısı olmuştur.⁵⁴ Ancak ekonominin dışa bağımlılığını zaman içerisinde azaltacakmış gibi görünen bu sanayileşme biçimi beklenenin tam tersine ekonominin ithalata bağımlılığını arttırmıştır. Bu beklenmeyen oluşum, dayanıklı tüketim mallarına yönelik ithalatın hızla genişlemesine bağlı olduğu kadar yatırım malları kesimindeki genişlemenin ara mallarındaki genişlemenin gerisinde kalmasının bir sonucu olarak da yorumlanmaktadır. Bu nedenle yüksek bir yatırım temposu sürekli olarak yüksek bir ithalat faturası gerektirmekteydi. Aşırı ithalat bağımlılığı ve ihracattaki göreceli durgunluğa karşın 1962-76 yılları arasında yüksek bir büyüme oranının sürdürülebilmesinin temel nedeni, ekonomiye büyük ölçüde yabancı kaynağın girmiş olmasıdır. Kısa ve uzun vadeli krediler, dış yardımlar ve yurt dışındaki işçilerin dövizleri, dış ticaret açığının kapatılmasında önemli yer tutmuştur.

⁵⁴ GÜLALP, a.g.m., s.52.

1962-1976 yıllarını kapsayan beş yıllık planların sadece birincisi diğerlerinden farklı bir yaklaşım içermektedir. Birinci Beş Yıllık Plan (BBYP) kamu yatırımlarını ve devlet işletmeciliğini büyümenin sürükleyici gücü olarak görmüştür. İthal ikameci sanayileşmeyi tüm sektörleri yönlendiren bir tercih olarak ortaya koymuştur. Buna karşılık İkinci Plan ve aynı yaklaşımı devam ettiren Üçüncü Plan, özel sektörü çeşitli teşvik ve sübvansiyonlarla ön plana çıkarıyordu. Kamu kesimini ise özel sektörü destekleme işlevi ile sınırlıyor, sosyal hedefleri giderek arka plana itiyordu. Ancak dönemin bütünü göz önüne alındığında sermaye birikiminin milli hasılaya oranı % 16.9 olmuştur. Bunun beşte birine yakın bölümü ise dış kaynaklarla finanse edilmiştir.⁵⁵

1970'li yıllara gelindiğinde, Türkiye ithal ikamesinin ileri aşamasına geçişteki zorluklar yanında, siyasi ve ekonomik çalkantılarla da karşı karşıya kalmıştır. Buna dünya ekonomisinin içinde bulunduğu petrol fiyatlarındaki hızlı artış da eklendiğinde, Türkiye'deki bunalım daha büyük boyutlarda kendini göstermiştir.

Petrole ödenen döviz miktarının sürekli artmasıyla petrol dışındaki ürünlere yönelik ithalat da kısılmıştır. Bu nedenle sanayi için gerekli olan hammadde ve yarı mamül maddelerin ithalatı yeterli ölçüde yapılamamıştır. Ayrıca yatırım malı olarak ihtiyaç

⁵⁵ BORATAV, Çağdaş Tür..., s.33.

duyulan makina ve teçhizatın sağlanmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle yeni yatırım alanlarının gerçekleştirilmesi sınırlı olmuştur.

Türkiye 1970'li yıllara kadar, ihtiyaç duyduğu döviz özellikle yurt dışındaki işçilerin döviz ve dış borçlanma yoluyla elde etmiştir. Ancak 1970'lerin sonuna doğru gerek işçi dövizleri, gerekse dış borçlanma yoluyla ithalatını arttıramayan Türkiye'de sanayiye dış girdi sağlanamadığından ekonomi durma noktasına gelmiştir.⁵⁶

Artan dış borçlanma sonucu ana para ve faiz ödemelerinin ihracata oranı her geçen yıl daha da artmıştır. 1978 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin borçlanma olanakları tükenmiş, üretimi devam ettirmek için gereken döviz elde etmek giderek zorlaşmıştır.⁵⁷ Artan döviz sıkıntısıyla birlikte gerek üretici gerekse tüketici birimlerinin gereksinimlerini karşılayabilecek enerji kaynaklarının geliştirilememesi de ülkeyi enerji krizine sokmuştur. Elektrik enerjisinin yetersiz olması sonucu başlatılan kısıntılar, sanayinin yeterli üretim yapamamasına yol açmıştır.

⁵⁶ ÇARIKÇI, Emin, Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s.133.

⁵⁷ BELASSA, a.g.e., s.164.

1970'li yılların sonuna gelindiğinde, bir yandan ekonomik zorluklar, diğeryandan ideolojik çatışmalar ve siyasi çalkantılar nedeniyle Türkiye ekonomisi krize girmiştir. İç pazarın başlangıçtaki büyüklüğü giderek daralmış, verimlilikteki artış çabaları yetersiz kalmıştır. Dış şokların Türkiye'ye olan etkileri de üretim maliyetlerindeki artışla kendini göstermiştir. Diğeryandan, çalışan kesimin gelirindeki düşüş, alım gücünün azalmasına neden olmuş, buna sanayi kesimindeki karların düşüşü de eklenmiştir.

BÖLÜM II

1. TÜRKİYE'NİN DIŞA AÇIK BÜYÜME DENEYİMİ

1.1. Ekonomik Bunalım ve Politika Arayışları (1980-1995)

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllara geldiğinde ağır bir ekonomik bunalım içine girmektedir. Enflasyondaki yüksek oranlı artışlar ve dış ödeme güçlükleriyle birlikte yaşanan bunalımdan çıkabilmek için yeni ekonomi politikalarının uygulanması gerektiği gündeme geldi.

Aynı yıllarda dünyada da Yeni Ekonomik Düzenin temel düşüncesi olan küreselleşme çerçevesi altında serbest piyasa ekonomisine geçiş, bütün ülkelerin dünya pazarıyla bütünleşmesi, mal ve hizmet hareketlerinde tam serbestleşme görüşleri gündeme gelmekteydi. İthalat ve ihracata uygulanan koruma kaldırılacak paraların konvertibilitesi sağlanacak, devlet tekelleri kaldırılacak, kamu teşebbüsleri özelleştirilecekti. Böylece devletin temel görevleri dışında rolü kalmayacak özel sektörün dünya ekonomisi ile rekabete girişebileceği bir dünya düzeni kurulacaktı. Aslında bu yeni düzen bir anlamda

gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik durgunluğu aşabilmek için geliştirmekte olan ülkelere dayattıkları kurallar bütünüydü.⁵⁸

Dünya çapında yayılcı bir politika benimseyen, Yeni Dünya Düzeni'nin karakteristik özellikleri şunlardır:

- Giderek daha fazla globalleşerek karşılıklı bağımlılığın artması
- Artan iletişim kaynakları yoluyla, dünya çapında ortak bir kültürün yaratılması
- Üretimde ve mali sermayede uluslararası yaygınlaşmanın sağlanması.

1980'li yıllarda ticaret ve sermaye hareketlerinde serbestinin sağlanmasıyla pek çok geliştirmekte olan ülke finansal açıdan darboğaza girmiştir. Serbestleşme uygulamalarından önce, döviz gereksinimlerini uluslararası piyasalardan borçlanarak elde eden bu ülkeler, serbestleşmeden sonra borçlanma araçları yönünden rahatlamışlarsa da bunun maliyeti yükselmiştir. Kısa vadeli ve yüksek faizli sermaye girişleri ile ekonomilerini canlı tutmak, geliştirmekte olan ülkeler için bir zorunluluk haline gelmiştir. Hükümetlerin politika araçları, bu gelişmeler nedeniyle kısa vadede etkili olmaktadır. Yatırım, üretim, büyüme ve çeşitli alanlardaki tercihler bir tarafa bırakılmak zorunda kalmaktadır.⁵⁹

⁵⁸ KAZGAN, Yeni Ekonomik Düzen..., s.43-44.

⁵⁹ TOPRAK, a.g.c., s.3.

Sosyal haklar ve özgürlükler açısından bakıldığında da bu yeni dünya düzeninin, sınırlayıcı olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde dahi sokaklarda yaşayan insanlar ve işsizler çoğalırken gelişmekte olan ülkelerdeki sorunlar çok daha ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Bu yeni düzen 1970'lerin sonu ve 1980'li yılların başından itibaren borç yükü altında bulunan pekçok gelişmekte olan ülkeye, IMF ve Dünya Bankası aracılığı ile uygulanmaya başlanmıştır.⁶⁰

Türkiye'de yukarıda ana hatlarıyla belirtilen süreçten geçmektedir. Bu sürece ilk adım 1980 yılında 24 Ocak kararları ile atılmıştır. 24 Ocak kararlarının uygulanması için gerekli ortamın oluşturulmasına yönelik önlemler alınmıştır. Türkiye'de dışa açık ve serbest piyasa koşullarına uygun bir ekonomi politikasını benimsediğini ortaya koymuştur.

Bu bölümde, Türkiye'nin dışa açılmasıyla meydana gelen yapısal değişim üzerinde durulacaktır. İhracata yönelik tedbirler üzerinde önemle durulurken diğer ekonomik gelişmeler de gözden geçirilecektir.

⁶⁰ KAZGAN, Yeni Ek. Düz..., s.45.

1.2. 24 Ocak İstikrar Politikasının Temel Çizgileri

Ülkede yaşanan ekonomik bunalımın yoğunlaşması üzerine 24 Ocak 1980'den itibaren yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konuldu. Önceleri geçici önlemler dizisi sanılan bu politika giderek kalıcı bir nitelik kazandı.

24 Ocak kararlarının uygulamaya konulmasının temel amaçları şunlar olmuştur:

- Serbest piyasa ekonomisini yerleştirmek ve ekonomiye müdahaleden mümkün olduğu kadar kaçınmak

- Enflasyonun hızını sıkı para politikası ve kredi sınırlamaları gibi önlemlerle durdurmaya çalışmak

- Kamu kesiminin sınırlandırılması

- Yabancı sermayeden daha çok yararlanmak

- İhracata ağırlık verilerek dışa açık bir ekonomik model oluşturmak.

Uygulamaya konulan 24 Ocak kararlarının amaçları daha ayrıntılı şekilde aşağıda verilecektir.

1.2.1. Serbest Piyasa Ekonomisinin Egemen Kılınması

24 Ocak 1980'den sonra uygulanan ekonomi politikasının belirleyici unsurlardan biri, fiyatların serbest piyasa koşullarında belirlenmesiydi. Bu şekilde oluşacak fiyatlar,

tüketim ve yatırım kararlarını belirleyecek, üretici ve tüketiciler davranışlarını fiyatlara göre düzenleyerek karlı buldukları girişimleri serbestçe yapacaklardı. Bu anlayışa göre devlet ekonominin işleyişinden ne kadar uzak durursa ya da piyasanın işleyişine müdahalede bulunmazsa, ekonominin gelişimi, fiyat göstergelerinin yardımıyla, özel sektör öncülüğünde gerçekleştirilebilecekti.⁶¹

Türkiye'de 1980 öncesi dönemde ağırlığı olan pekçok KİT ürününün fiyatı devletçe belirlenmekteydi. Bu durum, ürünlerin biri resmi diğeri ise karaborsa olmak üzere iki fiyatının oluşmasına yol açıyordu. Bunu önlemek amacıyla, Bakanlar kurulunun 8/173 sayılı kararı ile fiyat kontrol komitesi kaldırıldı. 8/177 sayılı karar ile de fiyatların kontrolüne ve belirlenmesine olanak tanıyan Türk Parasının Kıymetinin Koruma hakkındaki 19 sayılı karar yayımlanarak tüm tebliğleri yürürlükten kaldırıldı. Bu karara bağlı olarak KİT'lerde fiyat kontrollerine ve belirlenmesine son verilmekteydi. Bakanlar kurulunun yeni kararı ile kömür gübre (ferrokrom ve alüminyum üretiminde kullanılan), elektrik ile deniz yolu taşımacılığı dışında kalan bütün kamu mal ve hizmetlerinin fiyatını ilgili kamu kuruluşu serbestçe belirleyebilecekti. Ancak bu serbestlik şekil olarak söz

⁶¹ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.183.

konusuydu. Hükümet KİT yönetimini saptadığına göre, fiyatlama konusuna da her zaman karışabilecekti.⁶²

KİT ürünlerinin fiyatlarının serbest bırakılması sonucu bu ürünlerin fiyatlarına büyük oranda zam yapıldı. Birçok KİT'in tekel durumunda olması, bu kuruluşların yüksek fiyat uygulamasıyla karlı görünmelerine olanak verdi. Ancak bu karlılık KİT'lerin teknolojik ve ekonomik etkinliğine dayalı olmadığından verimlilik artışından çok fiyat artışı politikası ile ortaya çıkmıştır.⁶³

Tarım ürünleri alanında ise destekleme fiyatları yurt dışındaki fiyatlara uygun hale getirilmiştir. Bu durum özellikle kuru üzüm ve pamuk destekleme fiyatlarında görülmektedir. Bazı tarımsal ürünler ise kapsam dışı bırakılmış ve destekleme listelerinden tamamen çıkarılmıştır.⁶⁴

⁶² EKZEN, Nazif, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958-1970 ve 1978-1979 Paketleriyle Karşılaştırmalı Analizi", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım İçinde, Ankara, Yurt Yayınları, 1984, s.167.

⁶³ KEPENEK, YENTÜRK, a.g.e., s.185.

⁶⁴ ÇEÇEN Aydın, DOĞRUEL Suat, DOĞRUEL Fatma, Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, İstanbul, Egemen Yayıncılık, 1990, s.113.

1.2.2. Ücretler ve Faiz Oranları

24 Ocak kararlarının belirleyici özelliklerinden biri de ücret ve faizlerin serbest piyasa koşullarına göre belirlenmesiydi. Buna karşın emek piyasasına çalışanların pazarlık gücünü azaltıcı sınırlamalar getirilmiştir. Ücretlerin düşük tutulmasının nedenlerinden biri, iç talebi kısararak yurt içinde alımı güçleştirilen malların yurt dışında satımını arttırmaktır. Ayrıca düşük ücret politikasının kar oranlarını uyararak yatırımları teşvik edeceği görüşü benimsenmekteydi.⁶⁵

İşgücü ücretleri maliyetlerin artışında önemli bir unsur olarak görülmektedir. Maliyetlerin düşük tutulabilmesi için ücretler reel olarak düşürülmeli ya da dondurulmalıydı. Böylece yurtiçindeki üretimin maliyeti düşürülerek, ihraç ürünlerinin rekabet gücünün artırılabilirdi savunulmaktaydı. Yurt içindeki ve dışındaki fiyatlar arasındaki farkın nedeninin maliyet artışından kaynaklandığı görüşü hakimdi. Ücretlerin dondurulması ile maliyetlerde bir düşüş olacağı, böylece ihracatta rekabet gücünün kazanılacağı bekleniyordu.⁶⁶

⁶⁵ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.186.

⁶⁶ ERDOST, Cevdet ve Diğerleri, IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s.105.

Serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi amacına yönelik politikalardan biri de faiz oranlarının piyasa koşullarınca belirlenmesi olmuştur. 1980 öncesi dönemde bankalarca uygulanan mevduat ve kredi faizleri Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile saptanmaktaydı. Faiz oranlarının sınırlandırıldığı dönemlerde, bankalar mevduat sahiplerine ek gelir sağlamak amacıyla bankacılık dışında bazı rekabet yöntemlerine (çekiliş ile ev yada araba verilmesi v.b.) başvuruyorlardı.⁶⁷

Belirlenmesi pazarı bırakılan serbest faiz uygulaması ile tasarrufların bankalarda tutulması amaçlanıyordu. Nitekim, 24 Ocak 1980 kararlarını izleyen dönemde, Bakanlar Kurulu Kararı ile 1 Temmuz 1980'den başlayarak serbest faiz uygulanmasına başlandı. Mevduat ve kredi faiz oranlarının serbest bırakılması ile mevduat munzam karşılıkları da düşürüldü.⁶⁸

Gerçekte serbest piyasa koşullarının egemen olduğu bir programda, faiz oranlarının da tamamen serbest piyasa koşullarına bırakılması gerekiyordu. Ancak

⁶⁷ BÜYÜKDENİZ, Adnan, Türkiye'de Faiz Politikaları, İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 1991, s.65.

⁶⁸ BAŞKAYA, Fikret, Devletletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Ankara, Birlik Yayıncılık, 1986, s.196.

uygulamada tam olarak faiz serbestisinin sağlanamadığı, hükümetin bazı müdahalelerinin olduğu bilinmektedir.⁶⁹

Sonuç olarak uygulanan program faiz oranlarını tümüyle serbest bırakmasa da yükseltilmesini amaçlamıştır. Bu yolla, piyasada mal ve hizmet alımına yönelik talep kısılmaya çalışılarak, satın alma gücünün banka mevduatlarına yönlendirilmesi planlanmıştır. Diğer yandan bankaların yüksek kredi faizi uygulaması yatırımcıları sermaye yoğun üretimden emek yoğun üretime yönlendirecekti. Üretimde, sermaye yoğun, ileri teknolojiyi gerektiren maliyetlere katlanılmaması da uzun dönemde sanayileşme açısından olumsuzlukları beraberinde getirmekteydi.⁷⁰

1.2.3. Enflasyonu Önlemeye Yönelik Çalışmalar

Enflasyon ile mücadelede temelde uygulanabilecek iki unsur söz konusudur. Bunlardan biri talebi kısıcı politikalar, diğeri ise üretimi arttırıcı politikalar. Üretimi arttırıcı politikaların kısa dönemde fazla etkili olmayacağı düşünüldüğünden, öncelikle talep kısıcı politikalara ağırlık verilmesi söz konusudur. 24 Ocak kararları incelendiğinde uzun dönemde bile üretimin attırılmasına ilişkin politikaya yer verilmediği görülmektedir.

⁶⁹ EKZEN, a.g.e., s.168.

⁷⁰ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.188.

Enflasyonu sadece talebi kısarak önleme çabaları söz konusudur.⁷¹

Dönem içerisinde, fiyat artışlarının talep fazlasından kaynaklandığı görüşü benimsenmiştir. Enflasyonu düşürmek için para ve maliye politikası daraltıcı yönde uygulanmıştır.⁷²

Alınan önlemlerle talebin hızla düşürülmesi, enflasyon hızında azalmasına neden olmuştur. Böylece üretimin zaten beklenenin altında olduğu bir ekonomide, yatırım olanağı da önemli ölçüde engellenmiştir. Yatırımlardaki bu düşüş daha sonraki dönemlerde işsizliği de beraberinde getirecektir.⁷³

1.2.4. Kamu Kesiminin Sınırlandırılması

24 Ocak kararlarının temel dayanaklarından biri de, kamu kesiminin ve kamunun yaptığı harcamaların sınırlandırılması olmuştur. Kamu kesiminin giderek etkinliğini yitirmesi görüşü ile beraber, özel sektörün desteklenmesi amaçlandı.

⁷¹ ÖNEY, Tülay " İstikrar Tedbirleri Toplumsal Sorunlar Yaratmamalı", Para, Mayıs, 1992, s.62.

⁷² KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.188.

⁷³ KAYA, Özdemir, " 24 Ocak Kararları Üzerine Bir Görüş", Para, Ocak 1982, s.34.

KİT'lere devlet aracılığı ile sağlanan kaynaklar daraltıldı ve bütçeye olan baskıları azaltılmaya çalışıldı. Böylece kamu sektörünün devlet üzerindeki ağırlığının hafiflemesi çabasına girişildi.⁷⁴

1.2.5. Yabancı Sermaye Yatırımları

Ekonomi politikasında köklü bir değişim olarak adlandırabileceğimiz hususlardan biri de yabancı sermaye yatırımlarına olanaklar sağlanmasıdır. Yabancı sermayenin sorunlarıyla ilgilenmek ve uygulamalarına yön vermek üzere Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi yayınlanmıştır.⁷⁵

Yabancı sermayeyi özendirmek amacıyla

- Özellikle tarım, madencilik ve bir dizi hizmet alt kesimine özel sermayenin girişi kolaylaştırıldı. Yabancı sermayenin çalışma alanları olabildiği kadar genişletildi
- Serbest bölgeler oluşturularak, yabancı sermayenin yerli sınırlamalar dışında tutularak çalışmasına izin verildi
- Sermaye giriş çıkışlarında serbestleştirmeye gidilerek yabancı sermayeye güven verici bir ortam sağlandı⁷⁶

⁷⁴ ERDOST, a.g.e., s.107.

⁷⁵ KARLUK, Rıdvan, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul. Taştan Matbaası, 1983, s.65.

⁷⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.288.

- Türkiye'de yerleşik olmayan gerçek ve tüzel kişiler Yabancı Sermaye Dairesi'nin izniyle Türkiye'de taşınmaz mal satınalabileceklerdi. Ayrıca Türkiye'de yatırımlara katılabilir, Türk şirketlerinden hisse satınalabilir ve yabancı şirketlerin temsilcilikleri olarak çalışabilirlerdi. Ancak bunun için gerekli olan şart sermayenin dışarıdan getiriliyor olmasıydı. Türkiye'de yerleşik olan yabancılar için de, ülke dışında yapılacak yatırımlar, alınacak ve verilecek borçlar büyük ölçüde serbesleştirildi⁷⁷

- Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde alınan önemli kararlardan biri de yabancı bankacılığın Türkiye'ye giriş koşullarının son derece kolaylaştırılmış olmasıdır.⁷⁸

Kararnamenin uygulanmasından sonra, altı yabancı bankanın Türkiye'de şube açmasına izin verildi. Bu bankalar şunlardır: Citibank (ABD), Bank of Credit and Commerce, International Limited, Bank Mellat (İran), Banco di Roma (İtalya), Türk Bankası Limited (Kıbrıs), Habib Bank (Pakistan). Böylece yabancı bankaların Türkiye'ye sermaye getirmelerine izin verilmiştir.⁷⁹

⁷⁷ KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık..., s.35.

⁷⁸ EKZEN, a.g.e., s.160.

⁷⁹ KARLUK, a.g.e., s.66.

Özetle, 24 Ocak kararları ile yeni düzenlemelerin ışığı altında yabancı sermayeye daha olumlu gözle bakılmış, geçmişte karşılaşılan güçlükler çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Yeni yabancı sermaye yatırımlarına izin verilmiştir. Türkiye'de çalışmakta olan yabancı sermayeli kuruluşların sayısında da artış meydana gelmiştir. Herşeyden önemlisi de, yabancı sermayeye güven veren bir siyasi ve ekonomik ortam yaratılmaya çalışılmıştır.⁸⁰

Yabancı özel sermaye alanında en çok payı olan sektör hizmet sektörü (ticaret, turizm, bankacılık v.b.) olmuştur. Bu alan içerisinde özellikle kara, deniz ve hava taşımacılığı, özel eğitim ve sağlık, sinema ve diğer eğlence faaliyetleri, danışmanlık ve mühendislik hizmetleri sayılabilir. Yabancı sermayenin 1980'li yıllarda yerli özel sermaye ile ortaklık kurduğunu böylece yerli sermayeyi de harekete geçirdiğini görmekteyiz.⁸¹

1.2.6. Döviz Kuru Politikası

Serbest piyasa ekonomisinin ilkelerine uyularak döviz kuru politikasında serbestlik gündeme geldi. Türk parasını konvertible hale getirmek amacıyla Mayıs 1981'de T.C. Merkez Bankası tarafından günlük kur uygulamalarına başlandı. Böylece, Merkez Bankası, ihracatı teşvik etmek ya da ithalatı sınırlamak amacı doğrultusunda TL'nin

⁸⁰ KARLUK, a.g.c., s.69.

⁸¹ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.c., s.289.

değerini sürekli olarak ayarlayabilecekti. Günlük kur uygulamalarını takip eden dönemde, ticari bankaların da döviz kurunu saptamadaki rolü devreye girdi. Buna göre, Merkez Bankası'nın saptadığı kurun altında ve üstünde bir marj ile ticari bankaların kur belirleyebilmesi serbestleştirildi. Önceleri esas kurdan % 6 aşağı yada yukarı kur saptamada serbest bırakılan ticari bankalar, 1 Temmuz 1985 tarihinden başlayarak kurun belirlenmesinde serbest bırakıldı. Merkez Bankası'nın kuru saptama görevinde böylece devre dışı kaldı. Ancak spekülasyonların artması ve döviz fiyatının hızla tırmanması sonucunda, 14 Mart 1986 tarihinde Merkez Bankası yeniden devreye girerek kuru saptamaya başladı. Ticari Bankalara verilen % 6'lık kur belirleme marjı da bu tarihten itibaren % 1 olarak belirlendi. Kısacası, döviz fiyatının Merkez Bankası tarafından saptanmasına devam edildi. Döviz fiyatının serbest piyasada oluşması gerçekleştirilemedi.⁸²

Programın uygulanması sırasında başlangıçta, TL'nin ABD doları karşısındaki fiyatı önce % 48.62 oranında devalüe edilerek, 1doların TL karşılığı 47.80 TL'den 71.40 TL'ye çıkarıldı. Günlük kur uygulamasına geçildiğinde ise bu uygulamalar TL'nin sürekli devalüasyonları şeklinde oldu. Sürekli devalüasyonların uzun dönemde ihracat ürünlerinin fiyatını düşürerek, ihracatı arttırıcı etki yapacağı beklentisi vardı. Devalüasyonların ithalat

⁸² KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık..., s.347.

üzerindeki etkisi ise, ithal ürünlerinin fiyatını arttıracığından, olumsuz yönde olacaktır. Türkiye gibi ithalatı büyük ölçüde ara ve yatırım mallarından oluşan ülkelerde, ithal mallarının fiyatının artması, girdi maliyetlerinin de artmasını beraberinde getirmekteydi. Maliyet artışlarının fiyatlara yansması ile de ihracat olumsuz yönde etkilenebilecekti.⁸³

Diğer yandan devalüasyon yoluyla fiyatların yurt içinde yükselmesi, yurt içinde üretilen mallara olan talebi azaltacağından, bu malların ihraç edilmesi yoluyla döviz kazancı da artmaktaydı. Bununla birlikte devalüasyonun daha öncede ifade edildiği gibi ülkeye maliyetleri de sözkonusu olmuştur. Devletin ihracatı arttırmak için vergi iadesi, ucuz ihracat kredisi gibi teşvikler yanında, ücretleri düşük tutarak, sendika faaliyetlerini kaldırarak dış rekabeti arttırmaya çalışması, beraberinde pekçok sosyal maliyeti de getirmiştir. Bu ve buna benzer maliyetler birbirine eklendiğinde, devalüasyonların etkisinin beklenen oranda olmadığı görülmektedir.⁸⁴

Dönem boyunca uygulanan döviz kuru politikalarından biri de döviz üzerindeki miktar kontrolleri ve yasakların giderek azaltılması, cezai önlemlerin kaldırılmasıdır.

⁸³ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.188-189.

⁸⁴ SÖNMEZ, Mustafa, Türkiye Ekonomisinde Bunalım, İstanbul, Belge Yayıncılık, 1985, s.317.

1980 öncesi dönemde bazı bankalara tanınan döviz tutma yetkisi de bütün bankalara verildi. Bankaların ve şirketlerin her türlü döviz işlemi yapması, dövizle borç alıp vermesi serbest bırakıldı. Türkiye'de yerleşmiş kişilerin ya da yabancıların yanlarında her çeşit döviz bulundurmaları bankalarda döviz hesabı açtırmaları ve bunu diledikleri gibi kullanmaları da serbest bırakıldı. Türkiye'de yerleşik olan kişilerin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın izniyle aynı veya nakdi olarak belirli bir miktara kadar sermaye ihraç etmelerine de izin verildi. İzin verilen miktardan daha büyük tutardaki ihracata ise Bakanlar Kurulu kararı koşul olarak getirildi. Türkiye'de yerleşik olmayan kişilerin Türkiye'de yatırımlara katılmaları, Türk şirketlerinden hisse satın almaları yabancı şirketlerin şube açması da Yabancı Sermaye Dairesi tarafından serbest bırakıldı. Yurt dışına turist çıkışların da uygulanan, çıkış sayısındaki zaman kısıtlaması da kaldırıldı. Turistlerin yanlarında götürebilecekleri miktar da büyük oranda arttırıldı. Kısacası dönem içerisinde döviz işlemlerinde pek çok alanda serbestleşme gerçekleştirildi.⁸⁵

1.2.7. Dış Ticaret Politikaları

24 Ocak kararlarıyla birlikte ithalat ve ihracat rejiminde serbestleşmenin gerçekleştirilmesi için gerekli çalışmalar yapıldı. İhracata yönelik teşvik çalışmalarını şu şekilde özetleyebiliriz.⁸⁶

⁸⁵ KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık... s.348.

⁸⁶ SÖNMEZ, a.g.e., s.130.

- Döviz transferinde kolaylık sağlanması ve gerçekleşen ihracatın karşılığında transfer hakkının elde edilmesi
- İhracattan elde edilen kazancın % 50'sinin ithalat yapmak amacıyla kullanılması
- Sanayi ürünlerinin ihracatını arttırmak amacıyla serbest bölgelerin ve gümrüksüz antrepoların kurulması
- İhracata uygulanan vergi iadesi oranlarında artışın gerçekleştirilmesi ile ihracat yapmakta olan firmalara yurt dışında daha çok rekabet edebilme olanağı sağlanması.

Vergi iadesini almak isteyen ihracatçı firmalar ihracatları karşılığındaki döviz DPT tarafından belirlenecek oranda Türkiye'ye getirebileceklerdi. Vergi iadesinden yararlanacak mallar ve bunların karşılığında alınacak iadeler her yıl tesbit edilip duyurulacaktı. İhracat miktarında artış görüldüğünde ise ek vergi iadesi uygulaması yapılarak ihracat miktarındaki artış teşvik edilmekteydi. İhracata vergi iadesi uygulaması hayali ihracat girişimleri ortaya çıktığında pekçok tartışmaya konu oldu. Sonuç da 1989 yılında uygulanmasına son verildi.⁸⁷

- İhracat teşvik fonundan kredi verilmesi sağlandı. İhracatçıya, ihracat bedeli olarak getireceği dövizin % 80'i kadar kredi kullanma hakkı getirildi. Ancak 1985 yılından itibaren bu uygulama kaldırıldı.

⁸⁷ URAS, Tevfik, Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990, İstanbul, Afa Yayınları, 1993. s.106.

İhracatı canlandırmak amacıyla yapılan önemli uygulamalardan biri de ihracatçılara finansman kolaylığı sağlamak amacıyla 1988 başlarında Türkiye ihracat Kredi Bankası'nın (Türk Eximbank) kurulmuş olmasıdır. Bankanın görevleri arasında, ihracata hazırlık kredisi, yurt dışında yatırım kredisi, kısa ve orta vadeli ihracat kredi sigortası gibi faaliyetler bulunmaktaydı.⁸⁸

- İhracatı yapılacak malların üretiminde kullanılan hammadde, yardımcı madde ve ambalaj malzemesine gümrük muafiyeti getirildi.⁸⁹

Alınan teşvik kararlarıyla birlikte ihracatta artışın gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. 1980 programında yer alan düzenlemeler, ekonomide tümüyle desteklenen ağırlıklı sektörün ihracat olduğunu göstermektedir. Uygulanmakta olan kur politikası da ihracat sektörünü özellikle sanayi ürünleri ihracatını özendirilmektedir. Ayrıca yurt içindeki talebin daraltılması yoluyla mevcut üretimin ihracata yönlendirilmesi ve ihracata vergi iadesi uygulaması da önemli ihracat teşviki önlemlerindendi. İhracatta oluşturulan bu yeni yapı üretimi arttırmaya yönelik olmaktan çok, talep kısıcı önlemlere ya da parasal önlemlere dayandırılmaktaydı. Özendirilen ürünler, daha çok, iç talepleri fiyat mekanizması yoluyla sınırlandırılmış olan ürünlerdi. Yurt içindeki talebi, fiyat ve faiz politikası ile daraltılmış

⁸⁸ SAKIZLI, Ertan, "Dış Ticaretin Finansmanında Eximbank Modeli", Türkiye'de Dış Ticaretin Finansmanında Banka sistemi Semineri, Ankara, Türkiye Dış Ticaret Dergisi Yayını, 1987, s.56.

⁸⁹ DPT, Yatırımların ve İhracatın Teşviki, Ankara, 182, s.132.

sanayi mallarının üretimi, ihracata yönelmeleri halinde kur, vergi iadesi ve ucuz ihracat kredisi ile teşvik edilmekteydi. Ayrıca yeni bazı kurumlaşmalara da gidildi. Merkez Bankası çerçevesinde kurulan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu, Dış Ticaret Sermaye Şirketleri'nin kurulması bunların başında sayılabilir.⁹⁰

İncelenen dönemde, ihracatı ve dolayısıyla döviz kazandırıcı işlemleri arttırmak amacıyla büyük olanaklar sağlandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, bazı vergi ve benzeri ödemelerden muafiyetlerin sağlanmasıdır. İkincisi ise yerli ve yabancı para türünden sağlanan olanaklardır. Yerli parasal olanaklar arasında vergi iadesi ve uygun koşullarda kredi verilmesi gelmektedir. Yabancı parasal olanaklar ise, esas olarak döviz kullanabilme olanaklarıdır. 1980'li yılların sonrasında ihracatın hızla artışı bu özendirici önlemlerin sonucudur. Dış ticaret ile ilgili rakamlar incelendiğinde ihracatın 1980 öncesinde yaklaşık 2.3 milyar dolardan, 1987 yılında 10 milyar doların üzerine çıktığı ve bu artışın, esas itibariyle özendirme kapsamına giren sanayi ürünlerinin ihracatının artışında olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye'de ihracatı özendirme konusunda yapılan duraksamalar ve sayısal değişmelerin bir nedeni de hayali ihracat konusu olmuştur. Hayali ihracat uygulamalarının ortaya çıkardığı tartışmalar, özellikle uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan ihracat desteğine sınırlamalar getirdi.⁹¹

⁹⁰ KAZGAN, Türkiye'de Dışa..., s.350.

⁹¹ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.c., s.286.

24 Ocak kararlarıyla beraber ithalat rejiminde de serbestleşme yolunda adım atılmıştır. Gümrük vergilerinin oranları indirilmiş olmakla beraber birçok sanayi mamül üzerindeki oranda düşürülmüştür.

İthalatın serbestleşmesindeki önemli adımlardan biri kotaya bağlı malların sayısının azaltılması ve gümrük vergisi oranlarının indirilmesi olmuştur. Ne var ki, pek çok sanayi mamul üzerindeki oran, yine de yüzde yüz dolayında ya da üstündeki oranlarda kalmıştır.⁹²

İthalattan alınan damga resmi oranı %25'den %1'e indirilmiştir. Bu kararın alınmasıyla ithalatın vergiler yoluyla kontrolünden vazgeçildiği, kontrol işlevinin kur mekanizmasına bırakıldığı ortaya çıkmaktadır. Liberasyona giderek yaklaşan bu ithalat politikası, ithalatı ikame eden sanayileşme modelinden uluslararası rekabete açılmayı hedefleyen bir modelin kaçınılmaz uzantısıdır.⁹³

Diğer bir önemli adım ise, ithalat üzerindeki dolaysız devlet kontrollerinin azaltılması olmuştur. Ayrıca 1800'den fazla malın ithalatı yasak iken bu sayı önce indirilmiş daha sonra ise uyuşturucu silah ya da bunların girdileri dışındaki mallar için

⁹² KAZGAN, a.g.e., s.348.

⁹³ EKZEN, a.g.e., 179.

ithalat yasakları ortadan kaldırılmıştır. İdari ve bürokratik denetim de önemli ölçüde azaltılmıştır. İdari kararlarla değişikliğe uğratılabilen fonlara bağlı olan mal sayısı ve fon miktarı ithalatı düzenlerken önemli bir araç haline gelmiştir. 1984 yılında 40 adet mal fona bağlı iken bu oran birkaç yıl içerisinde hızla artarak 800'lere kadar yaklaştı. Diğer bir ifadeyle, ithalatın korunması bundan böyle, gümrük vergilerinden, tarife dışı engellere kaydırılarak dünyadaki çağdaş yapıya dönüştürülmeye çalışılmıştır.⁹⁴

İthalata koruma ve gözetim önlemleriyle ilgili kararname ile ithalatın yerli üreticiler üzerinde ciddi zarar yaratacak düzeyde artması halinde ise uluslararası yükümlülükler çerçevesinde önlemler alınması da öngörülmektedir. Bu koruma, ithalatın tamamen yasaklanması şeklinde değil, son üç yıllık genel ithalat ortalamasının altına düşmeyecek bir şekilde uygulanmasına çalışılacağı yolundadır. İthalat çok yakından izlenerek, ithalatın sektörleri sıkıntıya sokacak derecede yüksek düzeylere ulaşması halinde kota uygulaması ve tarife kontenjanı getirilebilecektir.⁹⁵

⁹⁴ KAZGAN, a.g.e., s.349.

⁹⁵ Türkiye İş Bankası, Yılık Rapor, 1995. s.22.

2. 24 OCAK KARARLARININ UYGULANMASININ SONUÇLARI

2.1. GSMH İçersinde Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin Dağılımı

24 Ocak kararlarının uygulanmaya başlanması ile tarım, sanayi ve hizmetler kesiminin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içersindeki payları değışiklikler göstermiştir. 1980-95 dönemi gözönüne alındığında bu üç sektörün GSMH içersindeki dağılımı görölmektedir. (Tablo-1)

1980-1995 dönemi incelendiğinde GSMH içersinde tarım sektörünün payının düştüğü görölmektedir. Bu gerilemeye karşılık sanayi sektörünün payında artış sözkonusudur. GSMH içersinde sanayinin payı 1980'de % 19.3 iken 1988'de % 27 düzeyine çıkmıştır. Ancak 1990'lı yılların başında sanayi sektöründeki gerilemeler dikkati çekmektedir. 1993'de % 23.7'ye kadar gerileyen sanayi sektörü 1995'de az da olsa bir çıkış göstermiş ve % 25.8 düzeyine yükselmiştir. Ancak 1995'de, 1980'li yılların sonundaki düzeye bile ulaşamadığı görölmektedir. Sonuç olarak, 1989'dan başlayarak Türkiye ekonomisi tarım ve sanayi sektörü paylarında süreklilik gösteren bir gerileme dönemine girmiştir. Buna karşılık hizmet sektörünün payı 1989'dan başlayarak yükselmiş ve 1990'lı yıllarda da hemen hemen aynı düzeyi sürdürmüştür.

Tarım, sanayi ve hizmet sektöründeki büyümenin GSMH'ya katkısı gözönüne alındığında; tarım sektöründeki büyümenin istikrarlı olmadığı görülmektedir. 1991 yılından başlayarak tarımın payı % 14-15 düzeyinde sabitlemiştir.

Tarımdan ekonominin diğer sektörlerine kaynak aktarılması önem taşıyan bir unsurdur. Tarım sektörü işgücü, sermaye v.b. üretim faktörlerinin diğer sektörlere aktarılması işlevini görmektedir. Ekonomik gelişme sırasında tarım sektöründeki işgücü fazlası kentlere yönelmektedir. Bu durum ülkemizde de 1950'li yıllarda yaşanmıştır. Köyden kente göçün başlamasıyla kentlerde altyapı yatırımları, eğitim, sağlık gibi pekçok alanda yetersizlikler yaşanmıştır. Devam etmekte olan bu göçe karşın halen tarım sektöründe çalışan nüfus Türkiye nüfusunun yarıya yakın bölümünü oluşturmaktadır. Ancak bu nüfusa karşın tarımın GSMH'ya yaptığı katkı ve gelir dağılımından aldığı pay, çalışan sayısına oranla düşük düzeydedir.

Tarımsal üretime katkısı olan temel girdiler, işgücü ve toprak başta olmak üzere, makine, gübre, ilaçlama, sulama v.b. girdileri kapsamaktadır. Bu girdilerin arasında yer alan işgücünün 1990'lı yıllara gelindiğinde göçler nedeniyle gittikçe azaldığı görülmektedir. Tarım sektöründen göç eden nüfusun büyük çoğunluğunu çalışabilecek güçteki genç nüfus oluşturmaktadır. Diğer bir tarımsal üretim girdisi olan toprak ise

yeterli ölçüde arttırılmamıştır. 1950'lerden sonra tarımsal üretimde kullanılmaya başlanan traktör ile birlikte mevcut toprak kapasitesi daha verimli işlenir hale gelmiş ve üretim arttırılabilmıştır. Ancak bu üretim artışı sınırlı oranda kalmıştır.

1980'li yıllarda ihracata yönelik politikaların uygulanması tarım kesimine de yansımıştır. Tarımsal araç gereç, tohumluk, tohumlama v.b. alanlarda ileri teknolojilerin alınması eğilimi güçlenmiştir. Öncelikle dış pazara yönelik üretim yapılması, işgücü girdilerinin azaltılması ve dış pazarda rekabet edebilmesi bu eğilimi destekleyen asıl nedenlerdir. Ancak çağdaş girdi kullanımı alanındaki gelişmelere karşın, tarım sektörünün üretim düzeyindeki dalgalanma devam etmektedir. Bu dalgalanmanın nedenlerinden biri tarımsal alandaki yeniliklerin ülke düzeyine yeterince yayılmamış olmasıdır. Bir diğer neden ise bu sektörde çalışan nüfusunun içerisindeki nitelikli işgücünün yetersiz olmasıdır.⁹⁶

Dışa açık ekonomi politikasıyla beraber tarımsal ürünlere yapılan destekleme alımları da 1980 sonrasında büyük ölçüde azaltılmıştır. Sonraki dönemde ise pekçok tarım ürününün fiyatı piyasa koşullarına bırakılmıştır. Bu durum destekleme alımlarının tümüyle kaldırılmasıyla son bulmuştur. Sonuçta tarım kesiminin GSMH içerisindeki payı azalmış ve

⁹⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.302-304.

gelir bölüşümü tarım kesiminin zararına olmuştur. Tarımın GSMH'ya katkısı 1980 yılında 1.7 iken 1990'lı yıllarda negatif düzeylere kadar inmiştir. (Tablo 2).

Sanayi sektörü ele alındığında ise, 1980 yılı dışında 1990'lı yıllara kadar olumlu gelişmeler görülmektedir. 1980'li yılların ortalarına kadar sanayi sektörünün GSMH üzerindeki etkisinde artış olmuştur. Bu yıllarda uygulamaya başlanan ihracatı artırma politikası sanayi sektöründeki gelişmeyi ortaya çıkaran etkenlerdendir. Sanayi sektörünü ihracata yöneltmek için öncelikle devalüasyon uygulamasına başvurulmuştur. Bunun yanında iç talep ve işgücü maliyetleri de düşürülmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalar doğrultusunda sanayi sektörünün üretimi de iç pazarın yanısıra ağırlıklı olarak dış pazara yönelmiştir. Ancak 1988 yılından başlayarak sanayi sektöründe durgunluk yaşandığı görülmektedir. 1990'lı yıllarda sanayinin GSMH'ya katkısında iniş ve çıkışların yaşandığı bir döneme girilmiştir. (Tablo-2) Bunun en önemli nedenlerinden biri sanayi yatırımlarında ürün çeşitlendirilmesine gidilememesi, yeni yatırımların yapılamaması, bir kaç sanayi ürününe yönelik ihracatın geliştirilememesi olmuştur.

Hizmet sektörü dikkate alındığında, 1987 ve 1990 yıllarında özellikle turizm sektöründen kaynaklanan önemli artışlar olduğu gözlenmektedir. 1994 yılında ise, tarım ve sanayi sektöründe olduğu gibi hizmet sektöründe de gerileme görülmüştür. 1994

yılında yaşanan kriz her üç sektör üzerinde de olumsuz etkilere yol açmıştır. Ancak 15 yıllık dönem içerisinde hizmetler sektörüne bakıldığında olumlu gelişmeler izlenmektedir.

2.2. Kamu Kesimi ve Özel Kesimde Tasarruf ve Tüketim

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) Türkiye'de temel sektör olarak kurulmuş ilk sanayi kuruluşlarıdır. Özel sektörün de gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Ancak 1970'li yıllardan başlayarak Türkiye'de kamu kesiminin ekonomik faaliyetlerinin fazlasıyla genişlediği, sınırlanmasının gerektiği görüşü egemen olmuştur. Bu durum birbirinden farklı yaklaşımlara yol açmıştır. Bu yaklaşımlardan birine göre kamu kesiminin ekonomideki payı önemliydi. Ayrıca özel girişimde itici gücü olmaktadır. Diğer yaklaşıma göre ise, kamu kesiminin kaynakları kıt ve ekonomik hayatın itici gücü olması sözkonusu değildir. Dolayısıyla kamu müdahalesinin kapsamı daraltılmalıydı. Kamu harcamalarını arttırmak iktisat politikasının temel amacı olan istikrara da aykırı düşmekteydi.

Devlet sadece savunma, güvenlik, adalet ve altyapı hizmetlerini sağlamalıydı. 24 Ocak kararlarını izleyen yıllarda, ikinci görüşün yani liberal görüşün etkisi olduğu ve

KİT'lerin özelleştirilmesi çabalarının arttırıldığı görülmüştür. Kamu kesiminin Türkiye ekonomisinde ki yeri, 1980 yılından başlayarak sürekli daralmıştır.⁹⁷

Ekonomik politikaların uygulanmasında politik kararlılık bakımından 1980-1995 dönemini iki evreye ayırarak incelemek yararlıdır. Siyasi iradenin çözümler üretmeye çalıştığı 1980-1987 dönemi ile, seçim atmosferlerinin ve ekonomik bunalım belirtilerinin başladığı 1988 sonrası dönem, sözkonusu iki dönem arasında önemli farklılıklar görülmektedir.⁹⁸

1980-82 döneminde askeri yönetim işbaşında olduğundan, 24 Ocak istikrar tedbirlerinin uygulama ortamı 1983'e kadar tam olarak oluşturulmuştur.

Bu dönemde kamu harcamalarının görece olarak düşük olduğu, ancak siyasi alandaki istikrarın yardımıyla özel sektörün canlandığı görülmüştür. 1980-82 dönemindeki büyüme oranı ileride ki 4-5 yıla oranla düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 1983 yılından başlayarak sivil yönetimle beraber kamu harcamalarındaki artış yüksek büyüme oranları ile beraber gerçekleşmeye başlamıştır. Kamu açıkları da 1983'den itibaren yükselmiştir. 1985

⁹⁷ TÜREL, Oktar, "İktisat Politikaları ve Gelişme Doğrultuları", 10. İktisatçılar Haftası, İstanbul, 1985, s.1-2.

⁹⁸ TÜRK, İsmail, "Cumhuriyet Dönemi Maliye Politikalarında Aşamalar" Yeni Forum, Şubat 1993, s.21.

ve 1986 yıllarında yüksek vergi gelirleri artışıyla kamu açıkları azalmıştır. Sonraki yıllarda kamu gelirlerindeki duraklama ve gerilemeye bağlı olarak açıklar artmaya başlamıştır.⁹⁹

1986 yılından başlayarak Türkiye bir seçim ekonomisinin içine girmiştir. 1986'da ara milletvekili seçimi, 1987'de genel seçim, 1989'da genel yerel seçim ve 1995'te erken genel seçim sonucu ekonomik ve siyasi belirsizlik ortamı, iktisadi politikaların uygulanmasını felce uğratmıştır.¹⁰⁰

Tablo 3'den görüleceği gibi kamu kesiminin harcanabilir gelirinde önemli düşüşler ortaya çıkmıştır. 1980 yılında kamunun harcanabilir gelirinin GSMH'ya oranı % 17.7 iken bu oran 1990 sonrası dönemde azalmaya başlayarak 1994'de % 9.6 düzeyine inmiştir. Kamu harcanabilir gelirindeki düşüğe karşılık, kamu tüketiminde 1990 sonrası dönemde artış olduğu ortaya çıkmaktadır. 1988 yılında kamu tüketiminin GSMH'ya oranı 6.7 iken bu oran 1993 yılında % 12.3'e çıkmış ve 1994 yılında da % 10.0 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1980 sonrası dönemde, özellikle de 1990'lı yıllarda kamu tüketimi artarken, kamu tasarrufu azalma eğilimi içine girmiştir. 1980'lerin ortalarında kamu tasarruf oranı % 8-9'larda iken, 1991 yılında % 1'in altına inmiştir. 1980 sonrası dönemde

⁹⁹ UYGUR, Ercan. "Enflasyonunun Aktörleri, Faktörleri ve Anti-Enflasyonist Politikalar". İşletme ve Finans, Ekim 1993, s.5.

¹⁰⁰ TOPRAK, a.g.e.. s.40.

uygulanan ekonomi politikalarının özüne uygun olarak kamu yatırımları azalma eğilimine girmiştir. 1980 yılında kamu yatırımlarının GSMH'ya oranı % 11.1 düzeyinde iken bu oran 1981-1984 döneminde ve 1987-1995 döneminde sürekli olarak azalmıştır. 1994 yılında % 3.7 düzeyine indiği görülmektedir. 1984-1986 yılları arasında ise özellikle altyapı yatırımlarının artışından kaynaklanmaktadır.

Kamu kesiminin üretken yatırımlara yönelmesi ortadan kalktığı halde, zorunlu yatırımlar özellikle 1980'li yılların ortasında yoğunluk kazanmaktadır. Bu yıllarda yoğunlaşarak gündeme gelen altyapı yatırımlarının finansmanı, iç ve dış borçlanmalarla karşılanmaya çalışılmıştır. Bu durum 1988 yılı sonrasında ekonominin faiz kısıncasına girmesine yol açmıştır.

Özel sektörün harcanabilir geliri ise, 1980 sonrası dönemde artış göstermektedir. (Tablo 4) 1980'li yılların başında özel sektörün harcanabilir gelirin GSMH'ya oranı % 80 ler düzeyinde iken bu oran 1990'lı yılların ortalarında % 90'lar düzeyine çıkmıştır. Özel sektörün tüketim harcamaları ise 1980 yılında % 70'ler dolayındadır. Ancak bu oran 1980 sonrası dönemde sürekli azalma eğilimi içindedir. 1980-90 döneminde özel sektör tüketim harcamalarında % 10'lara yaklaşan bir düşüş görülmektedir. Buna karşın, özel sektör tasarruflarında aynı dönem içersinde % 15'lere yaklaşan artışlar söz konusudur. Özel

yatırımların gelişimine baktığımızda ise 1980-85 döneminde % 8.1'e varan bir azalma yaşanmıştır. Buna karşın 1986 yılında % 11.1'e ulaşan artışlar görülmüştür. 1990'lı yılların ortalarında ise bu artışlar % 17.7'ye varmıştır. (Tablo 4)

Özel sektörde tasarrufların artmasına karşın özellikle 1988 yılından başlayarak yatırımların tasarruflara oranla daha az arttığı görülmektedir. Özel sektörün tasarruf yatırım farkında pozitif yönde artışlar sözkonusu olmuştur. Özel sektörde ortaya çıkan tasarruf artışları, izlenen ekonomi politikaları doğrultusunda üretim dışı alanlara yönelmiştir.

Özel tasarruf eğilimindeki yükselmenin gelir dağılımının varlıklı sınıflar lehine dönmesi ile de bağlantısı olabilir. Türkiye'de GSMH'nın tasarrufa ayrılan oranının % 20'ler dolayında olması da büyük bir sorundur. Doğu Asya ülkelerinde bu oran % 30'ları aşmaktadır. Bu ülkelerde yüksek büyüme hızlarının arkasında yüksek yatırım oranları vardır. Büyüme sürecinin istikrarlı bir şekilde gerçekleşmiş olmasının ardından da büyük ulusal tasarruf oranlarının bulunduğu söylenebilir. Ulusal tasarruf ve yatırım oranlarında büyük sıçramalar yapılmazsa, Türkiye 21. yüzyıla durağan bir az gelişmiş ekonomi olarak girmek zorunda kalacaktır.¹⁰¹

¹⁰¹ BORATAV, Türkiye Tarihi 5, s.188-189.

1980 sonrası dönemde özel sektör yatırımlarını destekleyen politikaların uygulanmasına karşın, 1987 yılına kadar özel sektör yatırımlarında fazla artış olmadığı görülmektedir. 1987 yılından sonra özel sektör yatırımlarında bir miktar artış söz konusudur. Ancak bu yatırım artışı önceki dönemlere göre farklı alanlara yönelmektedir. 1980 sonrası dönemde özellikle 1987 yılından başlayarak, özel sektörün imalat sanayine yapılan yatırımları azalmıştır. Buna karşın konut sektörüne yönelik yatırımlar ön plana çıkmıştır. Dönem başında özel sektör, imalat sanayi sektöründe kapasite fazlası nedeniyle, daha çok modernizasyon ve yenileme yatırımlarına yönelmiştir. Sektördeki kaynak kullanım maliyetinin görece yüksek olması üretimin karlı olmaktan çıkmasına neden olmuştur. Özel sektör yatırımları içerisinde imalat sanayi yatırımlarının payı 1980'lerin başında % 30 düzeyinde iken 1980'lerin sonunda % 20'ler düzeyine inmiştir. Buna karşın 1980'li yılların başında % 20'ler düzeyinde olan konut sektörüne yönelik yatırımlar 1990'lı yılların sonunda % 40'lar düzeyine çıkmıştır. Konut sektörüne sağlanan kolaylıklar nedeniyle, özel sektör yatırımlarının içinde bu sektöre yönelik yatırımlar hızla artmıştır. Bu yıllarda özel sektörün yatırımlarının yöneldiği bir diğer alan da turizm sektörü olmuştur. Özellikle 1982 yılında uygulamaya giren turizm teşvik yasası ile sağlanan kredi olanakları yanında yabancı sermaye yatırımlarının da katkısıyla turizm sektörü önde gelen sektörlerden biri olmuştur. Bu yıllarda kamu sektörünün altyapı yatırımlarına yönelmesi ve özel sektöründe konut ve turizm sektörüne yönelmesi sonucu, imalat sanayi arka

planda kalmıştır. Ekonomik gelişme altyapı, konut ve turizm sektörlerinde ortaya çıkmıştır.¹⁰²

Kamu kesiminin özellikle imalat sanayine yönelik üretici boyutunun daralması ve özel sektör yatırımlarının da bu alanda ilerleme göstermemesi nedeniyle, üretime yönelik sektörlerin 1980 sonrası dönemde karsız duruma geldiği görülmektedir. Bunun sonucunda da dışa açık ekonomi politikasını gerçekleştirecek ihracat artış hızı 1987 sonrası dönemde gerilemeye başlamıştır. İhracatta ortaya çıkan gerilemenin getirdiği döviz açığı problemi de dış borçlarla finanse edilmeye çalışılmıştır. Kamu kesiminde oluşan tasarruf azalışına bağlı olarak da yüksek faizli iç borçlanmaya başvurulmuştur. İç ve dış borçlanma sonucu, kamu kesiminin borç faizi yükü, kamu kesiminin yatırım ve hizmet boyutunu ortadan kaldırma aşamasına gelmiştir. Kamu kesiminin yüksek faizle borçlanma politikası, özel sektörün yatırımlarının duraksamasında da önemli bir etken olmuştur. Özel sektördeki tasarruf artışları yatırım yerine üretime yönelmeyen yatırım araçlarına yönelmiştir.

Türkiye'nin ekonomik gelişimi 1980 sonrası dönemde farklılık göstermektedir. 1980 öncesi dönemde üretici sektörlerle yönelen hem kamu, hem de özel kesim sabit sermaye yatırımları, 1980 sonrası dönemde kamu kesiminde altyapı, özel kesimde de

¹⁰² DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995), s.22.

hizmet sektörüne yönelmiştir. Bu yeni yönelim sonucunda kamu kesiminin özellikle imalat sektöründen dışlanması süreci yaşanmıştır. Bununla beraber, özel sektör de imalat sanayi alanına yönelmediği için Türkiye'nin imalat sanayi yatırımlarında büyük oranda düşüşler ortaya çıkmıştır. Toplam sabit sermaye yatırımları içerisinde imalat sanayinin payı 1980 öncesi % 30'lar dolayında iken bu oran 1980'li yıllarda % 15'ler düzeyine inmiştir. 1990'lı yıllarda da % 20'lere yaklaşmıştır.¹⁰³

2.2.1. KİT'lerin Özelleştirilmesi

Özelleştirme, kamuya ait mal varlığının özel mülkiyete aktarılması anlamına gelmektedir. Geniş anlamda ise kamu girişimlerinin yönetimlerinin ya da kar paylarının işletme haklarının ve gelir ortaklığının, özel kesime verilmesidir. Özelleştirmenin amaçlarını, rekabetin güçlendirilmesi, devletin mali yükünün azaltılması, sermayenin tabana yayılması ve kaynakların etkin biçimde kullanılması şeklinde özetleyebiliriz. Özelleştirmenin rekabeti arttıracığı görüşü, kamuya ait girişimlerin tekeli piyasada ortamında çalıştığı fikrine dayanmaktadır. Özellikle, telefon ve elektrik gibi altyapı yatırımları sözkonusu olduğunda rekabetçi piyasa ortamının yaratılması da güç olmaktadır. Özelleştirmenin amaçları arasında bulunan bir nokta da devletin mali yükünün azaltılması görüşüdür. Bu görüş kamuya ait girişimlerin zarar ettiği ilkesinden hareket etmektedir ki, doğruluk derecesi tartışmalıdır. Ülkemizde ve diğer ülkelerde pekçok kamu

¹⁰³ DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1996, Ankara, s.21.

girişiminin karlılık ve verimlilik açısından özel girişimlerden geri kalmadığı kanıtlanmaktadır. Bunun yanında karlı çalışan kamu kuruluşlarının devlete ödeyecekleri vergilerle de büyük bir gelir kaynağı olacakları ortadadır.¹⁰⁴

Özelleştirme Türkiye'de dünya kapitalizminin genel gidişatı içinde bir zorunluluk olarak kamuoyuna sunulmuştur. Özelleştirmenin başlıca amacı yukarıda da değinilmiş olduğu gibi, doğrudan doğruya kamu işletmeciliğinin verimli bir yapıya kavuşturulması, verimsiz kamu işletmeciliğinin verimli özel sermaye işletmeciliği ile ikame edilmesi amacına yönelikti (teknolojik olarak kamu işletmeciliğinin verimsiz, özel işletmeciliğin de verimli olduğuna ait böyle bir gösterge yoktur).¹⁰⁵

1986 yılından sonra Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bazı KİT'lerin özelleştirilmesi, Sümerbank ve Petkim gibi kuruluşların da 1988'de özelleştirilmek üzere KİT konumundan çıkarılması ve bunlara yenilerinin eklenmesiyle bu kuruluşların toplam katma değerinin ulusal gelire oranı büyük ölçüde azalmıştır. KİT konusundaki asıl sorun bu kurumların zarar etmesi ve zararın Hazine tarafından karşılanmasıdır. KİT'lerin zarar ettiği yıllar 1970'li yılların ikinci yarısı ile 1990'lı yıllardır. Burada dikkatle üzerinde durulması gereken bir nokta da KİT

¹⁰⁴ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.234-235.

¹⁰⁵ YELDAN, Erinç, "Gümrük Birliği Gönenç Kaybına Yol Açacak", Hürses, 13 Haziran 1996, s.2.

zararlarının çoğunluğunun, hükümetin bu kuruluşlara verdiği özel görevlerden kaynaklanan görev zararlarından oluşmasıdır.¹⁰⁶

1990'lı yıllarda KİT'lerin özerkleşmesini ön plana çıkaran ve özelleştirmeyi bu hedefe dönük araçlardan biri olarak gören hükümet programı, uygulamada reform niteliğindeki hedeflerini terk etmiştir. Giderek artan sayıda KİT ve bağlı kuruluşlar, özelleştirilecek konuma getirilerek Kamu Ortaklığı İdaresine devr edilmiştir. KİT'lerin önemli bir bölümü böylece belirsizliğe sürüklenmiş, uzun vadeli yönetim, işletmecilik ve reform yapısından yoksun bir şekilde bırakılmıştır.

Özelleştirme, 1990'lı yıllarda kamu borçlarının kapatılması için de bir amaç olarak görülmekteydi. Kamu açığının, kamu işletmelerinin satılması ile elde edilen gelirlerin bir amacı da, sermaye kesiminin vergilendirilmemesi ile doğan açığı kapatmaya yönelikti. Türkiye'de bu anlamda özelleştirmeden beklenen başarı elde edilmedi. Vergi reformuna gidilerek, vergi gelirleri Türkiye'de hızla arttırılmazsa, bir defaya mahsus yapılan KİT'lerin satışından elde edilecek gelir kamu bütçesine kısa bir süre ferahlama getirecektir. Uzun dönemde ise aynı sorunları çok daha derin olarak yaşayacağımız ortadadır.¹⁰⁷

¹⁰⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.224.

¹⁰⁷ YELDAN, Erinc. "Gümrük Birliği Gönenç Kaybına Yol Açacak", Hürses, 13 Haziran 1996, s.2.

2.3. Enflasyon, Gelir Bölüşümü ve İşsizlik

24 Ocak kararlarının başlangıç yıllarında yaşanan hızlı enflasyonun durduğu, belirli bir oranda düşüş kaydettiği görülmektedir.

Ancak enflasyonu düşürmek için alınan önlemler bir yandan yatırım olanaklarını ortadan kaldırmış, diğer taraftan milli gelir dağılımındaki adil olmayan bölüşümü arttırmıştır. Vergilerde iyileştirme önlemlerinin yetersiz kaldığı, fiyatların denetim yokluğu yüzünden tırmandığı ve dayanıklı tüketim mallarının alıcı bulamadığı dar ve sabit gelirlilerin geçim sıkıntısı çektiği bu dönemde kararların tam amacına ulaştığı söylenemez.¹⁰⁸

24 Ocak istikrar politikalarıyla öngörülen hedeflerin başında enflasyonun kontrol altına alınması serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması ve dış dünya ile entegrasyonun sağlanması gelmektedir. Piyasa ekonomisine bağlı olan ülkelerde, enflasyon olduğunda, başlıca iki önlem sözkonusudur. Bu önlemlerden biri, para diğeri ise maliye politikasıdır. Bu iki önlemden özellikle para politikası IMF'nin enflasyon sıkıntısı içinde bulunan ve gelişmekte olan ülkelere önerileri arasında başta yer almaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁸ KAYA, a.g.m., s.34.

¹⁰⁹ KILIÇBAY, Ahmet, Türkiye Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991, s.331.

Türkiye'de de, talebi kontrol altına almak, enflasyon artışlarını önlemek, piyasa şartlarına uygun olarak işleyen sağlıklı bir ekonomik yapı oluşturmak için sıkı para politikası uygulamalarına başlanmıştır.¹¹⁰

Ekonomik istikrar programı ile izlenen politikalar 1981 yılı içerisinde toplam talebin, fiyatlar genel düzeyi üzerindeki baskısını önlemiştir. 1981 ve 1982 yılında enflasyon oranı hızla düşmeye başlamıştır. Ancak 1983 yılında özellikle seçimlerin yapıldığı son aylarda temposu artan fiyat artışları 1984'de de devam etmiştir. Bu yıllarda enflasyon oranının yükselmesinde talepten çok maliyetlerin etkisinin ağırlık kazandığı görülmektedir. Enflasyonun talep yönünden etkileri iç talebin kısılması yoluyla giderilmeye çalışılırken; bu noktadan başlayarak enflasyon oranının artışında maliyetlerin ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. 1984 yılı sonlarında enflasyon düşme eğilimi göstermiştir. Buna karşılık 1984 yılında tüketici fiyatları endeksinde de % 48'lik bir artışın gerçekleşmesi önlenememiştir. 1985 yılı başında uygulamaya konulan Katma Değer Vergisinin fiyatlara yansımalarıyla da enflasyon yeniden hız kazanmıştır. Ayrıca aynı yıl KİT ürünlerine ve petrole çeşitli zamların yapılması, enflasyon oranının artışında etkili olmuştur. Sonuçta, 1985 yılı enflasyon oranı önceki yıllara göre düşmekle beraber yine de oldukça yüksek düzeyde kalmıştır. 1986 yılında ise petrol fiyatlarının dünyadaki düşüşleri

¹¹⁰ ERDOST, a.g.e., s.147.

sonucunda Türkiye'de de en azından petrol fiyatlarının düşüşünden dolayı fiyat artışlarının hızını kaybettiği görülmektedir. (Tablo-7)

Enflasyonun 1980'li yılların ikinci yarısında da beklentilerin tersine azalmadığı dikkati çekmektedir. Gerek toptan eşya fiyatları gerekse tüketici fiyatları endeksi, 1980'deki düzeylerinin üzerine çıkmıştır. Buradan hareketle enflasyonun gerçek nedeninin piyasa yapısından kaynaklanan aksaklıklar ve 1980 sonrasında izlenen gelir politikalarının özellikle yüksek düzeydeki sermaye gelirlerinin vergilendirilmemesinin sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de enflasyonun 1988-1993 döneminde yüksek sayılabilecek bir düzeyde olduğu en azından bu süre içerisinde kalıcı bir özellik kazandığı görülmektedir. Bu yıllarda hükümetlerin enflasyonu indirme yönündeki beklentileri gerçekleşmemiştir. 1994 yılında ise, üç rakamlı enflasyon sürecine girildiği görülmektedir. Bu çerçevede 1994'de tüketici fiyatları endeksi % 106.3 ve toptan eşya fiyatları endeksinde de % 120.7'lik oranlara ulaşılmıştır. (Tablo-7)

Türkiye'de enflasyon oranlarının yüksek olmasının nedenleri araştırıldığında, şu sonuçlarla karşılaşmaktayız. Türkiye ekonomisi 1984-85 döneminden bu yana % 60-70 düzeyinde seyreden ve bu noktada kararlılık gösteren bir enflasyon oranı ile karşı karşıyadır. Bu oran 1993'den sonra % 80-90 düzeylerine çıkmıştır. Bu seviyede bir

enflasyonun sürdürülmesinin temelde iki amaca hizmet ettiği söylenebilir. Bunlardan birincisi, ücretlerin reel olarak düşürülmesidir. Tekelci fiyatlama şansına sahip özel sanayi açısından ücret maliyetlerinin düşürülmesi karlarının artmasına yol açmaktadır. İkincisi ise, devlet açısından para otoritesinin TL üzerinden bir çeşit enflasyon vergisi toplamasıdır.¹¹¹

Türkiye'deki önemli sorunlardan biri olan işsizliğin yapısı incelendiğinde ise bunun, konjonktürel bir olay olmayıp, büyük ölçüde yapısal olduğunu görmekteyiz. Özellikle nüfustaki hızlı artış ve genç nüfusun çalışma yaşına gelmesi önemli bir işsizlik problemi yaratmaktadır. Ülkede giderek artan işgücünü massetmek için ulusal gelirin artması gerekmektedir. Ancak bunu hayata geçirmekte gereken başarı sağlanamamıştır. İşsizlik 1980'li yıllarda büyük bir sorun olmuş, 1990'lı yıllarda da aynı özelliğini sürdürmüştür. (Tablo 8)

Türkiye'de gelir dağılımını gözönüne aldığımızda 1980 sonrasında tarım ve ücretlilerin aleyhine bir gelişim gözlenmektedir. Bu kesimlerin dışında kalan gelirin payında ise büyük artışlar söz konusudur. Özellikle tarım sektöründe toprakların çok eşitsiz olarak dağılımı önemli bir etkidir. Gelir bölüşümünün incelenen yıllarda giderek daha eşitsiz olduğu görülmektedir. Ancak 1990'lı yıllarda emek

¹¹¹ YELDAN, Erinc. " İdari Müdahaleler Krize Yol Açtı", Hürses, 6 Haziran 1996.

gelirlerinin payında az da olsa bir düzelme söz konusudur. Yine de emeğin payının sermayenin payına göre çok sınırlı kaldığı ya da düşük olduğu ifade edilebilir. Bu durum 1990'lı yılların ortalarına gelirken bile sadece ekonomik sorunlar yaratmakla kalmamakta aynı zamanda toplumsal ve siyasal yönüyle de sosyal gelişmeyi etkileyen özellikler taşımaktadır. Gelir bölüşümünün bu ölçüde, emek gelirlerinin zararına olması ya da sermaye gelirlerinin fazla olması beklenen sonucu vermemiştir. Yüksek sermaye geliri sabit sermaye yatırımlarına dönüşmemiş, yatırımları arttırmamıştır. Yeniden üretimi ve istihdamı arttırmayan üretim kapasitesini genişletmeyen bir süreç egemen olmuştur.¹¹²

1994 yılında Türkiye'nin Gayri Safi Milli Hasılası 130 milyar dolar düzeyinde idi. Yıl ortalamasını 60.5 milyon nüfusa böldüğümüzde, kişi başına düşen gelirin ortalama 2161 dolar olduğu görülmektedir. (Tablo-9) Bu rakam da genelde Türkiye'nin fakirlik düzeyinde olduğunun göstergesidir. Avrupa Topluluğu üyelerinde bu rakam ortalama 25 bin dolar ile 30 bin dolar arasında değişmektedir. Kişi başına Milli Gelir'i yükseltmenin en önemli yolu, üretimi arttırmak bu arada da nüfus artışını frenlemektir. Avrupa konseyinin açıklamalarına göre, Türkiye yılda % 1.72'lik nüfus artışı ile "Avrupa Şampiyonudur".¹¹³

¹¹² KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.423.

¹¹³ URAS, Güngör, "Fakirlik Başa Bela", Yeniüzyıl, 10 Ekim 1996 Perşembe, s.5.

Toplam Milli Gelir nüfusa eşit olarak bölünürse 1994 yılında kişi başına 2.161 dolar düşebilmektedir. Ancak Milli Gelir ülkede yaşayanlar arasında eşit dağılmamaktadır. Halkın bir kısmı milli gelirden çok az pay alırken, diğer bir kısmı milli gelirin büyük bir bölümüne sahip olmaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsünün (DİE) gelir dağılımını belirleyen çalışmalarında ülke nüfusu (60.5 milyon insan) yüzde yirmilik dilimlere bölünmektedir. (Her dilimde 12.5 milyon insan bulunmaktadır. En fakirden en zengine her dilimin toplam milli gelirden aldığı pay araştırıldığında, 1994 yılına ait DİE verilerinden şu sonuçlar çıkmaktadır. (Tablo-10).

- Birinci (en fakir) % 20'lik nüfus milli gelirin yüzde 4.9'unu
- İkinci (az fakir) % 20'lik nüfus milli gelirin yüzde 8.6'sını
- Üçüncü (orta gelir grubu) % 20'lik nüfus milli gelirin yüzde 12.6'sını
- Dördüncü (az zengin) % 20'lik nüfus milli gelirin yüzde 19.0'unu
- Beşinci (çok zengin) % 20'lik nüfus milli gelirin yüzde 54.9'unu paylaşmaktadır.

1994 yılı milli geliri olan 130 milyar doları, 60.5 milyon nüfusa böldüğümüzde kişi başına 2.161 dolar düşmekteydi. Yüzde 20'yi oluşturan en fakir nüfus toplam gelirden %

4.9 pay aldığına göre, 1994 yılında en fakir 12.5 milyon nüfus 6.4 milyar doları paylaşmıştır. Her birinin payına ortalama 530 dolar düşmektedir.

Buna karşılık en zengin yüzde 20'lik nüfus milli gelirin yüzde 54.9'unu paylaştığına göre, 1994 yılında 12.5 milyon en zengin 71.8 milyar doları bölüşmüştür. Herbirine, ortalama 5.932 dolar düşmüştür.

En alt gelir grubundakilerin kişi başına geliri ile en üst gelir grubundakilerin geliri arasında 11.2 kat fark vardır. Bu durum gelir dağılımı sorununu çözmüş olan ülkelere göre büyük bir adetsizliği ortaya koymaktadır.

2.4. Yatırımlar ve Sektörlere Göre Gelişimi

Yatırımlara ayrılan pay 1980'li yıllarda azalmaya başlamıştır. Bu azalma sadece yaşanan ekonomik bunalımdan kaynaklanmamaktadır. Konunun temelinde ekonomi politikasında yaşanan büyük değişiklik de yatmaktadır. Kamu yatırımlarının sınırlı tutulmak istenmesi ve daha sonra altyapı yatırımlarına yönelinmesi, özel yatırımcıların 1980'li yılların ikinci yarısına kadar kararsız kalmalarına yol açmıştır. (Çünkü Türkiye'de genellikle kamu yatırımları özel sektör yatırımlarına yol gösterici olmaktadır).

Kamu yatırımlarının 1985 yılından sonra artmadığını, kamu kesiminin küçülmesi politikası sonucunda, yıllık artış oranının gerilediğini görmekteyiz. Ancak aynı yıllarda kamu kesimindeki gerileme özel sektör tarafından tam olarak doldurulamamıştır. Nitekim 1986 yılında yıllık gelişim oranı % 16.4 olan özel sektör 1989'da % 3.3'e gerilemiştir. (Tablo 11)

1980'li yıllarda yatırım konusunda dikkati çeken ve 1970'li yıllardan ayrılan önemli bir nokta da, yatırımların dış ödeme güçlüklerinden etkilenmesidir. Nitekim 1980'li yılların sonlarına doğru ekonominin dış ödeme güçlüğü çekmediği halde yatırımların azalan bir eğilimde olduğu görülmektedir. Bu azalmanın başlıca nedeni ise yatırım kararlarının artık dış ödemelerdeki güçlüklerden değil, piyasa koşullarından ya da fiyat hareketlerinden etkileniyor olmasıdır.

Fiyatlarda ya da piyasa koşullarında ki herhangi bir belirsizlik ile birlikte enflasyondaki artış yatırım için yapılması gereken planları ve hesapları olumsuz yönde etkilemektedir. Böyle bir ortamda da yatırımlar üretime yönelmek yerine, gayrimenkule, dövizle, tahvile ya da faize yönelmektedir.

Nitekim aşağıda da açıklanacağı gibi imalat sanayine yönelik yatırımlar 1980 yılından başlayarak 1995'e gelinceye kadar devamlı azalma eğilimi göstermiştir. (Tablo-12)

Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi gerekli yatırımları sağlayamadığı için 1990'lı yıllarda tıkanma noktasına gelmiştir. 1988 yılına kadar ücretlerin düşürülmesi ve sermaye kesimine gelir transferi mekanizması ile özel sektörün yatırıma yönelmesi teşvik edilmiştir.

Ancak 1990'dan sonra bu politika yukarıda da belirtilen nedenlerle sürdürülemez duruma gelmiştir. Bu yıllarda özel sektörün tasarruflarını ne tüketime ne de yatırıma yneltmediği, kamu kesimine borç verip rant elde etmeye başladığı görülmektedir. Kamu kesimi ise bu kaynaklarla yatırım yapmamakta ve kaynakları yeniden tüketime sevk etmektedir. Özellikle 1989'dan başlayarak ülkenin yoğun bir seçim atmosferine girmesi, kamu kesiminin tüketimini arttıran önemli nedenlerden biri olmuştur. Sonuçta, kendi yatırımını yapamayan bu ekonomik yapı çöküntüye uğramıştır.¹¹⁴

1990-95 döneminde yatırımların sektörel dağılımını incelendiğinde, çeşitli sektörler için şu sonuçlara varılmaktadır.

¹¹⁴ YELDAN, Erinç, "İdari Müdahaleler Krize Yol Açtı", *Hürses*, 6 Haziran 1996, s.2.

Tarım sektörüne yönelik yatırımlarda 1980 yılından 1985 yılına kadar ilerleme sözkonusudur. 1985 yılından başlayarak tarımın durgun bir hal aldığı ve sürekli olarak gerilediği gözlenmektedir. Madencilik sektörü de tarım sektöründeki değişmeye benzer bir gelişim göstermektedir. 1986 yılına kadar küçük artışlar gösteren madencilik sektörü 1986 yılından itibaren gittikçe gerilemiş ve 1995 yılında toplam yatırımlar içerisindeki payı % 1.5 olmuştur. (Tablo 12)

İmalat sanayi alanındaki yatırımlar incelendiğinde ise, 1980'li yıllarda % 28.7'lik payı olan sektörün 1989 yılına gelindiğinde % 13.6'ya gerilemiş olduğu görülmektedir. Bu gerilemeye karşın 1990'lı yıllarda imalat sanayi sektöründe canlanma dikkati çekmektedir. 1980'lerin başındaki rakamlara ulaşılmamış olsada istikrarlı bir gelişme sözkonusudur. 1990'da toplam yatırımlar içerisinde imalat sanayinin payı % 17.5'dir. 1995'de de % 17.2'lik oranla sektördeki hareketlilik devam etmektedir. (Tablo 12)

İmalat sanayinin sektörlere ve yıllara göre 10'ar yıllık gelişimi incelendiğinde, tüm sektörlerde 1980 yılından 1990 yılına kadar, katma değer artışı yaşandığı görülmektedir. Bunların arasında en hızlı artış metal eşya ve makina sektörü alanında görülmektedir. İkinci hızlı artış ise kimya ve gıda sektöründe olmuştur. Üçüncü aşamada ise dokuma ve

giyim sektörü bulunmaktadır. Dördüncü sırayı toprak, kağıt ve anametal sektörü almaktadır. (Tablo 13)

İmalat sanayine yönelik katma değerın kamu ve özel sektöre yönelik dağılımına bakıldığında ise, kamu kesimindeki katma değerın 1980'li yıllarda % 33 dolaylarında olduğu gözlenmektedir. 1990'lı yıllarda bu oran daha da inerek % 32 düzeyine gelmiştir. Özel sektörün katma değerının payı ise 1980'de % 67 iken, 1990'da hemen hemen aynı düzeyde kalarak % 68'e çıkmıştır. (Tablo 14)

Aynı dönemde imalat sanayindeki istihdamın kamu ve özel sektör arasındaki dağılımı izlendiğinde ise, kamu sektörünün istihdamdaki payının özel sektörün istihdamdaki payından daha düşük olduğu görülmektedir. Buradan kamu sektöründe, her dönemde, istihdam oranından daha büyük bir oranda katma değer yarattığı sonucuna ulaşılabilir. Bu durum, kamu sektörünün daha sermaye yoğun sektörlerde yoğunlaştığını gösterebilmektedir.¹¹⁵

Ancak 1990'lı yıllarda aynı gelişmelerin devam ettiği söylenemez. Özellikle seçim ekonomisinin ağırlığını hissettirdiği bu yıllarda, enerji sektörüne yönelik yatırımların gerilediği görülmektedir. Enerji sektörünün uzun vadeli yatırımlar gerektirdiği

¹¹⁵ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.326.

düşünülürse, politikacıların seçim dönemlerinde kısa vadede sonuç alınabilecek yatırımlara yönelmeleri bu sektörün gelişimini olumsuz etkilemiştir. Nitekim 1980 yılında enerji sektörünün toplam yatırımlar içerisindeki payı % 11.5'den, 1995 yılında % 5.5'e gerilemiş ve Türkiye bu yıllarda ciddi bir enerji krizi ile karşı karşıya kalmıştır. (Tablo 12)

Türkiye'de özellikle 1980 sonrası en fazla gelişmeyi gösteren sektörler, ulaştırma ve konut sektörleri olmuştur. Özellikle konut sektöründeki gelişme artan nüfusunda etkisiyle büyük boyutlara ulaşmıştır. 1995 yılına gelindiğinde toplam yatırımlar içerisinde konut sektörünün payı % 40'lara kadar çıkmıştır. Ulaştırma sektörünün de toplam yatırımlar içerisindeki payı artmıştır. Yol, su, elektrik, telefon gibi pekçok altyapı yatırımı tamamlanmıştır. (Tablo 12)

Türkiye'de ulaştırma ve konut sektörüne yönelik yatırımların, toplam yatırımlar içindeki payı giderek artmaktadır. Hizmet sektörlerine yapılan sabit sermaye yatırımlarındaki artış daha çok bu sektörlerdeki yatırımlardan kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de konut üretiminin toplam yapı üretimi içindeki payı % 90 düzeyindedir. Aslında konut üretimi inşaat hizmetlerinin sadece bir yönünü oluşturmaktadır. Konut dışında ticari, sanayi ve sosyal amaçlı yapı türleri bulunmaktadır. Ancak Türkiye'de konut

üretimi yukarıda da belirtildiği gibi toplam inşaat hizmetlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Buna karşın konut üretimi artan nüfusun gereksinmelerini tam olarak karşılayamamaktadır. Konut yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan sorunlardan biri de özellikle büyük kentlerde oluşan gecekondulaşma sorunu olmuştur. Gecekondu olgusu genişleyerek sürmekte, çoğu zaman da siyasi amaçlarla kullanılmakta ve tapu dağıtımıyla yasal nitelik de kazanmaktadır.¹¹⁶

Konut ve ulaştırma gibi altyapı yatırımlarının yapılması Türkiye için önemlidir. Ancak ihracata yönelik sanayileşmeyi gerçekleştirmek istediğimiz bu dönemde verimli yatırımlarda görülen gerileme ihracat açısından olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir.

2.4.1. Sosyal Amaçlı Yatırımlar

Sosyal amaçlı yatırımlarda özellikle turizm sektöründe büyük gelişmeler görülmektedir. 1992 yılına kadar bu sektörde önemli yatırımlar yapılmış pek çok turistik tesis inşa edilmiştir. Ancak 1992 yılından başlayarak turizm sektöründe olumsuzluklar yaşanmaktadır. 1991 yılında toplam yatırımlar içerisindeki payı % 4 olan turizm sektörü 1995'e gelindiğinde % 2.1'e gerilemiştir. Bu gerileme de Körfez krizinin yaşanmasının yanında ülkemizdeki terör olaylarının devam etmesinin de payı vardır. Bunun yanında

¹¹⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.355.

turizme sağlanan teşviklerin 1980'li yıllardaki düzeyin altında olması da sektörlerdeki gerilemenin nedenlerinden biridir. (Tablo 12)

Sağlık ve eğitim sektörlerinin toplam yatırımlar içerisinde % 1 ile 3 arasında değişen önemsiz düzeydeki, artışı da devam etmektedir. (Tablo 12)

DPT'nin raporlarından da incelenebileceği gibi toplam yatırımlar içerisinde eğitimin ve sağlık hizmetlerinin payı diğer yatırımlara oranla son derece düşük düzeydedir. Eğitim ve sağlık hizmetleri toplumsal gelişmenin ve yükselmenin başlıca amacı sayılmaktadır. Büyük oranda kamu girişimciliğine dayanan ve "herkese açık" olarak kabul edilen bu hizmetler, giderek artan oranda özel girişimciliğin yoğun olarak ilgi duyduğu alanlar durumuna gelmektedir. Bu büyük ölçüde, kamu kesiminin nitelikli eğitim ve sağlık hizmetini karşılayamamasından kaynaklanmaktadır.

2.5. Faiz Oranlarındaki Gelişme

1980 sonrasında koşulların büyük ölçüde değiştiği, finansal araçların çeşitlendiği faiz oranlarının bazen Merkez Bankası, bazen bu konuda serbest bırakılan bankalar tarafından belirlendiği bir döneme girilmiştir.

Faiz oranları tümüyle serbest bırakılmamıştır. Yapılan düzenlemelerle, sadece vadeli mevduat faizlerinin serbest bırakılması, kredi faizleri oranındaki değişikliklerin ise altı ay öncesinden bildirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu durumda biri bankanın saptadığı, diğeri serbest piyasada oluşan ikili bir faiz yapısı oluşmuştur. Bu ikinci fiyat, 1980'li yılların başlarında, banker faizi olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁷

Bu gelişmeler, birincisi 1982'de, ikincisi ise 1994 yılında olmak üzere iki büyük finansal bunalım ortaya çıkardı. İlk bunalım, bankerlerin tümüyle birlikte birkaç küçük bankanın iflas etmesine yol açtı. İkincisi ise üç banka ile birlikte birkaç aracı finansman kuruluşunun iflas etmesi ve tasarruf sahiplerinin büyük kayıplara uğramasına neden oldu. Bu iki bunalım arasında, birkaç yılda bir meydana gelen ve kimi küçük bankaların, büyük kamu bankalarıyla birleşmesi sayesinde atlatılan bunalımlar da yaşandı. Öte yandan enflasyonun 10-20 puan üzerinde seyreden mevduat ve tahvil-bono faiz oranları ile kredi faizleri arasındaki görece marj daralmadı. Genellikle mevduat faizlerini % 40-50 arasında aşan kredi faizleri yatırımların banka kredileriyle finansmanını fiilen imkansız duruma getirdi. Krediler böylece daha çok işletme giderlerinin finansmanında kullanılmakta, ancak bu koşullarda da herhangi bir maliyet unsuru gibi fiyatlara yansıtılarak enflasyonun yüksek düzeyde kronikleşmesine katkıda bulunmaktaydı.¹¹⁸

¹¹⁷ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.c., s.210.

¹¹⁸ BORATAV, Türkiye Tarihi 5, s.197.

Faiz oranlarının maliyetleri yükseltmesi iki sonucu da beraberinde getirmektedir. Bunlardan birincisi, teknoloji ile olanakların el verdiği ölçüde üretim sürecinde sermayenin yerini işgücünün almasıdır. İkincisi ise, işletmenin karı yeni yatırımları karşılamıyorsa, üretken yatırımlardan vazgeçilmesidir. Türkiye'de de 1980 sonrasında bu iki süreç birarada yaşanmıştır. 1990'lı yıllarda ise, faiz oranlarını belirleyen koşullarda değişiklik olduğunu görmekteyiz. Uluslararası finansal serbestleşmenin yaşandığı bu dönemde faiz oranları da, uluslararası para hareketlerinin etkisine girmiştir. Türkiye'de 1992-1993 yıllarında bunun etkisi görülmüştür. "Kamunun fon talebi ve reel büyümenin uyardığı yüksek faiz oranı, aynı dönemdeki yavaş devalüasyon ile birleşince, spekülasyon sıcak paranın Türkiye'ye girmesi hız kazandı. Böylece sermaye talebinde uzun dönemli üretken yatırımlardan çok kısa dönemli spekülasyonlar belirleyici oldu."¹¹⁹

2.6. İç ve Dış Borçlanma

1980 programının amaçlarından biri de, dış borçların düzenli ve aksamadan ödenmesiydi. Dış kaynak ihtiyacını azaltırken, ithalatın daralması değil ihracatın artırılması yolunun seçilmesiydi, ilk dört yıllık uygulamanın sonucunda programın en başarılı yönü bu olmuştur. Ancak düzenli dış borç ödemesinin gerisinde yeni alınan dış borçların yattığı ve dış borçların ilerki yıllarda giderek arttığı da bu sonuca eklenmelidir.

¹¹⁹ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.212.

1978, 1979 ve 1980 yıllarındaki borç ertelemelerinden sonra, Türkiye'nin faiz yükü iyice ağırlaşan borçlarını aksatmadan ödeyebilmesinin ardında, durgun ekonomik yapı ve kısılan iç talep bulunmaktadır. 1980'li yılların başında Türkiye, borçlarını aksatmadan ödeyebildiği için dış dünyada kredi itibarı artmış ve uluslararası finans sisteminden kredi alabilir duruma gelmiştir. Ancak 1984 yılından sonra yüksek kredi güvenirligi sayesinde hızlanan borçlanma, büyük bir yük yaratmaya başlamıştır.¹²⁰

1984 yılında eski borçları ödemek için alınan yeni borçlar kaygı vericidir. Merkez Bankası, kısa dönemli sermaye hareketlerini, 1983'e göre yüzde yüze varan bir artışla yaklaşık 1.5 milyar olarak belirlemiştir. 1985 yılı itibariyle Türkiye'de yerleşik olanlara ait olduğu saptanan 500 milyon dolar düşülerek kısa vadeli borç yükü yapay olarak azaltılmışsa da kısa vadeli borçların 1983 yılına oranla büyük ölçüde arttığı açıktır.¹²¹

1984-1987 döneminde, dış borçların katlandığı ve 1987 yılı sonunda 40 milyar doları aştığı görülmektedir. (Tablo 15)

¹²⁰ KAZGAN, Dışa Açık Büyüme. s.360-367.

¹²¹ ÇİLLER, Tansu, "İthalattaki Son Gelişmeler ve İthalatın Liberasyonu". 10. İktisatçılar Haftası, İstanbul, 1985, s.1.

Borçlardaki bu hızlı tırmanma ve kısa vadeli borçların artması, borç veren yabancı bankaların 1987 sonunda Türkiye'yi denetim altına almalarından da kaynaklanmaktadır. Dış borçlardaki bu artışın çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan birincisi, 1985 yılından başlayarak doların sürekli değer kaybetmesidir. Türkiye dış borçlarının % 42'sini dolar, geri kalanında Alman Markı, İsviçre Frangı, Japon Yeni gibi dolara karşı değer kazanan paralar üzerinden almıştır. İkincisi ise, geçmişte alınmış olan borçların ödenmesinin borç yükünü büyütmiş olmasıdır. Türkiye sadece faiz ödemeleri için mal ihracat gelirlerinin % 25'ini ayırmak zorunda kalmaktaydı. 1984 yılından başlayarak taksit ile faizin, mal ve hizmet gelirin oranı artarak 1987'de % 42.5'e varmıştır. Üçüncü bir neden ise resmi kredilerin 1984 yılından sonra azalması ve bunların yerine özel kurumların devreye girmesidir. Bu nedenle Türkiye artan oranda daha kısa vadeli ve daha yüksek faizli kredi kullanmak durumunda kalmış, bu da borç yükünü ağırlaştırarak yeni borç arama baskısını arttırmıştır. Özetle Türkiye bu dönemde dış borçlarını düzenli ödemiş ancak bunun ekonomiye çeşitli yönlerden çok ağır maliyetleri olmuştur.¹²²

Dış borçlanma alanında önemli sayılabilecek bir gelişme de 1988 sonrasında uluslararası tahvil piyasalarına girilmesidir. Sermaye hareketlerindeki gelişme 1989'dan sonra konvertibiliteye geçilmesiyle iyice canlanmıştır. 1991 yılında Körfez savaşı

¹²² KAZGAN, Dışa Açık Büyüme, s.368-369.

nedeniyle gerilemelerin yaşandığı sermaye hareketleri Körfez Savaşını takip eden yıllarda yeniden gelişme göstermiştir.

Türkiye ekonomisinin dış dünyaya büyük boyutlarda cari işlem açığı vermesi dış borçların 1981'de 17 milyar dolardan, 1993'de 67.3 milyar dolara çıkması nedeniyle olmuştur. (Tablo 15) Dış borcun 1993 yılında yıllık ortalama büyüme hızı % 21.1 olmuştur. Dış borçlardaki bu artışa karşın 1993 yılında ihracatın 15.610 milyar dolarda kaldığı görülmektedir. (Tablo 17) İhracat bir önceki yıla göre artış göstermekle birlikte Türkiye'nin dış kaynak gereksinmesinin gerisinde kalmaktadır.

Dış borçlar ve ihracat rakamları arasında kalan fark, kısmen cari işlemlerdeki diğer kalemler (özellikle turizm ve müteahhitlik) ile büyük ölçüde de yeniden dış borç alınmasıyla kapatılmaktadır. Bu durum, dış borcun ödemeler dengesi üzerinde giderek artan bir yük oluşturmasına neden olmaktadır. Özellikle 1994 yılında olduğu gibi borç sağlamada güçlük çekilen yıllarda, kalkınmanın sürdürülebilmesi için dış borç stokunu arttırma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. En azından borç anapara ve faiz ödemelerini karşılayacak kadar yeni borç almak zorunda kalınmıştır.

1990'lı yılların ortalarına geldiğimizde ise Türkiye'nin dış borçları 60-70 milyar dolara kadar çıkmıştır. IMF bu borcun ödenmesinden pek ümitli olmadığından üçüncü dilim kredi olan 340 milyon doları ödemeyi, yeni önlemlerin alınması şartına bağlamıştır.¹²³

Dış borçlanma rakamlarına bakıldığında Türkiye'nin durumunun pek parlak olduğu söylenemez 1990'ların başında 50 milyar dolara yakın olan dış borç miktarı, 1995 sonunda hız kazanarak 73 milyar dolara kadar çıkmıştır. (Tablo 15)

1980 sonrası dönemdeki dış borçları incelerken bu dönemdeki iç borçları da kısaca gözden geçirmekte yarar vardır.

İç borçlanmanın 1980 sonrası dönemde kamu açıklarının finansmanında giderek artan bir öneminin olduğu görülmektedir. Hazinesin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması 1985 yılında başlamıştır. Böylece Hazine ve bankalar arasında çok duyarlı dengeler oluşmuş ve faiz ödemelerinin kamu maliyesini bunalıma sürükleyecek boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. KİT sisteminin finansal bir krize yönelmesinin tohumları da bu yıllarda atılmıştır. Hazinesin KİT yatırımlarının finansmana katkısı büyük ölçüde daraltılmıştır. Bu durum KİT'leri büyük ölçüde iç ve dış borçlanmaya sürüklemiştir. Kamu

¹²³ KILKIŞ, a.g.e., s.55-56.

işletmelerini daha ilerideki yıllarda faiz yükü nedeniyle ağır finansal tıkanmalarla karşı karşıya bırakmıştır.¹²⁴

Türkiye'de son yıllarda iç borçlanma büyük bir makro ekonomik dengesizlik konusu oluşturmuştur. 1990'lı yıllar boyunca iç borçlanmada endişe verici bir gelişme devam etmektedir. 1990 yılında 57 trilyon lira olan iç borç düzeyi, Hazine'nin doğrudan halka satışa başladığı 1992 yılında 1 katrilyon 811 trilyon TL'ye çıkmıştır. (Tablo 15) Son yıllarda Hazine'nin mevcut borçlarını ödeyebilmesi için de yeniden borçlanması gerektiği bir döneme girilmiştir.

Ancak bu yıllarda hükümetin borçlanma programında tıkanmalar görülmektedir. Hazine'nin faizleri yükseltip vadeyi kısaltması yönünde ağır bir baskı sözkonusu olmaktadır. Kısa vadeli iç borçlanmanın arttığı endişe verici bir gelişme devam etmektedir.¹²⁵

¹²⁴ BORATAV, a.g.e., s.166.

¹²⁵ Açıkoturum, "Dışa Açık Bir Ekonomide Politikalar Ne Olmalıdır" Katılanlar: Öztin Akgüç, Taner Berksoy, Aydın Dünder, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Ocak 1985, s.7.

2.7. Döviz Kuru Politikasındaki Gelişmeler

Dışa açılmak için serbest işleyen bir döviz piyasasının olması gerekmektedir. Daha doğrusu döviz kurunun ve faiz oranlarının idari kararlarla belirlenmediği mal hareketleri üzerindeki sınırlamaların kaldırıldığı, sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği fiyat ve miktar sınırlandırmalarının olmadığı bir ekonomiye dışa açık ekonomi denilebilir.¹²⁶

1980 yılından itibaren uygulamaya başlayan önlemlerle beraber kur politikasının yenilenmesi de dışa açık bir ekonomiye sahip olma açısından önemli ve gerekli tedbirlerdir. Bu uygulamayla beraber devalüasyon mekanizmasına süreklilik kazandırıldı. 1980 ile 1981 arasında geçen dönemde Türkiye sabit kur uygulamasına devam etmiştir. Ancak uygulamaların yetersiz olduğu sonucuna varılmış ve dışa açılmada etkili bir araç olarak görülen kur politikası, sürekli devalüasyon uygulaması şekline dönüşmüştür.¹²⁷

1981 Temmuz'undan başlayarak kaygan destek veya mini devalüasyon (sliding-peg) adını da taşıyan günlük kur uygulamalarına başlanmıştır. Sistemin amacı döviz kurunu ihracat aleyhine geliştirmektir.¹²⁸

¹²⁶ Açıkoturum, "Dışa Açık Bir Ekonomide Politikalar Ne Olmalıdır" Katılanlar: Öztin Akgüç, Taner Berksoy, Aydın Dünder, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Ocak 1985, s.7-8.

¹²⁷ EKZEN, a.g.e., 171-172.

¹²⁸ TOGAN, a.g.m., s.9.

Dönemin başbakanı Turgut Özal'ın değerlendirmesine göre günlük kur politikasına geçişin nedenleri şu şekilde açıklanmaktaydı, "..... bu bir ekonomik olaydır. İçerdeki enflasyon dışardan yüksek ise o fiyatla ihracat yapmak mümkün olmaz, ithalat daima cazip gelir ve yıllardır, Türkiye'de yapılan işte budur. Türkiye'de 1979 olaylarının asıl nedeni ödemeler bilançosu dengesizliğidir. Osmanlı İmparatorluğunun en güç yıllarında yaşanan zorluklar yeniden ortaya çıkmıştır. Bütün sıkıntıların nedeni bu noktaya dayanmaktadır. Bu sıkıntıları atlattık ancak ödemeler dengesinin sağlanması ile mümkün olabilir. Bana göre Türkiye'nin ve Osmanlı İmparatorluğunun bir numaralı problemi ödemeler dengesidir. Türkiye'yi güçsüz bırakan problem budur."¹²⁹

Döviz kuru politikalarıyla beraber, döviz kuru sistemli olarak enflasyonun üstünde olmuştur. Bunun sonucunda 1983 yılı bitiminde Türk Lirası 1980 sonuna göre reel olarak önemli boyutlarda değer yitirmiştir.

Döviz kuru politikası ile birlikte Türkiye'nin gerçekleştirmeyi amaçladığı ihracatı artırma politikası şu şekilde seyretmiştir: Türkiye 1980 yılından sonra devalüasyon uygulamasıyla ihracatı arttırmıştır. 1988 yılına kadar ihracatın artış hızı ithalatın artış hızından yüksek olduğu için dış açık bir ölçüde azalmıştır. Ancak 1988'den sonra dış açık

¹²⁹ EKZEN, a.g.e., s.171-172.

yeniden giderek büyümüşür. Bunun yanında devalüasyon ile ihracatı arttırma bir bakıma kendi kendini besleyen bir süreç olmuş, sürekli devalüasyonlar kaçınılmaz duruma gelmiştir. Bu özellikle ihracat için yeni sektörlerin geliştirilemediği birkaç sektör üzerine uzmanlaşmanın devam ettiği durumlar için geçerlidir. Türkiye'de yeni ürünlerle dış pazara açılacak bir yapısal dönüşüm yaşanmadığından dolayı, devalüasyonun ihracat üzerindeki etkinliği azalmıştır.

1989 ve 1990 yıllarında yurt içi ve yurt dışı faiz farkı ve kur beklentisi, sermaye girişini özendirerek yönde olmuştur. Bu sermaye girişi ise TL'nin reel olarak değer kazanmasına yol açmıştır. Buna karşın 1991 yılında kısa süreli sermaye çıkışının etkisiyle TL reel olarak değer yitirmiş, Merkez Bankasının dolar alış kurları dalgalanma katsayısı bir önceki yıla göre artmıştır. Dalgalanma 1992'de önemli oranda önlenmeye çalışılmıştır. Döviz kurlarının Merkez Bankası eğilimi ile serbest piyasa farkı azalmıştır. Ancak 1993'de bu oranının yine arttığı görülmektedir. Böylece döviz kurunun düşük tutulması kısa dönemli sermaye hareketlerini teşvik ederek ekonomide üretken yatırımlar yapılmasını ikinci plana itmiştir.

Dış borçlanma ve özellikle 1993'de görülen 14162 milyar dolarlık (Tablo 17) dış ticaret açığı ile birlikte, ekonominin bunalıma sürüklenmesi döviz kurunda ve mali

piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalara yol açmıştır. 1993 yılında görülen bu dengesizliklerin 1994 yılında yansımaları 5 Nisan kararlarının alınmasına neden olmuştur.¹³⁰

2.8. İhracata Yönelik Politika Uygulamalarının Sonuçları

İhracata yönelik olarak 1980 programında yer alan düzenlemeler ekonomide bütünüyle desteklenen sektörün ihracat olduğunu göstermektedir. İhracat sadece, devalüasyonun yarattığı fiyat etkisinin bilinen getirisine bırakılmıştır, ek önlemlerle desteklenmiştir. İhracatın yapısını değiştiren önlemler getirilmiştir. Geleneksel tarımsal ürün ihracatı veri kabul edilmekle beraber, sanayi ürünleri ihracatına güç kazandırmak için bu ürünler teşvik kapsamına alınmıştır. Bu kesim için yatırımlardan başlayarak, üretim ve ihracata kadar uzanan bir dizi teşvik sözkonusudur.¹³¹

Ancak bu teşviklere karşın, ekonomiyi dışa açarken Türkiye'nin karşılaştığı bazı sorunlar olmuştur. Bunlar sadece üretimde rekabet gücünün yetersizliğinde ve teknolojik gelişmeye uyumsuzlukta ortaya çıkan problemler değildir. Bunun yanında, ihraç mallarının gelir esneklerinin düşük olmasına karşın ithal mallarının gelir esnekliklerinin yüksek olmasından da kaynaklanan sorunlar mevcuttur. Bu sorunlara karşın, Türkiye'nin 1980'li

¹³⁰ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.255-257.

¹³¹ EKZEN, a.g.e., s.178-179.

yıllarda AT'na olan ihracatını önemli ölçüde arttırmış olması büyük bir başarıdır. Çünkü bu yıllarda AT üyelerinde büyüme çok yavaşlamıştır. Ayrıca başlıca ihraç ürünleri (tarım ve işlenmiş tarım ürünleri, dokuma-giyim eşyası) bu pazarda tarife dışı engellerle karşılanıyordu. Rekabet gücündeki artışın başlıca nedeni hükümetin ihracatı teşvik amacıyla aldığı politika önlemleri idi. Bunlardan biri TL'nin reel kurunun, günlük kur ayarlamaları sistemi yardımıyla önemli ölçüde düşürülmüş olmasıdır. İkincisi ise mamul mallar ve işlenmiş tarım ürünleri üzerinden ihracata verilen yüksek oranlı vergi iadeleridir. Üçüncü bir etken ise reel ücretlerdeki gerilemedir. Özel imalat sanayinde kapasite kullanım oranının yükselmiş olması da bunlardan biridir. Bu yıllarda dikkat çeken bir nokta da ihraç mallarının gelir esnekliğinin hemen hemen hiç rol oynamamış olmasıdır. Buna karşın rekabet gücünü arttıran çeşitli politika önlemleri diğer etkenlere göre öncelikli olmuştur.¹³²

Herşeyden önce 1980 dönemi mevcut bir yapının olanaklarını zorlayarak ihracatta bir atılım sağlama dönemi olarak değerlendirilebilir.¹³³ İthalat ve ihracatın toplamından oluşan dış ticaret hacminde 1980 yılından başlayarak artışlar görülmektedir. 1980 yılında ithalat 7.9 milyar dolar, ihracat 2.9 milyar dolar ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 37'lerde iken, 1981 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 53'lere çıkmıştır. İhracatın,

¹³² KAZGAN, Dışa Açık, s.416-417.

¹³³ KUBALI, a.g.m., s.7.

ithalatı karşılama oranı yükselmiş, Türkiye'nin dış ticareti büyük bir gelişme göstermiştir. 1982 yılında da cari işlemler açığının iyileşme eğilimini sürdürdüğü görülmektedir. 1983-84 ve 1985 yıllarında ithalat artışı ile beraber ihracatta önce duraklama sonra artışlar görülmesi nedeniyle, ihracatın ithalatı karşılama oranı önce % 62 sonra % 66 ve % 70 olmuştur. (Tablo 17) Bu dönemde de dış ticaretin liberalleşmesine gidilmesiyle birlikte ithalatta sağlanan artış ekonominin sanayileşmesi için gerekli ihtiyaçların karşılanmasını sağlamıştır. İhracat artışları ise bir yandan üretim fazlasının dışa aktarılmasını mümkün kılarken diğer yönden atıl kapasitelerin harekete geçirilmesine neden olmuştur.

1980'li yılların ortalarına doğru gelindiğinde ise, ihracatta düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Bu durumda etkili olan sebeplerden biri, tarım ürünlerinin fiyatlarının dünya piyasasında düşmüş olmasıdır. Ayrıca 1986 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle Ortadoğu'ya yapılan ihracatın düşmesi, sanayileşmiş ülkelerin korumacı politikalarının devam etmesi ve yurt içi talebin canlanması gibi nedenlerle de ihracat gelirlerinde azalma olmuştur.¹³⁴

1987 yılında ise ödemeler dengesi beklenenin üzerinde bir düzelme göstermiştir. Teşvik tedbirlerinin de etkisiyle ihracat gelirleri artmış buna karşın petrol fiyatlarındaki

¹³⁴ TCMB Yıllık Rapor 1986. Ankara, 1987, s.34.

artışın etkisiyle ithalat miktarı yükselmiştir. Dış ticaret açığı % 8.8 oranında artarak 3.968 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret hacmi ise % 31.2 oranında artarak 24.348 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. (Tablo 17).

1990'lı yıllara yaklaşırken olumlu gelişmeler devam etmiştir. Özellikle 1988 yılında dış ticaret açığı (incelenen 15 yıllık dönem içerisinde) en düşük düzeyine ulaşmış 2.673 milyar dolar düzeyine kadar inmiştir. (Tablo 17)

Bu düşüşte ihracatın artmasının yanında, ithalatın bir önceki yıla göre fazla artmaması da etkili olmuştur. İthalatın artmamasının nedenlerinin başında ise, petrol fiyatlarındaki düşüş gelmektedir.¹³⁵

1989 yılı ise iktisadi açıdan en durgun yıllardan biri olmuştur. Dış ticaret açığı % 54.8 oranında artarak 4.138 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. (Tablo 17)

1989 yılı içerisinde yaşanan olumsuzluklar arasında yüksek fiyat artışı, üretimin daralması, dış ticarete konu olmayan sektörlerle yatırım yapılması, yüksek faiz oranları ve kamu kesimindeki açıkların artması sayılabilir.¹³⁶

¹³⁵ TOBB, İktisadi Rapor, 1988, Ankara, 1988, s.212.

¹³⁶ TCMB Yıllık Rapor 1989, Ankara, 1990, s.12.

1990 yılında yurtiçindeki talebin yükselmesi ve Körfez Krizinin olumsuz etkileri nedeniyle, ithalatın ihracattan daha fazla arttığını görmekteyiz. Nitekim, ihracatın ithalatı karşılama oranı uzun yıllardır görmediğimiz düzeye gelerek % 58.1'e kadar inmiştir. (Tablo 17)

Bununla beraber, ekonomiyi daha geniş ölçüde dışa açık ve serbest piyasa mekanizmasına dayalı bir yapıya kavuşturma amacına yönelik olarak dış ticaret rejimindeki liberal düzenlemelere 1990 yılında da devam edilmiştir.¹³⁷

Körfez Savaşının yaşandığı 1991 yılında, bir önceki yıla göre daha olumlu gelişmeler görülmektedir. İthalat 22.302 milyar dolardan 18.684 milyar dolara gerilemiştir. İhracat ise yine bir duraklama dönemine girmiş, 1990 yılına göre bir miktar gerilemiştir. Bununla beraber, ihracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla göre % 65.4 düzeyine çıkmıştır.

1992'de ihracat hızlanarak artış eğilimini sürdürürken ithalatında yükselmesiyle dış ticaret hacmi genişlemiştir. Bu dönemde, Körfez krizinin zararlarını önlemek için alınan hibe türü yardımların azaldığı ve dış ticaret açığının büyüdüğü görülmektedir. Buna karşın

¹³⁷ Türkiye İş Bankası, Ekonomik Rapor, 1990, s.26.

turizm gelirlerindeki belirgin artışın katkısıyla cari işlemler açığı ılımlı düzeyde kalmıştır. İhracatın teşviki, ithalat ve döviz kuru rejimlerinin liberalleşmesi yönünde 1992 yılında da düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede ihracat ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin teşvikine ilişkin tüm işlemlerin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yürütülmesi kararlaştırılırken ihracatın daha çok üretim aşamasında desteklenmesi yönünde düzenlemelere gidilerek, yurt dışına üretim yapan sektörler elektrik enerjisi ve petrol gibi girdileri, uluslararası fiyattan sağlanma olanağı getirilmiştir.¹³⁸

1993 yılında, iç tüketimdeki canlılık ve ticaretin önemli bir bölümünü gerçekleştirdiğimiz OECD ülkelerindeki ekonomik durgunluk gibi faktörlerin etkisiyle ihracat artış hızı ithalat artış hızına göre yavaşlamıştır. Dış ticaret açığı da buna bağlı olarak artmış ve 1992'de 8.190 milyar dolar iken 1993'te 14.162 milyar dolara çıkmıştır. (Tablo 17) Dış ticaret ve cari işlemler dengesi açıklarının genişlemesine karşılık hızlanan sermaye girişlerinin katkısıyla uluslararası rezervler artmıştır.¹³⁹

1994'te TL'nin hızlı değer kaybı ve iç talepteki azalmaya bağlı olarak ithalat belirgin ölçüde gerilemeye başlamıştır. 1994 devalüasyonu ile ihracat, fiyat avantajlarından yararlanarak artış eğilimine girmiştir. Buna bağlı olarak dış ticaret açığında da önceki

¹³⁸ Türkiye İş Bankası, Ekonomik Rapor, 1992, s.23.

¹³⁹ Türkiye İş Bankası, Ekonomik Rapor, 1993, s.18.

yıllara oranla büyük ölçüde gerileme yaşanmış ve dış ticaret açığı 4.216 milyar dolara kadar inmiştir. Tablo 17'den de görüleceği gibi, ihracatın ithalatı karşılama oranı son 14 yılın en yüksek oranına ulaşarak % 81.3 olmuştur.

1995 yılına gelindiğinde ise, yüksek oranlı devalüasyonun ihracat üzerindeki etkisinin geçici olduğu görülmektedir. Özellikle ithalatta son yılların en hızlı artışı yaşanmış ve ithalat 35.187 milyar dolar düzeyine kadar çıkmıştır. Bu durum ithalat ve ihracat arasındaki dengeyi olumsuz etkilemiş, dış ticaret açığı 13.212 milyar dolara çıkarak, 1993 yılı rakamlarına yaklaşmıştır.

2.9. İşçi Dövizleri ve Turizm Gelirleri

İhracat dışındaki diğer döviz getirici kalemlerden işçi dövizleri girişinde ve turizm gelirlerinde de olumlu gelişmeler görülmektedir. İşçi dövizleri girişini dikkate aldığımızda 1982 yılına kadar artış olduğu görülmektedir. Ancak 1983-84 yıllarında işçi dövizlerinde azalmalar sözkonusu olmuştur. 1990'lı yıllara kadar iniş çıkışlı bir seyir izlenmiştir. 1980'li yılların başında Türkiye'deki siyasi ve ekonomik ortamın ılımlı bir hal alması ile, döviz hesaplarının açılmasında, işçi dövizlerinin yurda gelmesinde olumlu aşamalar kaydedilmiştir. Bunun yanında, yurt dışından kesin dönüş yapan işçilerin birikimlerini Türkiye'ye transfer etmeleri de işçi dövizlerindeki artışın diğer bir nedenidir.

1990'lı yılların başında işçi dövizlerindeki artışın yavaşladığı görülmektedir. 1989'daki % 74.4'lük artışa karşılık 1990'da % 5.5 artarak 3.039 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Ağustos ayından itibaren Körfez Krizinin etkilediği ülkelerden gönderilen işçi dövizlerindeki azalmanın olumsuz etkileri de bu dönemin belirleyici özelliklerinden olmuştur. (Tablo 18) İşçi dövizlerindeki bu gerilemenin Körfez Savaşının yaşandığı 1991 yılında da devam ettiğini görmekteyiz. 1992 ve 1993 yılları işçi dövizlerinde istikrarlı bir artışın yaşandığı yıllar olmuştur. Ancak 1994 yılında yaşanan ekonomik krizde etkisiyle bu olumlu gelişme ortadan kalkmıştır. İşçi dövizleri girişleri 1994'te bir önceki yıla göre % 10.1 oranında azalarak 2.664 milyon dolara gerilemiştir. Krizin atlatılmasıyla birlikte 1995 yılında işçi dövizlerinde olumlu gelişmeler görülmekte, 3.327 milyon dolar seviyelerine çıkmaktadır.

Önemli döviz getirici kalemlerden olan turizm de 1980'li yıllarda hızlı bir artış dönemine girmiştir. Turizm hizmetlerinin sabit sermayeden aldığı pay 1970'li yıllar boyunca % 1'den düşük olmuştur. 1984 yılından sonra artış göstererek % 1'in üzerine çıkmış ve 1989 yılından sonra % 4 dolayına yükselmiştir. Yatırımlardaki artışla beraber, yılda ortalama 400 dolayında turizm işletmesi kurulmuştur.¹⁴⁰ Turizm gelirlerinin artışı dikkate alındığında sektördeki gelişim açıkça gözönüne çıkmaktadır. 1980 yılında 210

¹⁴⁰ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.357.

milyon dolar olan turizm gelirleri 1989 yılında 1.917 milyon dolara çıkarak işçi dövizlerinin getirisine yaklaşmıştır. (Tablo 19)

1990'lı yılların başında diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de gelirlenme sözkonusu olmuştur. Alt yapısı hızla gelişmekte olan turizm sektörü Körfez krizinin etkilerinin ortadan kalkmasıyla olumlu yönde etkilenmiş ve gelen turist sayısında belirgin bir artış olmuştur. 1991 yılında % 23.3 oranında gerileyen net turizm gelirleri 1992'de % 39.3 artarak 2.777 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.¹⁴¹

1994 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik krize karşın turizm sektörü fazla etkilenmemiş ve bir önceki yıla göre % 9.1 artarak 3.455 milyon dolar düzeyine gelmiştir. 1995 yılında da turizm gelirlerindeki artış devam etmiştir. 1994 yılından daha hızlı bir gelişim görülmektedir. Bir önceki yıla oranla % 17.1 oranındaki artışla turizm gelirleri 4.046 milyona yükselmiştir.¹⁴²

2.10. İhracatın Sektörel Dağılımı

1980-1995 yılları arasında ihracatın tarım, madencilik ve sanayi sektörleri üzerinde dağılımı incelendiğinde şu sonuçlarla karşılaşmaktadır.

¹⁴¹ Türkiye İş Bankası, Ekonomik Rapor 1992, s.30.

¹⁴² Türkiye İş Bankası, Economic Report, 1995, s.19.

2.10.1. Tarım

Özellikle tarım sektörü ele alındığında, tarım ürünlerinin payının 1980'den başlayarak 1988 yılına kadar sürekli gerilemekte olduğu görülmektedir. Buna karşın, tarım kesimi 1980'li yılların sonunda nüfusun yarısından fazlasının geçimini sağlamaktaydı. 1980'li yılların ortalarına doğru ihracatta meydana gelen düşüşte etkili olan nedenlerden biri bazı tarım ürünlerinin fiyatlarının dünya piyasasında gerilemiş olmasıdır. Ayrıca bu yıllarda korumacılığın artması ve bazı petrol ihracatçısı ülkelerin ithalatının daralmasında etkili olmuştur.¹⁴³

Tarımsal ürünlerin ihracatındaki azalmanın nedenleri arasında, üretim, iç talep, dünya pazarlarına talep edilen miktarda mamül sunulamaması gibi nedenler gelmektedir.¹⁴⁴

Tablo 20-21'de görüldüğü gibi, 1988 yılına kadar tarım ürünlerinin değerinin ihracat içerisindeki yeri gerilemiştir. Ancak 1988 yılından itibaren tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payının arttığı, 2.341 milyon dolar düzeylerine çıktığı görülmektedir. Bu yıllarda, tohum kalitesinin iyileştirilmesi, gübre kullanımının artması ve sulama ile sağlanan

¹⁴³ TCMB Yıllık Rapor 1986, Ankara, 1987, s.34.

¹⁴⁴ TOBB, İktisadi Rapor, 1985 Ankara, 1985, s.225.

verimlilik sonucunda tarım ürünleri ihracatında artış olmuştur. 1989 yılında ise tarımsal ürün ihracatında kuraklık sonucu gerilemenin yaşandığı görülmektedir.

1990 yılına gelindiğinde yaşanan kuraklığın etkisi ortadan kalkmıştır. 1989 yılına göre tarımsal ürün ihracatı artmış ve 2.126 milyon dolardan 2.388 milyon dolara yükselmiştir. Tarım ürünleri ihracatındaki bu artış, asıl itibariyle yaş sebze meyve ve baklagiller üretimindeki artıştan kaynaklanmıştır.¹⁴⁵ Bunun yanında 1990'lı yıllarda tarımsal ürünlere yönelik destekleme alımlarının artırılması, desteklenen ürünlerin sayısının artması da tarımsal üretimin artışına önemli katkılar sağlamıştır.

1991 yılından sonra tarım sektöründe bir gerileme görülmektedir. 1991 yılında tarımın ihracattaki payı 2.725 milyon dolar iken 1995'de 2.314 milyon dolara inmiştir. Tarımın toplam ihracat içindeki payına yüzde olarak bakıldığında ise, 1991'de % 22.2 olan bu oran 1995'de % 10.5'e inmiştir.

1990'lı yılların ortasında da tarım sektöründe çalışanlar nüfusun yarısına yakınına oluşturmaktadır. Ne var ki, tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 10'u geçmemektedir. Tarımın payındaki bu durum toprağın niteliğine ve dağılımına makine ilaç ve sulama gibi girdilerin kullanımına ve işgücünün niteliğine bağlı olarak değişmektedir.

¹⁴⁵ TCMB Yıllık Rapor, 1990, Ankara, 1991, s.18.

Türkiye'de tarımsal yapı, düşük gelir düzeyi aşırı eşitsiz gelir bölüşümü ile sosyal ve siyasi sorunlara da neden olmaktadır. Tarımsal üretim destekleme kapsamının daraltılması, alım fiyatlarının düşük tutulması, gübre ve tohumluk gibi girdilerde devlet desteğinin kaldırılması, özellikle de kredi faizlerinin yüksek olması gibi nedenlerle, büyük sorunlarla karşılaşmaktadır. Tarımsal üretimin artırılabilmesi konusunda Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'ne umut bağlanmaktadır. Projenin tam olarak hayata geçirebilmesiyle, 1.8 milyon hektar alan sulanabilecektir. Böylece Türkiye'nin tarım üretimini yaklaşık olarak iki katına çıkabilecektir. GAP için önemli sorunlardan biri de sulamaya açılacak olan tarım arazisinin mülkiyetidir. Bu toprakların yerli ve yabancı tekellerin kullanımına bırakılıp bırakılmaması, Türkiye'nin tarımsal üretiminin geleceğini belirleyecektir. Yöre halkının çağdaş tarım üretimine geçebilecek şekilde bilinçlendirilmesi de alınması gereken önlemlerden biridir.¹⁴⁶

2.10.2. Madencilik ve Taş Ocakçılığı Sektörü

1980-1995 dönemi incelendiğinde madencilik sektörünün milyon dolar olarak ihracat içerisindeki payının az da olsa arttığı görülmektedir. Ancak artan ihracat içerisinde madencilik sektörünün payı yüzde olarak azalmıştır. Nitekim 1980 yılında madencilik ihracat içerisindeki payı % 6.6 iken 1995 yılında % 1.8'e gerilemiştir. (Tablo 21)

¹⁴⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.c., s.133.

Madencilik sektöründe işyerlerinin büyük bir kısmı özel sektöre aittir. Ancak işyeri başına çalışan sayısı ve satışlar açısından incelendiğinde kamu sektörünün hakim olduğu görülmektedir. Özel sektörün birçok işletmeyi çalıştırmasına rağmen kamu sektörünün sermaye yoğunluğu ve görece olarak teknolojik üstünlüğü söz konusudur. Bunun yanında, işyeri başına işçi sayısının yüksek olması da, fazla işçi istihdam edildiği konusunda tartışmalara neden olmaktadır.

2.10.3. Sanayinin Yeri

1980'li yıllar sanayileşme sürecinde dönüm noktası olarak ifade edilmektedir. Bu yıllarda, uzun dönemli büyüme ve sanayileşme sürecinde etkili olacak bir strateji değişikliğine gidilmiştir. 24 Ocak 1980 ile yürürlüğe giren istikrar önlemleri, kamu kesiminin daraltılmasını, piyasa mekanizmasının serbestçe işlemesini öngörmektedir. Sanayi üretiminin artırılması da piyasa koşullarına bırakılmaktaydı. Uygulanan program serbest piyasa koşullarında, ekonomiyi dışa açmayı hedeflemekteydi. Dışa açık, ihracata dayalı, bu sanayileşme rejimi 1980'li yıllarda ekonomik krize giren pekçok ülkeye önerildi ve kabul gördü.

Türkiye'de de ihracata yönelik olarak uygulanan bu strateji, kısa dönemde mevcut sanayi üretiminin yapısında değişikliğe yol açmamıştır. Daha çok iç talebin kısılması ile

ihracata konu olan sanayi ürünlerinin dışa sunumu arttırılmaya çalışılmıştır. Talep kısıcı önlemler gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Ücret artışları sınırlanmış ve tarımsal ürünlere daha düşük fiyat uygulaması gerçekleştirilmiştir. Üretim kapasitesini geliştirici yeni sanayi yatırımlarının yapılamamış olması uzun dönemde sanayi kesimini olumsuz yönde etkilemiştir. Yeni teknolojilerin üretim sürecine uyarlanamaması Türkiye'nin sanayide atılım yapmasını engellemiştir.

Dışa açılma sürecinin yaşandığı dönemde, Türk sanayinin uygun bir üretim ve yatırım performansı ortaya koyamadığı görülmektedir. Özellikle de ihracata konu olan sektörlerde kaynakların küçük bir kısmının yatırıma yöneldiği ortadadır. Üretimi arttırabilecek yeni yatırımların yapılamamış olması, sanayi kesiminde verimlilik artışına dayanan büyüme sürecini olumsuz etkilemiştir.

Dışa açık gelişmenin yatırım programlarında öngördüğü sektör önceliklerine bakıldığında ise, kamu kesiminin imalat sanayinden çekilerek ulaştırma, haberleşme ve enerji gibi sektörlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Özel sektör yatırımları ise daha çok konut alanına yönelmiştir.

Sanayi yatırımlarının alt sektörler'e göre dağılımı incelendiğinde, 1980'de tarım ürünleri sanayi ürünlerine göre ağırlıkta iken bu oranın giderek sanayi ürünleri lehine değiştiği görülmektedir. (Tablo 22-23) 1990'lı yıllarda sanayi ürünlerinin ihracat içerisindeki payına bakıldığında en büyük payı alan sektörün giyim sanayi olduğu görülmektedir. Diğer ürünlerin paylarında ise fazla değişiklik söz konusu değildir.

Türkiye'nin sanayi ihracatı açısından karşı karşıya kaldığı en önemli sorun, 1980'li yıllardan bu yana değişik sektörleri ihracata yöneltecek politikaların uygulanamamış olması gelmektedir. 1990'lı yıllarda sanayi ihracatının % 30'a yakın bölümü tekstil ve hazır giyim ürünlerinden oluşmaktadır. Bunun dışında sanayi ihracatı içerisindeki en önemli pay ilksel maddelere aittir. Türkiye'nin dünya ticaretinde en çok payı alan sektörlerden elektrikli ve elektronik araçlar ve teknolojiler açısından uluslararası rekabet gücünün olmaması, büyük bir sorun oluşturmaktadır.

İhracata yönelik sanayi ürünleri yatırımındaki gerilemede etkili olan faktörlerden biri de rantiyeciliğin özendirilmesi olmuştur. Bazı alanlarda paranın spekülâtif dolanımının yüksek olması, buna karşın sanayi yatırımlarının karlılığının görece düşük olması, yatırım eğilimini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu nedenle, firmalar üretim kapasitesini yeni yatırımlarla desteklemek ve verimliliği artırıcı yeni teknolojileri kullanmak konusunda fazla istekli olmamışlardır. Mevcut kapasitelerden mümkün olduğunca çok yararlanmaya çalışılmış ve daha çok yenileme türü yatırımlara yönelinmiştir.

Üretim kapasitesinin geliştirilmesi için gerekli olan sanayileşme stratejisi yeterince uygulanamamıştır.

Gelişmiş bir sanayileşme kapasitesini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan unsurların başında yetişmiş insan gücü gelmektedir. Bunun yanında teknolojik gelişmelerin gerçekleştirilebilmesi için araştırma ve geliştirme çalışmalarına önem verilmelidir.

Oysa Türkiye ekonomisi uzunca bir süre modern teknolojilerin dışında kalmıştır. Yakın zamanlarda iletişim teknolojilerini en uç noktadan yakalamaya çalışmaktadır. Elektronik alanında daha önceden kazanılmış bir sanayi altyapısı yoktur. Türk sanayi elektronik teknolojinin kullanılmasının rekabet gücünü arttırmaktaki önemini fark etmiştir. Ancak teknolojisi eskiyen makinaların yerine elektronik üstünlüğü olan araçların alınması yaygın bir yatırım kararının alınmasını gerektirmektedir. Bu yatırımlar gerçekleştirilmiş

olsa bile, yeni teknolojilerin kullanımı ve yeni üretim tekniklerinin uygulanması sınırlı kalmaktadır. Çünkü Türkiye'de nitelikli eleman eksikliği söz konusudur. Bu eksiklik mühendis, programcı, tasarımcı, yönetici gibi yüksek öğrenimden gelen işgücünde ortaya çıkmaktadır. İşgücü niteliğinde gerekli gelişimi sağlamak için firma içi eğitime önem verilmelidir. Bu tür eğitimi uygulayan firmalar başarılı sonuçlar almaktadır. Ancak, Türkiye'de henüz bu özelliğe sahip firma düzeyi çok fazla değildir. Türk ekonomisi bugün büyük bir sorun olarak görülen genç nüfusu gerektiği gibi eğitebilirse, geleceğin en değerli girdisine bol miktarda sahip olabilecektir. Türkiye, hızlı nüfus artışı dezavantajını, avantaja çevirebilirse ve yeni sanayileşme tekniklerini uygulayabilirse, geleceğe umutla bakabilir.¹⁴⁷

2.11. İthalat

Türkiye'nin ithalatı 1980 yılından sonra hızlı bir artış göstermektedir. Oysa 1980 yılından başlayarak devalüasyon uygulamalarıyla yapılmak istenen ihracatta artış sağlanması ve ithalatın azaltılması yoluyla dış ticaret açığının kapatılabilmesiydi.

İthalattaki bu hızlı artışın nedenlerini ortaya çıkarmak için öncelikle ithalatın madde gruplarına göre bileşimine bakmakta yarar var. İthalata konu olan madde gruplarından tüketim malı ithalatını dikkate aldığımızda 1980 yılından sonra hızlı bir artış

¹⁴⁷ BORATAV, Türkcan, a.g.c., s.70.

yaşandığı gözlenmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda tüketim malı ithalatı önceki yıllara oranla büyük artışlar göstermektedir. 1980'li yıllarda tüketim mallarının toplam ithalat içerisindeki payı % 4 ile % 8'ler arasında değişirken 1990'lı yıllarda bu oran % 14 ile % 12 arasında değişmektedir. (Tablo 25)

Benzer şekilde, yatırım malı ve hammadde ithalatında da sürekli artışlar söz konusudur. Fakat hammadde ithalatı hızlı bir şekilde artış gösterirken bu artış yatırım malı ithalatında daha düşük oranlarda gerçekleşmektedir. Hammadde ithalatı 1980'li yıllarda % 70'ler düzeyinde gerçekleşirken bu oran yatırım malları ithalatında % 25'ler dolayında kalmıştır. 1990'lı yıllarda da hammadde ve yatırım malı ithalatı oranları arasındaki fark korunmaktadır.

1980'li yıllardan sonra, yatırım malı ithalatının azalması ve hammadde ithalatının artması, Türkiye'nin ihracat artışının yeni ürünlere ve teknolojilere kapalı olduğunu, ihracatta yeni ürünlere yer verilmediğini göstermektedir. Ancak 1988 yılından başlayarak yatırım malı ithalatında bir artış söz konusudur. Bu artışın en önemli nedeni, mevcut kapasitelere dayalı ihracat artışının artık sağlanamamasındandır. Çünkü imalat sanayinde büyük oranda atıl kapasiteler kalmamıştır. İhracat için yeni kapasitelere gereksinim duyulmaktadır. Diğer yandan ise yeni ve kaliteli ürünün dış talebinin arttığı bir dönemde

yeni teknolojilerin ve yatırımların ithalatı arttırmadaki önemi ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁸ Sonuçta 1980'den sonra yatırım malı ithalatındaki duraksama 1980'li yılların ikinci yarısında hızlanarak artmıştır. Böylece toplam ithalatın da yükseldiği görülmektedir. Bir yandan ihracat artışındaki duraksama ve diğer yandan ithalatta görülen artış sonucu dış ticaret açığı da son yıllarda hızla artmıştır.

Günümüzde Türk ekonomisinin dış ticaretinin en önemli sorunlarından biri bu noktada yatmaktadır. Bir yandan ihracat artışı için yeni teknolojilere ve girdilere artan oranda duyulmakta diğer yandan bu ihracatı gerçekleştirmek için gerekli olan hammadde ve yatırım malı ithalatının artışı, dış ticaret açığını büyütmektedir. Yatırım malı ithalatı artışına tüketim malı ithalatında ortaya çıkan artış da eklendiğinde ithalattaki hızlı yükselişin nedeni daha çok ortaya çıkmaktadır. 1990 yılından sonra görülen dış ticaret açığı, bu yıllarda düşük tutulan döviz kurlarıyla da ilgilidir. Çünkü bir yandan ihracatın yavaşlaması diğer yandan, ithalatta artış yüksek değerli TL ile de ilgilidir. Bu ithalatın üretim potansiyelini artırıcı kısmının olumlu etkisinden söz edilebilir. Ancak 1990'dan sonra en hızlı artan ithalat, tüketim malı ithalatı olmuştur.

¹⁴⁸ KEPENEK-YENTÜRK. a.g.c., s.261.

BÖLÜM III

1. BÖLGESEL ANLAŞMALARLA TÜRKİYE'NİN DIŞA AÇILMASI

1.1. Türkiye OECD Ticareti

OECD batılı sanayileşmiş ülkelerin dayanışma ve işbirliği amacıyla kurmuş olduğu bir birliktir. AB ve EFTA, OECD'nin birer alt grubu durumundadır. Bu iki kuruluşun dışındaki OECD ülkeleri arasında ABD, Kanada, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler bulunmaktadır. Türkiye'de batılı bir ülke olarak daima OECD ile yakın ilişki içerisinde bulunmuştur. Bu ilişkiler ekonomik olduğu kadar, siyasi ve kültürel alanları da kapsamaktadır. Türkiye 1990'lı yıllara gelindiğinde dış ticaretinin % 65'lik bölümünü OECD ülkeleriyle yapmaktadır. (Tablo 26) OECD ülkeleri içerisinde en büyük payı alanlar ise AB ülkeleridir. İhracatımızın yarıya yakın bölümü bu ülkelerle yapılmaktadır.

1.1.1. Türkiye EFTA Ticareti

1.1.1. Türkiye EFTA Ticareti

EFTA üyesi ülkelerle 1991 yılında imzalanan Serbest Ticaret ve İşbirliği Anlaşması, Türkiye ile sırasıyla, İsviçre, Liechtenstein, Norveç, İsveç, Finlandiya, İzlanda ve Avusturya arasında yürürlüğe girmiştir. EFTA ülkeleri ile AB arasında, Avrupa Ekonomik Alanı oluşturmaya yönelik anlaşmanın Türkiye'nin AB ve EFTA ülkeleriyle dış ticaret ilişkilerini olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir.

1992 yılında Türkiye'nin toplam dış ticaretinin yaklaşık % 5'i EFTA ülkeleriyle yapılmıştır. (Tablo 26) Bu ülkeler içerisinde yoğun olarak ticaret ilişkisinde bulunanlar ise İsviçre ve Avusturya olmuştur.¹⁴⁹

AB'ye yapılan tam üyelik başvurusuna ilk aşamada olumlu karşılık görülmemesi ve dünyada ortaya çıkan ekonomik gelişmeler sonucunda, Türkiye de dış ticaretini değişik ülke gruplarına doğru yöneltmiştir. EFTA ile görüşmelere başlanarak 10 Aralık 1991'de Cenevre'de Türkiye EFTA Serbest Ticaret ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Bu anlaşma Türkiye ile EFTA arasındaki sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Buna göre EFTA, Türkiye kaynaklı sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı gümrük tarifeleriyle vergileri ve miktar kısıtlamalarını kaldırmaktadır. Ancak tekstil de bu vergiler 1999 yılına

¹⁴⁹ Türkiye İş Bankası, Ekonomik Rapor, 1992, s.33.

kadar aşamalı olarak kaldırılacaktır. Buna karşılık Türkiye, Katma Protokol Çerçevesinde AB'ye karşı sanayi malları konusunda üstlendiği gümrük tarifeleri ve eş etkili vergilerin indirilmesini EFTA üyesi olan ülkeler için yaygınlaştıracaktır. EFTA'nın ortak tarım ürünleri ticaretini düzenlemek amacıyla Türkiye ile EFTA üyesi ülkeler arasında ikili anlaşmalar yapılmıştır. Böylece EFTA üyeleri Türkiye'den ithal ettikleri tarım ürünleri üzerindeki gümrük tarifelerini ve eş etkili vergileri kısmen ya da tamamen kaldırmaktadır. Buna karşılık Türkiye AB'ye karşı uyguladığı vergi oranlarını bu ülkelere karşı uygulamayı kabul etmektedir.¹⁵⁰

1.1.2. AB Ülkeleriyle İlişkiler

Türkiye'nin ihracatının % 50'ye yakın bölümünü gerçekleştirdiği Avrupa Ekonomik Topluluğu 1950'li yılların sonunda şekillenmiştir. (Tablo 27) Batı Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg (daha sonra İngiltere ve diğer ülkelerin katılımıyla) ortak bir pazar için anlaşmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu üye ülkeler arasında gümrük birliğine dayanmaktadır. Bunun yanında üyelerin arasında kotaların ve gümrük tarifelerinin kaldırılmasıyla, üye olmayanlara karşı ortak gümrük tarifesi uygulanması kabul edilmiştir. Üye ülkelerin bu birliği oluşturmada ki amacı politik bir

¹⁵⁰ SEYİROĞLU, a.g.e., s.492.

birliğin oluşturulması yolunda ilerlemektir. Özetle, AB üyeleri arasında kurulan iktisadi birlik aşamasından sonra politik olarak da bir birliğin kurulması amacı taşınmaktadır.¹⁵¹

Topluluk ile Türkiye arasındaki ilişkiler dikkate alındığında, Türkiye'nin Ankara Anlaşması ile 12 Eylül 1963'de AT'ye "ortak üye" olduğu görülmektedir. Böylece Türkiye ile AT arasında gümrük birliğine üç aşamada geçme kararı alınmıştır. Bunlar hazırlık aşaması geçiş dönemi ve tam üyeliktir. İlk aşamada topluluğun Türkiye'ye mali yardımda bulunması ve tek taraflı bazı tarife ödümleri verilmesi karara bağlanmıştır. Bunu izleyen yıllarda Türkiye ikinci aşama olan Geçiş Dönemine başlamak için toplulukla görüşmede bulunmuştur. 23 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol imzalanarak bu dönem başlatılmıştır.¹⁵²

Bu dönemin başlıca amacı Türkiye ile AT arasında sanayi malları üzerinde gümrük birliğini gerçekleştirmektedir. Bunun için de sözkonusu malların gümrük, resim ve harçlarının sıfıra indirilmesi, tarife dışındaki miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve ortak dış tarifenin uygulanması gerekmektedir. Başlangıçta ilişkiler planlanan şekilde giderken 1973'lerden sonra bozulmaya başladı. 1977 yılının ortalarından başlayarak da donma noktasında geldi. Anlaşmazlık konularından birincisi; Topluluğun Akdeniz politikası

¹⁵¹ WONNACOTT, a.g.c., s.656-657.

¹⁵² AROLAT, Osman, "Bir Avrupalılaştırma Hikayesi ve Türkiye" Finans Dünyası, Ocak 1995, s.7-8.

çerçevesinde bazı Akdeniz ülkelerine tarım ürünleri alanında verdiği ödünlere ortak üye olmasına karşılık Türkiye'ye verilenlerden büyük olmasıydı. İkincisi ise Katma Protokole göre, 1 Aralık 1986 tarihinden başlayarak Türk işçilerinin topluluk içinde serbest dolaşım hakkının başlamış olmasına karşılık, bu hakkın kullanılmamasıydı. Topluluk Türkiye çıkışlı tarım ürünlerine karşı gümrük vergilerini kaldırmış olmasına karşılık miktar kısıtlamaları ve ithalat takvimleri gibi araçlarla korumacılığını sürdürmekteydi.¹⁵³

12 Eylül askeri darbesi sonrasında toplulukla ilişkilerde önemli değişiklikler yaşandı. Toplulukla Türkiye ilişkileri askıya alındı, bununla birlikte mali protokolle ilgili ödemeler durduruldu. Kısa bir süre sonra 1 Ocak 1981'de Yunanistan topluluğun 10. üyesi oldu. 1 Ocak 1986'da ise İspanya ve Portekiz'in katılımlarıyla üye sayısı 12'ye yükseldi. Türkiye'de 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik hakkı için başvuruda bulundu. 8 Kasım 1993'de ise Türkiye AT Ortaklık Konseyi, Gümrük Birliği'nin tamamlanması yönünde çalışma programını kabul etmiştir. Böylece tam üyelik konusundaki sorunlara karşın, gümrük birliğine yönelik çalışmalar devam etmiştir.¹⁵⁴

Türkiye, Katma Protokol ile Topluluğa tam üyelik için gerekli olan geçiş sürecine girmiştir. Topluluk ve Türkiye arasında belirlenen karşılıklı yükümlülüklerin yerine

¹⁵³ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.489.

¹⁵⁴ AROLAT, a.g.e., s.8.

getirilmesini içeren bu sürecin en önemli yanı Gümrük Birliği ile son bulmasıydı. Bu noktada Gümrük Birliği sadece geçiş dönemi ile son dönem arasındaki bir sıçrama taşı değil, Türkiye ekonomisi ile Avrupa Birliğine üye ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının aşamalı olarak giderilmesi işlevini de taşımaktadır.¹⁵⁵

Bilindiği gibi, Gümrük Birliği, Avrupa Birliğine tam üyeliğin önemli bir hedefidir. Ama asıl hedef tam üye olmaktır. Dolayısıyla bu ana hedef doğrultusundaki çalışmalar sürdürülmelidir. Gümrük Birliğinin daha sorunsuz, daha kolay, Türkiye'nin çıkarlarına daha yararlı olacak şekilde yürüyebilmesi için gerekli önlemlerin alınmasına çalışılmalıdır.¹⁵⁶

Gümrük Birliği'ne girmekle birlikte Türkiye'de tüm sektörlerde yapısal bir değişimin yaşanacağı kesindir. Uyum yasalarının çıkması ve Avrupa normlarının gelmesi halinde, Türkiye'nin dış ticaretini olumlu yönde etkileyebilecektir. Avrupa ile rekabet etmek için gereken koşulların hazırlanmasıyla sektörde oluşan belirsizlik ve panik havasında ortadan kaldırılabilir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ MİNİBAŞ, Türkel, "Gümrük Birliği ve Ötesi", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Şubat 1995, s.26.

¹⁵⁶ ÖCAL, Figen, "Hedefimiz Avrupa Birliği", Ekonomik Trend, Aralık 1995, s.30.

¹⁵⁷ ERKÖK, Nebahat, "Gümrük Birliği'ne Ne Kadar Hazırız", Ekonomik Trend, Aralık 1995, s. 16.

Bugün Türkiye'nin önündeki sorun tam üyelikten çok Gümrük Birliği karşısında pazarlık gücünü arttıracak mekanizmaların oluşturulmasıdır. Avrupa Birliği ülkelerindeki rekabet ilişkilerine göre yapılacak düzenlemeler, Türkiye için belli avantajların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ancak Türkiye Gümrük Birliği ile birlikte kalkınma politikalarının niteliğinde de önemli bir değişime gitmektedir. Çünkü Avrupa Birliği ile kurulan ortaklık ilişkisinin Gümrük Birliği esasına dayanması, Türkiye'yi tam üyelik sahibi ülkelerin verdiği kararların uygulayıcısı konumuna sokmaktadır. Bu durum Türkiye'nin sadece üye ülkeler karşısında değil üçüncü ülkeler karşısında da korumasız duruma düşmesine neden olacaktır.¹⁵⁸

Görüldüğü kadarıyla, Türkiye hiçbir mali destek almadan ve sektörler için gerekli uyum önlemleri almadan Birliğe girmektedir. Bu nedenle döviz kuru, iç borçlar yüksek enflasyon gibi konularda da Avrupa standartlarına uyum sorunları yaşanacağı açıktır. Türkiye önümüzdeki dönemde ancak dış dengelerdeki istikrarı gerçekleştirebilirse başarıya ulaşabilir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ MİNİBAŞ, a.g.e., s.28.

¹⁵⁹ Açıkortum, "Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor? 1996'da Ekonominin Durumu Ne Olacak", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Aralık 1995, s.21.

1.2. İslam Ülkeleriyle Ticaret

İslam konferansının üyeleri Orta ve Yakın Doğu, Kuzey ve Batı Afrika ile Uzak Doğu'nun bir bölümü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Asya ve Afrika'ya dağılmış üyeleri nedeniyle bölgesel bir nitelik taşımaktadır. Din kökenli olması ve sınırlı işbirliği önermesi bakımından AB ilişkilerinden ayrılmaktadır. Türkiye 1980'de dışı açılma programını uygulamaya başlayınca, Orta Doğu ülkeleriyle olan ticaretini de hızla arttırmıştır. Orta Doğu ile artan ticaret, 1980'i izleyen yıllarda Türkiye'yi üye ülkeler içerisinde en fazla ticaret hacmine sahip ülke konumuna getirmiştir. Bu ülkeler Türkiye'nin toplam ticaret hacmi içerisinde % 20'leri aşan bir yer almaya başlamıştır.¹⁶⁰ (Tablo 27)

1.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Türk Cumhuriyetleri ve Diğer Ülkelerle İlişkiler

1990 yılında Türkiye'nin öncülüğünde başlatılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) çalışmaları bölge ülkeleri arasındaki ticareti geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bölgedeki ülkeler arasındaki işbirliğinin temel ilke ve hedeflerini belirleyen KEİ anlaşması 25 Haziran 1992'de İstanbul'da, Türkiye, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldavya ve Ukrayna'nın oluşturduğu kurucu üye ülkeler tarafından imzalanmıştır. Üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin öncelikle özel

¹⁶⁰ KAZGAN, a.g.e., s.320-321.

sektör tarafından geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi öngörülmektedir. Bunun yanısıra kamu kesiminin de yer alacağı ulaştırma, haberleşme, ekonomik ve ticari bilgi alışverişi gibi alanlarda işbirliği ve ortak projelerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.¹⁶¹

Anlaşmayı imzalayan ülkeler, Türkiye ve Yunanistan hariç tutulursa, SSCB'nin ya da COMECON'un dağılmasıyla oluşan ülkelerdir. COMECON Doğu Bloku ülkelerinin alternatif bir entegrasyonu iken dağılmıştır. Bu dağılma yalnızca SSCB'nin siyasi çözülmesi olarak değil, aynı zamanda ekonomik sistemlerinde tamamen değişmesini ifade etmektedir.¹⁶²

KEİ henüz başlangıç aşamasındadır. Entegrasyon konusunda henüz yeterli düzeyde hedefler bile göstermemektedir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, KEİ ülkelerinin sosyal ve siyasi bir birlikten yoksun olmasıdır. Yıllardır kapalı ekonomi ile yaşayan bu ülkelerin sosyal ve siyasal açıdan birden bire açılmaları da beklenmemelidir. İkinci olarak ise, ülkeler etkin bir pazar ağına kavuşmakta zorluk çekeceklerdir. Çünkü bölge ülkelerini entegrasyona hazırlayabilecek altyapı yoktur. KEİ, Avrupa'dan daha büyük bir pazar değildir. Bu aşamada bölge ülkelerinin kısa dönemde birbirlerine

¹⁶¹ Türkiye İş Bankası, Ekonomik Rapor, 1992, s.33.

¹⁶² ERTÜRK, Emin, "Ekonomik Entegrasyon Teorisi", Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1993, s.241.

sunacaklarından çok Batıya ve Amerika'ya sunacakları ve onlardan beklentileri daha çok olacaktır. Anlaşmayı imzalayan ülkeler de bunun bilincindedir.¹⁶³

Yeni kurulan Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler sözkonusu olduğunda ise; Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri'ni ilk tanıyan ülke olduğu görülmektedir. Bu ülkeler çok zengin doğal kaynaklara sahiptir, bazıları zengin petrol, doğalgaz ve hatta altın üreticisidirler. Türkiye bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ekonomik ilişkiler kurmuştur. Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde ulaştırma ve haberleşmenin önemi nedeniyle bu alanlarda işbirliğine öncelik verilerek kara ve hava ulaşım anlaşmaları yapmıştır. Ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek için Türkiye bu Cumhuriyetlere bağış ve kredi sağlamaktadır. Bunun yanında petrol, doğalgaz ve maden çıkarılması, işletilmesi ve nakli ile enerji, tarım ve hizmet sektöründe ortak yatırım için anlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Kazakistan petrolünün Türkiye üzerinden taşınması çalışmasında önemli sonuçlar vermiştir. Türk Cumhuriyetlerine çeşitli alanlarda yapılan teknik yardım çalışmaları da bulunmaktadır. Bu bağlamda yürütülen faaliyetler özellikle tarım, ulaştırma, haberleşme, madencilik,

¹⁶³ ERTÜRK, a.g.e., s.242-243.

bankacılık, küçük ve orta ölçekli işletmelerle, orta ve yüksek öğretim kurumlarını kapsamaktadır.¹⁶⁴

Türkiye'nin diğer ülkelerle yaptığı bölgesel nitelikteki anlaşmalardan biri de, 1964 yılında İran ve Pakistan'la imzalanmış bulunan Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Örgütü anlaşmasıdır. Kapsamı daha sınırlı olan bu anlaşma 1986 yılından beri Ekonomik İşbirliği Örgütü adıyla devam etmektedir.¹⁶⁵

Türkiye, İran ve Pakistan'ın kurucusu olduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne, Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın da katılımıyla genişleyen örgütün bölgesel işbirliğindeki önemi artmıştır. 1993 yılında Pakistan'da yapılan Ekonomik İşbirliği örgütü Bakanlar Konseyi Toplantısında onaylanan Quetta Eylem Planında, ulaştırma, haberleşme, ticaret, enerji, sanayi, tarım, turizm ve beşeri kaynakların geliştirilmesi öncelikli işbirliği alanları olarak belirlenmiştir. Ekonomik İşbirliği Örgütü ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticaret özellikle Orta Asya Cumhuriyetlerinden kaynaklanan hızlı bir artış eğilimi göstermektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.494-495.

¹⁶⁵ KAZGAN, a.g.e., s.304.

¹⁶⁶ Türkiye İş Bankası, Ekonomik Rapor, 1994 s.29.

BÖLÜM IV

1. ÖZET VE SONUÇ

1.1. Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Kriz ve 5 Nisan Kararları

1.1.1. Kriz Öncesi Gelişmelere Kısaca Bakış

1994 yılında yaşanan krizi araştırırken, istikrarsızlığa damgasını vuran yıllardaki gelişmeleri de ana hatlarıyla gözden geçirmek gerekir. 1994 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi şu görünümü sergilemekteydi:

1993 sonunda Türkiye ekonomisi hızla artan kamu kesimi açığı, hareketli bir iç talep ve bu talebin büyüttüğü cari işlemler açığı ile karşı karşıya idi. Talep kısıcı politikaların olmayışı ve 1993'teki yüksek büyüme hızı, Türkiye'nin dış borçlanma olanaklarının üzerindeydi. Dış piyasalardan Türkiye'nin dış borçlarının endişe verici düzeye geldiği konusunda uyarılar gelmekteydi. Endişe verici gelişmelerden biri de, dış borçların vade yapısının önemli ölçüde kısa vadeli olmasıydı.¹⁶⁷

¹⁶⁷ AKÇAY, Cevdet, "Yapılacak İlk İş Kamu Maliyesi Reformu", İktisat, Ocak 1995, s.28.

Türkiye'nin 1989-1993 yılları arasında yaşadığı iç pazara dönük dış kaynak girişine dayalı olan büyüme modelinin yüksek enflasyon ve artan dış açık problemleriyle 1994 yılında tıkanıdığı görüldü.

Yaşanan ekonomik bunalım, 1980 öncesinin tersine döviz yokluğundan kaynaklanmamaktaydı. Özellikle, 1989'dan başlayarak konvertibiliteye geçildiği bir ortamda, kamu açıklarının artışı iç borçlanmayı ve bu arada iç faiz oranlarının artışı da beraberinde getirdi. İç faiz oranlarındaki bu artış, yurt dışından kısa süreli spekülâtif sermayenin ülkeye girişini hızlandırdı. Kısa süreli bu yabancı sermayenin girişi ithalatın finansmanını da kolaylaştırdığından iç borçlanma için ek bir kaynak oldu. İzlenen finansman yöntemi TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanmasına yol açtı. Bu da bir yandan yüksek faizli dış borçlanma diğer taraftan da ihracatı güçleştiren, ithalatı kolaylaştıran bir yapıyı ortaya çıkardı. Bu durum iç dengesizlikle beraber dış dengesizliği de birlikte getirdi. Sonuçta, iç ve dış borçlanmanın yoğunluk kazandığı, tüketimin ve özellikle de ithalata dayalı tüketimin hız kazandığı bir döneme girildi.¹⁶⁸

1990-1993 yılları arasında uluslararası finansal serbestleşme olanağından yararlanılarak cari işlemler açığının çok üzerinde bir dış borçlanmaya gidilmiştir. Bu fonlar

¹⁶⁸ KEPENEK-YENTÜRK, Yentürk, a.g.e., s.443.

ise daha çok kamu personelinin maaşlarını ödemede ve transfer harcamalarının finansmanında kullanılmıştır. Kamu açığının iç borçlanma yoluyla finansmanı da, mevcut açığın enflasyonist etkisinin geciktirilerek ertelenmesini sağlamıştır. Ancak bu birikimin etkisi, 1994 yılında enflasyonun Cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamına çıkmasına yol açmıştır.¹⁶⁹

Bütün bu dengesizlikler ekonomiyi krize sürüklerken, uygulanan politikalar kriz sürecine daha da yoğunluk kazandırmıştır. Borsa endeksini yükseltmek amacıyla, faiz oranlarında yapılan düşüş, Borsa'nın oluşan sermayeyi çekmekten yoksun olması nedeniyle istenilen sonucu vermemiştir. Mevcut sermayeyi çok büyük oranlarda döviz alımına yöneltmiştir. Merkez Bankasının döviz talebi durdurmak amacıyla, döviz rezervlerini piyasaya sürmesi, döviz rezervlerini boş yere eritmiştir. Nitekim 5 Nisan'dan sonra da döviz kurunun % 406'lık hazine bonolarıyla dizginlemeye çalışılması, yüksek iç borç sarmalının artarak devam etmesine neden olmuştur.¹⁷⁰

¹⁶⁹ YENTÜRK, Nurhan, "Günü Kurtarma Politikaları Dengesizlikleri Pekiştirecek", İktisat, Ocak 1995, s.20.

¹⁷⁰ YENTÜRK, a.g.m., s.20.

1.1.2. 5 Nisan İstikrar Önlemlerinin Alınmasıyla Ortaya Çıkan

Gelişmeler

27 Mart ara seçimlerinden sonraya ertelenen kriz programı 5 Nisan 1994'de "Ekonomik Önlemler Planı" adı altında uygulamaya konuldu. Böylece 1994'ün son çeyreği bu önlemler paketinin izinde devam etti. Resmi ifadeyle 5 Nisan kararlarının özü, mali piyasalar ve döviz kurlarına istikrar kazandırmak, enflasyonu hızla düşürmek, ihracatın öncülük yaptığı büyüme stratejisine yeniden işlerlik kazandırmak ve kalkınmayı sürdürülebilir bir yapıda gerçekleştirmektir. Bu amaçla, ekonomiyi giderek küçültecek bir dizi deflasyonist önlemler yürürlüğe girdi.¹⁷¹

İstikrar kararları, Türkiye'deki para, döviz, sermaye, mal ve emek piyasası arasında, özellikle de ilk üç piyasa arasında oluşan dengesizlikleri gidermek amacındaydı. Dengesizlikler daha çok para döviz ve bono piyasalarında oluştuğu için finansal kriz niteliğindedir. Oysa alınan kararların ilk etkileri mal ve emek piyasaları üzerinde olmuş, para ve döviz piyasadaki dengesizlikler devam etmiştir.¹⁷²

¹⁷¹ SÖNMEZ, Mustafa, "1995'te Yine Tüneldeyiz", *İktisat*, Ocak 1995, s.21.

¹⁷² PARASIZ, İlker, *Kriz Ekonomisi*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1995, s.142-143.

Alınan önlemlerin başında, hükümetin kamu giderlerini sınırlayıcı, gelirleri de arttırıcı uygulamalara yer vermesi gelmekteydi. Bu önlemler özelleştirme, KİT kapatma, kamu personelini emekliye ayırma, yeni personel almama, memur ve emekli maaşlarını reel olarak düşürme yatırımları dondurma, lojmanları satma, sosyal güvenlik kurumlarını kendi kaderine terk etme gibi daraltıcı ve kısıtlayıcı düzenlemeleri içermekteydi. Sosyal devlet kavramını ortadan kaldıran bu uygulamalar yüksek faiz operasyonu ile birlikte yapıldı. 3 Aylık Hazine bonosuna % 50 net faiz veren şok uygulamalarla tasarrufların dövizden çözünüp tekrar bankalara dönüşümü sağlandı. Bu faiz uygulamasıyla yatırımlar dururken, öz kaynağı yetersiz olan küçük firmalar da ya piyasadan çekildi ya da büyük firmaların etkisi altına girdi.

Alınan "şok" önlemlerle ekonomide Nisan-Eylül dönemi içerisinde hükümetin hedefine ulaşmış gibi görüldüğü söylenebilir. Uygulamalar sonucunda, ilk aylarda enflasyonun hızla düştüğü görüldü. Büyüme hızı düştü üretimin gerilemesiyle de ithalat azaldı. Kur politikası yine ithalatı caydırıcı, ihracatı, turizmi ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetleri canlandırıcı etkiler yarattı. Sonuçta cari açıklarda da düzelmeler görüldü. Enflasyondaki düşüş eğilimi faizlere de yansdı, dolayısıyla Hazine bonolarının maliyeti de düştü. Ancak Eylül sonuna kadar görülen bu "olumlu" gelişmelere karşılık, Ekim ayından

başlayarak sonuçların pek kalıcı olmadığı görüldü. Enflasyon yeniden yükselişe geçti. Enflasyonun yükselişe geçmesiyle diğer dengeler de bozuldu.

5 Nisan'da açıklanan ekonomik istikrar programı kısa vadeli çözümler üretmekten öteye geçemedi. Uzun vadede istikrarı gerçekleştirecek önlemlerden yoksundu. Bu nedenle yine aynı noktaya gelindi. Ancak bu kez devletin borçları daha da artmıştı. Uluslararası piyasalardan kısa ve orta vadeli kredi bulmak zorlaşmış, iç talep ise daralmıştı.¹⁷³

2.SONUÇ

Türkiye ekonomisi yaklaşık 10 yıl ara ile kriz dönemlerine girmektedir. Kriz durumunda öncelikle kısa dönemli stabilizasyon programları uygulanmakta ve talep kısıcı önlemler alınmaktadır. Daha sonra ise krize neden olan unsurlardan bazalarına ağırlık verilerek bunalımdan çıkış yolları aranmaktadır. Bu 10'ar yıllık kriz dönemlerinin ve yapısal dengesizliklerin kaynakları da birbirinden farklıdır. 1950'li yıllarda krizin kaynağı olarak devletçi uygulamalar gösterilmiştir. 1960'lı yıllarda plansız bir ekonominin uygulanmış olması, 1970'li yıllarda ise çalışanların demokratik hakları ön plana çıkarılmıştır. 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik krizin kaynağı olarak, ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi 1990'lı yıllarda ise kamu iktisadi kuruluşlarının etkili çalışmaması

¹⁷³ TURAN, Gül Günver, "Terminatörlerin Emin Elllerinde", İktisat, Ocak 1995, s.43.

gösterilmektedir. Bu doğrultuda krizden çıkışın gerçekleştirilebilmesi için 1950'li yıllarda devletin desteğinde sanayileşme yerine tarımsal gelişmeye ağırlık verilmiştir. 1960'lı yıllarda planlamaya geçilmiş, 1970'ler de ise çalışanların hakları ve örgütleri kısıtlanmaya çalışılmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde dışa açık ticaret arttırılmaya çalışılmış, 1990'larda ise vergi reformu ve özelleştirme gündeme getirilmiştir. Sonuçta bugüne kadar ki strateji değişiklikleri dönemsel krizlerin ortaya çıkışına engel olamamıştır.¹⁷⁴

Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllarda içinde bulunduğu krizi aşmak için "İhracata Yönelik Sanayileşme Modeli" gündeme gelmiştir. Bu yıllarda ağır bir ekonomik bunalım yaşanmaktaydı. Enflasyondaki yüksek oranlı artışlar ve dış ödeme güçlükleri yaşanan bunalımdan çıkabilmek için yeni ekonomi politikalarının uygulanması gerektiği görüşünü ortaya çıkardı. 24 Ocak 1980 kararlarının uygulanması için gerekli ortamın oluşturulmasına yönelik önlemler alındı.

24 Ocak kararlarının uygulanmaya konulmasının temel amaçları şunlar olmuştur:

- Serbest piyasa ekonomisini yerleştirmek ve ekonomiye müdahaleden mümkün olduğu kadar kaçınmak

¹⁷⁴ YENTÜRK, Nurhan, "Günü Kurtarma Politikaları Dengesizlikleri Pekiştirecek...", İktisat, Ocak 1995, s.19.

- Enflasyonun hızını sıkı para politikası ve kredi sınırlamaları gibi önlemlerle durdurmaya çalışmak

- Kamu kesiminin sınırlandırılması

- Yabancı sermayeden daha çok yararlanmak

- İhracata ağırlık verilerek dışa açık bir ekonomik model oluşturmak

Bu kararların uygulanması ile ortaya çıkan sonuçları ise şu şekilde özetleyebiliriz:

- GSMH'ya tarım, sanayi ve hizmetler kesiminin etkileri incelendiğinde:

Tarım GSMH'ya katkısının 1990'lı yılların bazı dönemlerinde negatif düzeylere indiği görülmektedir.

Sanayi sektörü söz konusu olduğunda, 1988 yılından başlayarak durgunluk yaşandığı, 1990'lı yıllarda sanayinin GSMH'ya katkısında iniş ve çıkışların olduğu bir döneme girildiği söylenebilir.

Hizmetler sektöründe ise, 1987 ve 1990 yıllarında özellikle turizm sektöründen kaynaklanan önemli artışlar görülmektedir.

- Kamu Kesimi ve Özel Kesimde Tasarruf ve Tüketim

Kamu açıkları 1983 yılından başlayarak artmıştır. 1985 ve 1986 yıllarında ise yüksek vergi gelirlerindeki artışlar kamu açıklarını azaltmıştır. Sonraki yıllarda kamu gelirlerindeki duraklama ve gerilemeye bağlı olarak açıklar artmaya devam etmiştir.

Kamu kesiminin harcanabilir gelirinde de önemli düşüşler ortaya çıkmıştır. 1980 yılında kamunun harcanabilir gelirinin GSMH'ya oranı % 77.7 iken bu oran 1990 sonrası dönemde azalmaya başlayarak 1994'de % 9-6'ya inmiştir.

1980'lerin ortalarında kamunun tasarruf oranı % 8-9 iken 1991 yılında % 1'in altına inmiştir. Kamu yatırımlarının da sürekli azalma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Kamu kesiminin özellikle imalat sanayine yönelik üretici boyutunun daralması ve özel sektör yatırımlarının da bu alanda ilerleme göstermesi nedeniyle, üretime yönelik sektörlerin 1980 sonrası dönemde çekiciliğini kaybettiği görülmektedir. 1980 öncesi dönemde üretici sektörlerle yönelen hem kamu, hem de özel kesim sabit sermaye yatırımları, 1980 sonrası dönemde kamu kesiminde altyapı, özel kesimde de hizmet sektörüne yönelmiştir.

- Enflasyon, Gelir Dağılımı ve İşsizlik

Ekonomik istikrar programı ile izlenen politikalar 1981 ve 1982 yılında enflasyon oranını hızla düşürmeye başlamıştır. Ancak 1980'li yılların ortalarında fiyat artışları devam etmiştir. 1990'lı yıllarda ise enflasyon artışı rekor düzeylere çıkmıştır.

Türkiye'de gelir dağılımını göz önüne aldığımızda ise, 1980 sonrasında tarım ve ücretlilerin aleyhine bir gelişim görülmektedir.

- İç ve Dış Borçlanma

1984-1987 döneminde, dış borçların katlandığı ve eski borçları ödemek için alınan yeni borçların kaygı verici boyutlarda olduğu görülmektedir. Dış borçlar ve ihracat rakamları arasında kalan fark, kısmen cari işlemlerdeki diğer kalemler (özellikle turizm, müteahhitlik) ile büyük ölçüde de yeniden dış borç alınmasıyla kapatılmaktadır.

İç borçlanmanın da 1980 sonrası dönemde kamu açıklarının finansmanında artan bir öneminin olduğu görülmektedir. Son yıllarda iç borçlanma büyük bir makro ekonomik dengesizlik kaynağı olmuştur.

- Döviz Kuru Politikasındaki Gelişmeler

Döviz kuru politikası ile birlikte Türkiye'nin gerçekleştirmeyi amaçladığı ihracatı artırma çabası şu şekilde gerçekleşmiştir: Türkiye'de 1980 yılından sonra devalüasyon ile ihracat arasındaki ilişki bir bakıma kapalı bir çember niteliğini almıştır. Bunun sonucunda ihracatı arttırmak için sürekli devalüasyonlar kaçınılmaz duruma gelmiştir. Bu özellikle ihracatta yeni sektörlerin geliştirilemediği, bir kaç sektör üzerine uzmanlaşmanın devam ettiği durumlar için geçerlidir. Türkiye'de yeni ürünlerle dış pazara açılacak bir yapısal dönüşüm yaşanmadığından, devalüasyonun ihracat üzerindeki etkinliği azalmıştır.

- İhracatın Sektörel Dağılımı

1980 dönemi, mevcut bir yapının olanaklarını zorlayarak ihracatta bir atılım sağlama dönemi olarak değerlendirilebilir.

Öncelikle tarım sektörü ele alındığında tarım ürünlerinin ihracat içindeki payının 1980'den başlayarak 1988 yılına kadar sürekli gerilemekte olduğu görülmektedir. Tarım ürünlerinin toplam ihracattaki payının azalmasının sebepleri arasında üretim, iç talep, dünya pazarlarına talep edilen miktarda mamül sunulamaması gibi nedenler gelmektedir.

Türkiye'de ihracata yönelik olarak uygulanan strateji mevcut sanayi sektörünün yapısında da değişikliğe yol açmamıştır. Daha çok iç talebin kısılması yoluyla sanayi ürünlerinin dışa arzı attırılmaya çalışılmıştır. Türk sanayinin uygun bir üretim ve yatırım performansı ortaya koymadığı görülmektedir. Özellikle de ihracata konu olan sektörlerde kaynakların yetersiz bir kısmının yatırıma yöneldiği belirtilebilir. Dünya pazarlarına yönelik üretimi arttırabilecek ve yeni teknolojilere dayalı yatırımların yapılamamış olması, sanayi kesiminde verimlilik artışına dayanan büyüme sürecini olumsuz etkilemiştir.

Özellikle konvertibilitenin ekonomiye yeni boyutlar kazandırdığı 1989 yılından başlayarak yatırımların dış ticarete konu olmayan sektörlerde yapıldığı görülmektedir. İçe dönük sektörlerde yapılan yatırımların karlılığı, dışa dönük sektörlerdeki karlılığın üzerine çıktığı için yatırımlar bu alanlarda yoğunlaşmıştır. Dışa açılan sektörlerde fiyatlar dünya fiyatlarına doğru inerken, içe dönük sektörlerde ise tam tersine düşük olan fiyatlar yükselmiş ve bu sektörlerdeki karlılığı arttırmıştır.

Özetle, 1989 sonrası dönemde, Türk sanayinin yatırım kararlarını uluslararası talepten çok iç talepteki yükselmeler etkilemektedir. Bunun en temel nedenlerinden biri ise, bir çok sektörde iç pazara yönelik üretimde yüksek tekelci fiyatlamanın geçerli olmasıdır. 1990-93 yılları arasında görülen yatırım artışı, iç talebe ve ticarete konu

olmayan mallara yöneliktir. 1989 öncesi dönemde ihracat artışında görülen tıkanıklıklar tamamen giderilememiştir.¹⁷⁵

1990-1994 döneminde ekonominin üretken sektörlerine yapılan yatırımlar toplam yatırımlar içerisinde düşüş göstermiştir. Üretken sektörlerde yatırımın gerilemesi imalat sanayinde daha fazladır. Sermaye daha çok ulaştırma ve konut gibi üretken olmayan yatırımlara yönelmektedir. Gümrük Birliği'ne yönelen Türkiye ekonomisi yatırımsızlık sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Niteliksel yönden de üretimi ve istihdamı arttırıcı alanlara girememektedir. Bunun nedenleri arasında faiz oranlarının yüksekliği üretim dışı alanların yüksek oranlı getirisi ve kamu yatırımlarının azaltılması gelmektedir. Bu açıdan ekonomi politikalarının yatırımları arttırıcı özellikleri olduğu söylenemez. Sermayenin üretken sektörlerle yönelmekten kaçınması, üretim olanaklarının giderek daralmasına yol açmaktadır. Üretim arttırılmadan, yalnız talebin kısılmasıyla enflasyon oranının düşürülmeye çalışılması, çok kısa bir süre için geçerli olabilir. Ancak uzun dönemde üretimsizlik enflasyonu daha da arttırmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ YENTÜRK, Nurhan, "Günü Kurtarma Politikaları Dengesizlikleri Pekiştirecek", İktisat, Ocak 1995, s.19.

¹⁷⁶ KEPENEK, Yakup, "Türkiye Fırsat Kaçırıyor", İktisat, Ocak 1995, s.17.

İçinde bulunduğumuz 1990'lı yıllarda, dünya ekonomisi büyük bir yapısal değişim içindedir. Globalleşme, bölgeselleşme, üretimin uluslararasılaşması, bilgi toplumu bu değişimi ifade etmek için kullandığımız bazı kavramlardır. Özellikle son yıllarda uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlarda ve bilimsel araştırmalarda bu değişim açıklanırken en belirleyici faktör olarak teknolojik gelişme ve beşeri sermaye birikimi gösterilmektedir. Türkiye teknolojik kapasitesini ve beşeri sermayesini geliştirecek politikaları uygulayamadığı sürece dünya ekonomisindeki bu olumlu gelişmelerden yararlanamayacaktır.

Buna karşın Türkiye'nin ekonomi politikası tek bir değişkene, özelleştirmeye indirgenmiştir. Özelleştirme yapılırsa, enflasyonun, ortadan kalkacağı, hızlı bir büyüme gerçekleştirileceği ve iş bulma olanaklarının artacağı fikri benimsetilmiştir. Oysa beklentinin gerçekçi olmadığı ortadadır. Türkiye ekonomisi sağlıklı bir gidiş içerisinde değildir. Ekonominin hızlı bir üretim ve istihdam sürecine girmesi gerekmektedir.

TABLO 1

GSMH İçersinde Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin Dağılımı %

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1980	26.2	19.3	54.5
1981	24.2	21.9	53.9
1982	22.4	22.8	54.8
1983	20.9	21.9	57.2
1984	21.2	21.1	57.7
1985	19.7	21.7	58.6
1986	19.5	25.5	55
1987	17.8	25.8	56.4
1988	17.3	27	55.7
1989	16.6	27.1	56.3
1990	16.8	24.8	58.4
1991	14.6	25	60.4
1992	14.1	24.8	61.1
1993	14.7	23.7	61.6
1994	14.7	25.6	59.7
1995	15	25.8	59.2

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler

TABLO 2

Tarım Sanayi ve Hizmet Kesiminin GSYH'ya Katkıları

(Sektörler İtibariyle Büyüme Hızları)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMET	GSMH BÜYÜME ORANI
1980	1.7	-6	0.8	-2.8
1981	0.1	7.4	3.7	4.8
1982	6.4	4.9	3.5	3.1
1983	-0.1	8	3.9	4.2
1984	3.5	10.1	5.3	7.1
1985	2.4	6.3	4	4.3
1986	7.9	8.7	6.4	6.8
1987	2.1	9.6	6.8	9.8
1988	8	3.1	4.1	1.5
1989	-10.8	3.1	4.1	1.6
1990	11.4	9	6.7	9.4
1991	-1.2	2.7	0.7	0.4
1992	3.7	5.8	5.3	6.4
1993	-2.2	8.2	10	7.6
1994	-2.5	-1.9	-3.2	-3.8
1995	2.5	4.9	4.3	6

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler

TABLO 3

Kamu Kesiminin Tasarruf-Yatırım-Tüketim ve Harcanabilir Geliri
(Cari Fiyatlarla GSMH'ya Oranı %)

Yıllar	Harcanabilir Gelir	Tüketim	Tasarruf	Yatırım	Tas. Yat. Farkı
1980	17.7	12.3	5.4	11.1	5.7
1981	19.7	10.6	9.1	12.8	3.7
1982	17.4	9.0	8.4	9.5	1.1
1983	18.0	10.2	7.8	10.1	2.3
1984	16.3	9.0	7.3	9.7	2.4
1985	18.3	8.5	9.8	11.4	1.6
1986	19.5	8.9	10.6	13.4	2.8
1987	13.6	7.0	6.6	10.3	3.7
1988	13.5	6.7	6.8	8.4	1.6
1989	13.1	8.4	4.7	7.3	2.6
1990	13.4	10.0	3.4	8.6	5.2
1991	11.9	11.2	0.7	7.6	6.9
1992	11.4	12.2	0.8	6.7	7.5
1993	9.5	12.3	2.8	7.3	10.1
1994	9.6	10.0	1.2	3.7	4.9

Kaynak: DPT. Temel Ekonomik Göstergeler

TABLO 4
Özel Sektörün Harcanabilir Gelir, Tasarruf-Yatırım Değerleri
(Cari Fiyatlarla GSMH'ya Oranı %)

Yıllar	Harcanabilir Gelir	Tüketim	Tasarruf	Yatırım	Tas. Yat. Farkı
1980	82.3	71.7	10.6	10.7	0.1
1981	80.3	70.7	9.5	9.1	0.4
1982	82.6	75.0	7.6	8.1	0.6
1983	82.0	73.7	8.4	9.8	1.4
1984	83.7	74.5	9.2	9.6	0.4
1985	81.7	72.5	9.1	9.4	0.3
1986	80.5	69.3	11.2	11.1	0.2
1987	86.4	69.1	17.3	15.4	1.9
1988	86.3	66.0	20.4	17.7	2.7
1989	86.8	69.4	17.4	15.0	2.4
1990	86.5	67.9	18.6	16.6	2.0
1991	88.1	67.6	20.5	15.7	4.8
1992	88.6	66.9	21.7	16.1	5.6
1993	90.5	65.9	24.6	19.3	5.3
1994	90.4	66.3	24.1	17.7	6.4

Kaynak: DPT. Temel Ekonomik Göstergeler

TABLO 5

Sabit Sermaye Yatırımları Dağılımı ve GSMH'ya Oranları (%)

Yıllar	Kamu/Toplam	Özel/Toplam	Kamu/GSMH	Özel/GSMH	Toplam/GSMH
1980	40.0	60.0	8.7	13.1	21.8
1981	45.5	54.5	9.0	10.8	19.8
1982	42.7	57.3	8.2	11.0	19.2
1983	43.3	56.7	8.7	11.4	20.1
1984	41.5	58.5	8.0	11.3	19.3
1985	45.5	54.5	9.2	11.0	20.1
1986	44.7	55.3	10.2	12.6	22.8
1987	40.5	59.5	10.0	14.7	24.6
1988	33.9	66.1	8.9	17.3	26.1
1989	33.5	66.5	7.5	15.0	22.5
1990	30.8	69.2	7.0	15.7	22.6
1991	31.9	68.1	7.5	6.0	23.5
1992	32.3	67.7	7.4	15.4	22.8
1993	18.5	71.5	7.2	18.1	25.3
1994	20.3	79.7	5.0		
1995	17.9	82.1			

Kaynak: DPT. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)

TABLO 6
Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (%)

	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizmetler
1980	7.9	7.6	26.3	21.3	20.8	0.5	2.4	4.1	1.8	7.2
1981	10.2	9.7	21.9	22.1	19.7	0.5	2.4	4.2	2.0	7.2
1982	10.3	8.6	18.9	24.7	21.3	0.5	1.4	4.5	2.0	7.9
1983	9.8	8.8	15.8	25.4	23.5	0.6	1.8	4.5	1.6	8.1
1984	9.6	9.1	14.0	24.0	25.0	0.9	2.6	3.7	1.5	9.6
1985	7.0	9.8	12.6	22.0	28.0	0.9	2.6	4.2	1.2	11.6
1986	6.8	6.7	9.8	24.3	29.3	1.8	2.0	3.7	1.2	14.2
1987	8.7	4.1	6.5	22.9	33.9	1.7	1.6	4.8	1.5	14.3
1988	9.1	4.5	5.9	26.9	29.7	1.5	1.8	5.6	1.8	13.2
1989	10.3	3.2	4.5	29.8	30.1	1.1	1.8	6.2	2.1	10.8
1990	9.6	3.4	4.5	21.7	34.0	1.2	4.0	6.9	2.8	11.9
1991	11.1	3.5	5.0	16.8	36.6	1.5	2.2	7.1	2.6	3.6
1992	8.9	3.4	5.4	14.5	36.5	1.6	2.6	8.4	3.2	15.4
1993	9.6	2.5	3.2	11.9	42.5	1.8	1.2	9.2	3.8	14.3
1994	9.9	2.4	3.0	11.4	41.4	2.1	1.7	7.4	4.0	16.6
1995	11.7	2.0	5.6	14.3	35.1	2.4	1.4	8.3	3.6	16.5

Kaynak: DPT. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995) s.23

TABLO 7
Tüketici Fiyatları Endeksi ve Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
Yıllık Değişim Oranı(%)

Yıllar	Tüketici Fiyatları Endeksi	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
1980	11.5	17.2
1981	33.9	36.8
1982	21.9	25.2
1983	31.4	30.6
1984	48.4	52.8
1985	44.9	40.0
1986	34.6	26.7
1987	38.9	39.0
1988	73.7	70.5
1989	63.3	63.9
1990	60.3	52.3
1991	63.8	55.4
1992	72.3	62.1
1993	66.1	58.4
1994	106.3	120.7
1995	93.6	58.5

Kaynak: DİE 'nin Yıllıklarından Derlenmiştir.

TABLO 8
İşgücü (1980-1995) (Milyon Kişi)

Yıllar	Toplam İşgücü	Toplam İşgücü İstihdamı	İşsiz Sayısı	İşsizlik Oranı
1980	17.183	15.231	1.952	11.3
1981	17.297	15.368	1.929	11.1
1982	17.533	15.467	2.066	11.7
1983	17.733	15.577	2.196	12.3
1984	18.016	15.776	2.240	12.4
1985	18.269	15.878	2.391	13.0
1986	18.512	16.244	2.268	12.2
1987	18.804	16.550	2.254	11.9
1988	19.085	16.687	2.218	11.6
1989	20.167	18.528	1.639	8.1
1990	20.235	18.555	1.680	8.3
1991	19.789	18.171	1.618	8.1
1992	20.073	18.462	1.611	8.0
1993	20.080	18.632	1.448	7.2
1994	20.870	19.127	1.743	8.4
1995	22.446	20.833	1.613	7.2

Kaynak: DİE'nin Hane Halkı İşgücü Anket Sonuçlarına Göre Hazırlanan DPT Verileridir

TABLO 9
Kişi Başına GSMH

Yıl	Kişi Başına GSMH Dolar Olarak (1987 Fiyatı)
1980	1338
1981	1368
1982	1376
1983	1399
1984	1461
1985	1487
1986	1552
1987	1668
1988	1656
1989	1647
1990	1762
1991	1731
1992	1802
1993	1907
1994	2161

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)

TABLO 10

1994 Yılı Kullanılabilir Geliri (%20'lik Dilimlere Göre)

Hanehalkı	Türkiye Kullanılabilir Gelir	Kent Kullanılabilir Gelir	Kır Kullanılabilir Gelir
Toplam	100.0	100.0	100.0
Birinci %20	4.9	4.8	5.6
İkinci %20	8.6	8.2	10.1
Üçüncü %20	12.6	11.9	14.8
Dördüncü %20	19.0	17.9	21.8
Beşinci %20	54.9	57.2	47.7

Kaynak: DİE, Haber Bülteni, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi

TABLO 11
Yatırımların Gelişimi (Sabit Fiyatlarla % Değişim)

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam
1980	-3.7	-17.3	-10.0
1981	9.4	-8.7	1.7
1982	2.2	5.5	3.4
1983	1.7	4.8	2.9
1984	0.6	5.4	1.8
1985	23.1	8.2	16.9
1986	7.5	16.4	11.0
1987	-3.4	18.6	5.5
1988	-13.7	13.5	-1.3
1989	-5.8	3.3	-1.0
1990	5.0	18.8	13.9
1991	3.5	-3.4	-0.4
1992	1.1	1.4	1.3
1993	5.6	26.8	20.0
1994	-28.4	-10.6	-15.7
1995	-5.9	5.4	3.1

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)

TABLO 12
Toplam Yatırımlar İçerisinde Sektörlerin Dağılımı (% Olarak)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Tarım	8.3	11.2	11.6	11.3	10.6	7.8	6.8	7.8	7.2	6.9	6.9	7.5	6.2	5.2	4.8	4.8
Madencilik	4.3	5.9	5	5.5	5.5	6.3	4.4	2.9	2.9	2.2	2.2	2.3	2.3	1.4	1.5	1.5
İmalat	28.7	27.5	25.9	23.8	23.1	21.1	19.7	15.7	15.1	13.6	17.5	17.3	16.9	17.8	17.4	17.2
Enerji	11.5	13.2	14	14.5	13.3	13	14.5	12.7	13.5	14.6	10.1	8.6	7.3	3.9	4.1	5.5
Ulaştırma	15.9	18.2	19.4	20.9	21.7	23.8	23	23.9	19.7	19.2	22	24.1	26	24.5	17.4	16.8
Konut	21.5	13.3	13.2	13.1	14.4	14.3	16.1	21.2	26.3	28.2	25.1	23	23.2	32.8	41.3	39.8
Turizm	0.6	0.6	0.6	0.7	1.1	1.4	2.3	2.6	3.2	4	4	4	3.4	2.2	2.3	2.1
Sağlık	1	1.3	1.2	1	0.9	0.9	1	1.1	1.1	1.3	1.7	1.9	2.2	2.1	1.9	2
Eğitim	2.3	2.5	2.6	2.6	2.1	2.6	2.3	2.7	2.9	3.1	3.4	3.4	3.8	3.3	2.8	2.9
Diğer Hiz.	5.9	6.3	6.5	6.6	7.3	8.6	9.9	9.4	8.1	6.9	7.1	8	8.6	6.8	6.5	7.3

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)

TABLO 13

10 Yıllık Dönemlerle, İmalat Sanayiinde Katma Değerin Sektörlere Göre Gelişimi

Yıllar	1980	1990
Gıda	1430	2580
Dokuma	1190	2410
Orman	90	150
Kağıt	220	560
Kimya	2160	5020
Toprak	530	1320
Anametal	770	1110
Makina	1380	3160

Kaynak: DİE'nin Yıllıklarından Derlenmiştir

TABLO 14

**İmalat Sanayi Katma Değer ve İstihdamının
Kamu ve Özel Sektör Arasındaki Dağılımı**

Yıllar	Kamu Sektörünün Payı		Özel Sektörün Payı	
	Katma Değer (%)	İstihdam (%)	Katma Değer (%)	İstihdam (%)
1980	33	36	67	64
1985	38	30	62	70
1990	32	26	68	74

Kaynak: DİE. Sanayi ve İşyerleri Sayımı

TABLO 15
İç ve Dış Borçlar 1980-1992 (Trilyon TL ve Milyar Dolar)

Yıllar	İç Borçlar	Dış Borçlar
1980	721	16.227
1981	991	17.041
1982	1341	17.619
1983	3.173	18.385
1984	4634	20.659
1985	6972	25.476
1986	10.514	32.101
1987	17.218	40.428
1988	28.458	40.722
1989	41.934	41.751
1990	57.180	49.035
1991	93.642	50.489
1992	181.101	55.592
1993	356.555	67.356
1994	555.715	64.779
1995		73.278

Kaynak: İç Borçlar DİE, 1923-1995

Dış Borçlar DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)

TABLO 16

Döviz Kuru 1980-1995 (Yıl Sonunda Efektif Alış 1 ABD Dolarının TL Karşılığı)

Yıllar	Dolar Kuru
1980	89.25
1981	132.30
1982	184.30
1983	280.00
1984	442.50
1985	574.00
1986	755.30
1987	1018.35
1988	1813.02
1989	2311.37
1990	2927.13
1991	5074.83
1992	8555.92
1993	14458.03
1994	38417.00
1995	59501.00

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, Üç Aylık Bülten

TABLO 17
1980-1995 Arası İhracat ve İthalat Rakamları (Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Tic. Hacmi	Dış Tic Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1980	2910	7909	10819	4999	36.8
1981	4703	8933	13636	4230	52.6
1982	5746	8842	14588	3096	65.0
1983	5728	9235	14963	3507	62.0
1984	7133	10757	17890	3624	66.3
1985	7958	11343	19301	3385	70.2
1986	7457	11105	18562	3648	67.2
1987	10190	14158	24348	3968	72.0
1988	11662	14335	25997	2673	81.3
1989	11624	15762	27386	4138	73.7
1990	12959	22302	35261	9343	58.1
1991	12224	18684	30908	6460	65.4
1992	14891	23081	37972	8190	64.5
1993	15610	29772	45382	14.162	52.4
1994	18390	22606	40996	4216	81.3
1995	21975	35187	57162	13212	62.4

Kaynak: DİE Yıllıklarından Derlenmiştir.

TABLO 18
İşçi Dövizleri (1980-1995)

Yıllar	İşçi Gelirleri (Milyon \$)
1980	2071
1981	2490
1982	2187
1983	1554
1984	1807
1985	1714
1986	1634
1987	2021
1988	1651
1989	2880
1990	3039
1991	2647
1992	2700
1993	2963
1994	2664
1995	3327

Kaynak: T.C. Merkez Bankası

TABLO 19
Turizm Gelirleri (1980-1995)

Yıllar	Turizm Gelirleri (Milyon \$)
1980	210
1981	227
1982	373
1983	420
1984	548
1985	1904
1986	950
1987	1476
1988	1917
1989	1944
1990	2868
1991	1993
1992	2777
1993	3025
1994	3455
1995	4046

Kaynak: T.C. Merkez Bankası

TABLO 20
İhracatın Sektörel Dağılımı (Milyon \$)

Yıllar	Tarım ve Hayvancılık Ürünleri	Madencilik ve Taş Ocakçılığı Ürünleri	Sanayi Ürünleri	TOPLAM
1980	1671748	1901994	1047386	2910122
1981	2219409	193406	2290119	4702934
1982	2141214	175320	3429439	5745973
1983	1880615	188901	3658317	5727833
1984	1749231	239761	5144610	7133602
1985	1719438	243827	5994743	7958008
1986	1885539	246861	5324259	7456724
1987	1852539	272274	8065234	10190047
1988	2341398	377189	8943434	11662021
1989	2126	413	9086	11625
1990	2388	332	10280	12960
1991	2725	286	10582	13593
1992	2259	265	12191	14715
1993	2381	238	12726	15345
1994	2470	272	15364	18106
1995	2314	406	18916	21636

Kaynak: 1985-1989 DİE Yıllığı

1990'dan sonrası DPT Yıllığı

TABLO 21
Sektörlerin Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

Yıllar	Tarım ve Hayvancılık	Madencilik Sektörü	Sanayi Sektörü
1980	57.4	6.6	36
1981	47.2	4.1	48.7
1982	37.3	3	59.7
1983	32.8	3.3	63.9
1984	24.5	3.4	72.1
1985	21.6	3.1	75.3
1986	25.3	3.3	71.4
1987	18.2	2.7	79.1
1988	20.1	3.2	76.7
1989	18.2	3.5	78.1
1990	18	2.5	79.3
1991	22.2	2.3	86.5
1992	15.1	1.7	81.8
1993	15.2	1.5	81.5
1994	13.4	1.4	83.5
1995	10.5	1.8	86

Kaynak: Tablo 20'e göre hesaplanmıştır.

TABLO 22
İhracat İçerisinde Sanayi Ürünlerinin Dağılımı (Milyon \$)

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Sanayi Ürünleri	8943	9086	10240	10582	12191	12730	15364	18916
İşlenmiş Ürünler	885	817	823	1104	1241	1322	1660	2097
İşlenmiş Petrol Ürünleri	331	254	286	277	231	171	235	277
Giyim Eşyası	-	8015	9131	2908	3663	3841	4108	5649
Demir-Çelik ve Mamülleri	1683	987	1187	1445	1549	1991	2352	-
Deri Giyim Eşyası	-	1349	1612	515	454	441	-	-
Pamuklu Mensucat	-	487	639	157	182	175	-	-
Sentetik veSuni Devamlı Lifler	-	133	163	456	534	514	514	574
Diğer	-	210	230	3720	4337	4275	48899	8073
TOPLAM	-	11625	12960	13593	14715	15349	18106	21636

Kaynak: DPT Temel Ekonomik Göstergeler

TABLO 23
İhracat İçerisinde Sanayi Ürünlerinin Payı (%)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Sanayi Ürünleri	78.2	79.0	77.8	82.8	82.9	84.9	87.4
Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler	7.1	6.3	8.1	8.4	8.6	9.2	9.7
İşlenmiş Petrol Ürünleri	2.2	2.2	2.0	1.6	1.1	1.3	1.3
Giyim Eşyası	68.9	70.5	21.4	24.6	25.0	22.7	26.1
Demir-Çelik ve Mamülleri	8.5	9.2	10.6	10.5	13.0	13.0	10.4
Deri Giyim Eşyası	11.6	12.4	3.8	3.1	2.9	-	-
Pamuklu Mensucat	4.2	4.9	1.2	1.2	1.1	-	-
Sentetik ve Suni Devamlı Lifler	1.1	1.3	3.4	3.6	3.3	3.9	2.7
Diğer	1.8	1.8	27.3	29.5	27.9	34.8	37.3

Kaynak: DPT Temel Ekonomik Göstergeler

Tablo24
Madde Gruplarına Göre İthalat (Milyon \$)

Yıllar	Yatırım Maddeleri	Hammaddeler	Tüketim Maddeleri	TOPLAM
1980	1581	6158	170	7909
1981	2207	6546	179	8932
1982	2323	6337	181	8841
1983	2317	6675	242	9234
1984	2659	7624	474	10757
1985	2603	7836	905	11344
1986	3474	6675	956	11105
1987	3817	9180	1161	14158
1988	3989	9241	1110	14348
1989	3845	10558	1389	15792
1990	5928	13489	2885	22302
1991	6052	12085	2910	21047
1992	6772	13127	2972	22871
1993	9566	15747	4116	29429
1994	6894	13596	2780	23270
1995	10488	20807	4414	35709

Kaynak: Türkiye İş Bankası, Ekonomik Raporlarından derlenmiştir.

TABLO 25
Madde Gruplarına Göre İthalat'ın Payı (%)

	Yatırım Maddeleri	Hammaddeler	Tüketim Maddeleri
1980	19.9	77.8	2.1
1981	24.7	73.2	2.0
1982	26.2	71.6	2.0
1983	25.0	72.2	2.6
1984	24.7	70.8	4.4
1985	22.9	69.0	7.9
1986	31.2	60.1	8.6
1987	26.9	64.8	8.2
1988	27.8	64.4	7.7
1989	24.3	66.9	8.8
1990	26.6	60.5	12.9
1991	28.8	57.4	13.8
1992	29.6	57.4	13.0
1993	32.5	53.5	14.0
1994	29.6	58.4	12.0
1995	29.3	58.3	12.4

Kaynak: Türkiye İş Bankası, Ekonomik Raporlarından derlenmiştir.

TABLO 26
lke Gruplarına Göre İhracat (Milyon S)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
OECD lkeleri	7175	8810	14071	9346	9069	15312	23595
EFTA lkeleri	1185	1215	632	558	1199	563	892
Diğer OECD	1767	1917	3634	1114	1222	3834	5843
Diğer Avrupa lkeleri	1085	1192	1230	1330	1653	2590	4555

Kaynak: Türkiye İş Bankası, Ekonomik Raporlarından derlenmiştir.

TABLO 27
Ölke Gruplarına Göre İhracat (Milyon \$)

Yıllar	AB Ölkeleri	İslam Ölkeleri	Diğer Ölkeler
1980	2850	-	-
1981	2610	2930	709
1982	2590	3110	615
1983	2643	3025	590
1984	2732	2929	570
1985	3547	3338	206
1986	3263	2577	666
1987	4868	3088	119
1988	5098	3525	1533
1989	5407	2869	1579
1990	6892	2490	1659
1991	7042	2666	1889
1992	7600	2714	2465
1993	7290	2704	2948
1994	10279	3354	2221
1995	16860	-	-

Kaynak: Türkiye İş Bankası Ekonomik Raporlarından Derlenmiştir.

KAYNAKÇA**A-KİTAPLAR**

- BALLANCE Robert, ASARI Javed, SINGER Hans, Uluslararası Ekonomik ve Sınai Kalkınma, Çeviren: BALKIR Canan, ERSOY Arif, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1985.
- BAŞKAYA, Fikret, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Ankara, Birlik Yayıncılık, 1977.
- BELASSA, Bela, Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayinin Korunması, Çeviren: KOZLUCA, Oktay, İKV Yayını, İstanbul, 1977.
- BERKSOY, Taner, Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.
- BERKSOY, Taner, "Türkiye'de İstikrar Arayışları", IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye İçinde, Derleyen: ERDOST, Cevdet, Savaş Yayınları, Ankara, 1982,

- BLAKE David, WALTERS Robert, The Politics of Global Economic Relations, New Jersey, Prentice-Hall, Inc Englewood Cliffs, 1987.
- BORATAV, Korkut, "İktisat Tarihi", Çağdaş Türkiye 4 (1908-1980) İçinde, Yayın Yönetmeni, AKŞİN Sina, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- BORATAV, Korkut, Türk İktisat Tarihi (1908-1985), Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1989.
- BORATAV Korkut, TÜRKCAN Ergun, Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- BÜYÜKDENİZ, Adnan, Türkiye'de Faiz Politikaları, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- CİLLOV, Haluk, Türkiye Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1972.
- ÇARIKÇI, Emin, Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.
- ÇEÇEN Aydın, DOĞRUEL Suat, DOĞRUEL Fatma, Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Egemen Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- EKZEN, Nazif, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958-1970 ve 1978-79 Paketiyle Karşılaştırmalı Analizi", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım İçinde, Yurt Yayınları, Ankara, 1984.

- ERDOST, Cevdet ve Diğerleri, IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- ERTÜRK, Emin, Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Bursa Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1993.
- ISAAK, Robert, International Political Economy, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ 07632, 1991.
- İşGüDEN, Tamer ve Diğerleri, Gelişme İktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995.
- İşIKLI, Alpaslan, Küreselleşme ve Demokratikleşme, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, Ankara, 1995.
- J. Sewell, U.S. Foreign Policy and The Third World, New Brunswick: Transaction Books, 1985.
- KARLUK, Rıdvan, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, Taştan Matbaası, İstanbul, 1983.
- KAZGAN, Gülten, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.
- KAZGAN, Gülten, Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

- KEPENEK Yakup, YENTÜRK Nurhan, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- KEYDER, Çağlar, "Kriz Üzerine Notlar", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım İçinde, Yurt Yayınları, Ankara, 1984.
- KILIÇBAY, Ahmet, Türkiye Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.
- KURUÇ, Bilsay, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- MEIER, George, International Economics, Oxford University Press, Oxford, 1980.
- PARASIZ, İlker, Kriz Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995.
- PRENDERGAST Renee, STEWART Frances, Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma, Çeviren: ESER İdil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- R.S. Eckaus, P.N. Rosentein-Rodan, Analysis of Development Problems, North-Holland/American Elsevier, North-Holland Publishing Company, 1973.
- SEYİDOĞLU, Halil, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları, İstanbul, 1994.
- SÖNMEZ, Mustafa, Türkiye Ekonomisinde Bunalım, Belge Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- TOPRAK, Metin, Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.

- TÜREL, Oktar, "Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım İçinde, Yurt Yayınları, Ankara, 1984.
- URAS, Tevfik, Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990, Afa Yayınları, İstanbul, 1993.
- YILMAZ, Tomris, Teoride ve Uygulamada Ekonomik Entegrasyon, Can Matbaası, İstanbul, 1985.
- WEISS, John, Industry In Developing Countries, London Routledge, 1988.
- WONNACOTT Paul, WONNACOTT Ronald, Economics, Mc Graw-Hill International Editions, Singapore, 1986.

B- MAKALELER VE RAPORLAR

- AKÇAY, Cevdet, "Yapılacak İlk İş Kamu Maliyesi Reformu", İktisat, Ocak 1995.
- AROLAT, Osman, "Bir Avrupalılaşıma Hikayesi ve Türkiye", Finans Dünyası, Ocak 1995.
- ASLANOĞLU, Erhan, "Türkiye'nin Yeni Bir Stratejiye İhtiyacı Var", İktisat, Ocak 1995.
- BELASSA, Bela, "The Policy Experience of Newly Industrializing Economies After 1973 and The Case of Turkey", The Role of Exchange Rate Policy in Achieving the Outward Orientation of The Economy, SPAM, MEBAN, İstanbul, 1982.
- ÇİLLER, Tansu, "İthalattaki Son Gelişmeler ve İthalatın Liberasyonu", 10. İktisatçılar Haftası, İstanbul, 1985.
- DİE, Haber Bülteni, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi, 1994.
- DİE, Yıllıkları (1980-1995).
- DPT, Ekonomik Göstergeler, Ankara, 1996.
- ERKÖK, Nebahat, "Gümrük Birliğine Ne Kadar Hazırız", Ekonomik Trend, Aralık 1995.

- GÜLALP, Haldun, "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", ODTÜ Gelişme Dergisi, 7.12.1980.
- GÜREL, Nalan, "Doğu Asya Ülkelerinin Hızlı Büyümleri ve Batıdaki Etkileri", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Kasım 1993.
- HIRSCHMAN, Albert, O. "An Appraisal of Import-Substituting Industrialization", Quarterly Journal of Economics, February, 1968.
- İNSEL, Ahmet, "Siyasi Süreç Olarak İktisadi Kalkınma II", Birikim, Sayı 21, Ocak 1991.
- KAYA, Özdemir, "24 Ocak Kararları Üzerine Bir Görüş", Para, Ocak 1995.
- KAZGAN, Gülten, "1995 Zor Bir Yıl Olacak", İktisat, Ocak 1995.
- KEPENEK, Yakup, "Türkiye Fırsat Kaçırıyor", İktisat, Ocak 1995.
- KILKIŞ, Yıldırım, "Bu Ekonominin Neresinden Tutulur?", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Şubat 1995.
- MİNİBAŞ, Türkel, "Gümrük Birliği ve Ötesi", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Şubat 1995.
- ÖCAL, Figen, "Hedefimiz Avrupa Birliği", Ekonomik Trend, Aralık 1995.
- ÖNEY, Tülay, "İstikrar Tedbirleri Toplumsal Sorunlar Yaratmamalı", Para, Mayıs 1992.

- SAĞLAM, Dündar, "Endüstrileşme Stratejileri Latin Amerika ve Güneydoğu Asya Arasında Bir Kıyaslama", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Şubat 1995.
- SAKIZLI, Ertan, "Dış Ticaretin Finansmanında Eximbank Modeli", Türkiye'de Dış Ticaretin Finansmanında Banka Sistemi Semineri, Türkiye Dış Ticaret Dergisi Yayını, Ankara, 1982.
- SÖNMEZ, Mustafa, "1995'te Yine Tüneldeyiz", İktisat, Ocak 1995.
- T.C.M.B., Üç Aylık Bültenleri.
- T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1986, Ankara, 1987.
- T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1989, Ankara, 1990.
- T.C.M.B., Yıllık Rapor, 1990, Ankara, 1991.
- THOMAS, Vinod, "Doğu Asya Efsanesi", Ekonomik Forum, 10/1994.
- T.O.B.B., İktisadi Rapor, 1988, Ankara, 1988.
- TURAN, Gül Günver, "Terminatörlerin Emin Ellerinde", İktisat, Ocak 1995.
- TÜREL, Oktar, "İktisat Politikaları ve Gelişme Doğrultuları", 10.İktisatçılar Haftası, İstanbul, 1985.
- TÜRK, İsmail, "Cumhuriyet Dönemi Maliye Politikalarında Aşamalar", Yeni Forum, Şubat 1993.
- Türkiye İş Bankası, Ekonomik Raporları (1980-1995 arası).

- URAS, GÜNGÖR, "Fakirlik Başa Bela", Yeni Yüzyıl. 10 Ekim 1996.
- UYGUR, ERCAN, "Enflasyonun Aktörleri, Faktörleri ve Anti Enflasyonist Politikalar", İşletme Finans, Ekim 1993.
- YELDAN, ERİNÇ, "İdari Müdahaleler Krize Yol Açtı", Hürses, 6 Haziran 1996.
- YELDAN, ERİNÇ, "Gümrük Birliği Gönenç Kaybına Yol Açacak", Hürses, 13 Haziran 1996.
- YENTÜRK, NURHAN, "Günü Kurtarma Politikaları Dengesizlikleri Pekiştirecek", İktisat, Ocak 1995.

